

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

ISSN 2520-2294 (print)
ISSN 2709-5444 (online)

№ 4 (84) / 2024
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03665

№ 4 (84)

1 том

Київ 2024

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019

Спеціальності:

051 Економіка

071 Облік і оподаткування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

073 Менеджмент

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

241 Готельно-ресторанна справа

281 Публічне управління та адміністрування

292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

ISSN 2520-2294 = Internauka. Seria: Ekonomiczne nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ekonomiczne nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту Державного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Белялов Талят Енверович — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри підприємництва та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноручький Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Русіна Юлія Олександрівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Державного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Державного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Державного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Державного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

Imamov Khamdilla — PhD, доцент Ташкентського державного економічного університету (Ташкент, Узбекистан)

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Гой Василь Васильович СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ГЕОДЕЗІЇ ТА ЇХНЄ ВПРОВАДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ БУДІВЕЛЬНИХ КОМПАНІЙ	9
Козенков Дмитро Євгенович, Каут Ольга Вікторівна, Шпортко Ганна Юріївна ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ РИЗИКІВ В МЕЖАХ ВИРОБНИЧОЇ ЛОГІСТИКИ	17
Беженар Інна Миколаївна ВИННИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПОТЕНЦІАЛ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	24
Виговський Дмитро Сергійович, Конарівська Оксана Богданівна, Яковишина Маргарита Сергіївна РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ НА БАЗІ ІСТОРИЧНИХ САДІВ ТА ПАРКІВ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	36
Далик Володимир Петрович, Мигаль Тарас Васильович, Цісінський Мирон Миколайович, Волос Максим Вікторович, Гнедько Богдан Володимирович, Шиманович Павло Олегович, Крілик Богдан Богданович УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ: ПОНЯТТЯ, МЕХАНІЗМ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	43
Далик Володимир Петрович, Ярмус Степан Станіславович, Стецьків Андрій Романович, Доманський Олег Володимирович ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА...50	
Димченко Олена Володимирівна, Рудаченко Ольга Олександрівна, Прасол Валентина Михайлівна СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИЙ БІЗНЕС У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	57
Іваненко Олена Іванівна ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ	62
Коваль Сергій Анатолійович, Апацький Владислав Віталійович, Тарасенко Ірина Олексіївна СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ: БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ ТА КОНТЕКСТНИЙ АНАЛІЗ	67

Кучмак Юрій Ярославович ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ	75
Медвідь Ганна Сергіївна ІДЕНТИФІКАЦІЯ КЛЮЧОВИХ РИЗИКІВ ДЛЯ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ ВІЙНИ.....	80
Назаров Ілля Владиславович, Філіпенко Наталія Григорівна ДОСЛІДЖЕННЯ І.В. ВЕРНАДСЬКИМ ДОКЛАСИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.....	88
Романовська Анна Володимирівна КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА	99
Скоробогатова Наталя Євгенівна, Іванова Тетяна Валеріївна АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ...	105
Табачук Андрій Ярославович СТАЛІЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ В МИРНИЙ ЧАС ТА В УМОВАХ ВІЙНИ	111
Фурдига Микола Миколайович, Пономаренко Микола Дмитрович, Тарашенко Володимир Анатолійович, Предко Володимир Іванович ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ КАРТОПЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ТА ВОЄННИХ ОБМЕЖЕНЬ	117

CONTENTS

ECONOMY

- Goi Vasyl**
STRATEGIES FOR THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN GEODESY
AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF CONSTRUCTION COMPANIES9
- Kozenkov Dmytro, Kaut Olga, Shportko Hanna**
LOGISTICS APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE RISKS OF A METALLURGICAL
ENTERPRISE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE 17
- Bezhenar Inna**
WINE TOURISM IN UKRAINE: POTENTIAL AND DEVELOPMENT TRENDS 24
- Vyhovsky Dmytro, Konarivska Oksana, Yakovyshyna Marharyta**
DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION BASED ON HISTORICAL GARDENS
AND PARKS: EXPERIENCE FOR UKRAINE..... 36
- Dalyk Volodymyr, Myhal Taras, Tsisinskyi Myron,
Volos Maksym, Hnedko Bohdan, Shymanovych Pavlo, Krilyk Bohdan**
MANAGEMENT OF THE FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISES: CONCEPT,
MECHANISM AND FEATURES 43
- Dalyk Volodymyr, Yarmus Stepan, Stetskiv Andrii, Domanskyy Oleh**
INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF THE PERSONNEL POTENTIAL
OF THE ENTERPRISE..... 50
- Dymchenko Olena, Rudachenko Olha, Prasol Valentyna**
SOCIALY ORIENTED BUSINESS IN CONTEX SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE REGIONS..... 57
- Ivanenko Olena**
INTEGRAL ASSESSMENT OF HUMAN DEVELOPMENT COUNTRIES OF THE WORLD..... 62
- Koval Serhiy, Apatskyi Vladyslav, Tarasenko Iryna**
LIQUIDITY STRESS TESTING OF BANKS: A BIBLIOMETRIC AND CONTENT ANALYSIS..... 67
- Kuchmak Yuriy**
EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION SYSTEMS AND
TECHNOLOGIES IN ENTERPRISE MANAGEMENT..... 75
- Medvid Hanna**
IDENTIFICATION OF KEY RISKS FOR REGIONS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT GOALS, TAKING INTO ACCOUNT THE IMPACT OF WAR..... 80
- Nazarov Illia, Filipenko Nataliia**
I.V. VERNADSKYI'S STUDY OF THE PRE-CLASSICAL ECONOMIC THOUGHT..... 88

Romanovska Anna

CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFICIENCY OF SOCIALLY ORIENTED ENTERPRISE..... 99

Skorobogatova Natalia, Ivanova Tetiana

ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL BASIS FOR CRISIS MANAGEMENT
IN UKRAINE 105

Tabachuk Andrii

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY: PRIORITIES IN PEACETIME
AND WAR 111

Furdyha Mykola, Ponomarenko Mykola, Tarashchenko Volodymyr, Predko Volodymyr

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE POTATO MARKET
IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF QUARANTINE AND WAR RESTRICTIONS 117

UDC 339.1:528.4

Goi Vasyl

Candidate of Economic Sciences, Director

Institute of Valuation and Forensic Science,

Doctoral Candidate at the Department of Economics and Marketing

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Гой Василь Васильович

кандидат економічних наук, директор

Інституту оцінки та судових експертиз,

докторант кафедри економіки та маркетингу

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ORCID: 0000-0003-1822-4478

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9809

ЕКОНОМІКА

STRATEGIES FOR THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN GEODESY AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF CONSTRUCTION COMPANIES

СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ГЕОДЕЗІЇ ТА ЇХНЄ ВПРОВАДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ БУДІВЕЛЬНИХ КОМПАНІЙ

Summary. Introduction. In today's world of rapid technological development, the protection of intellectual property is becoming a key aspect to support innovation and competitiveness in many industries, including geodesy. The use of geodetic data and technology in the construction industry requires effective IP protection strategies to ensure not only legal compliance but also the exclusivity and commercial value of developments. Given the risks of misuse and copying, the urgency of improving IP protection mechanisms in surveying and their application in construction is more important than ever.

Purpose. Explore strategies for protecting intellectual property (IP) in the field of geodesy and explore how these strategies can be effectively implemented in the operational activities of construction companies.

Materials and methods. 1). Analytical method. In the context of intellectual property protection in surveying, the analytical method can be used to analyze different protection strategies, evaluate their effectiveness, and investigate the implications of these strategies for business operations in construction. 2). Comparative method. To protect intellectual property in surveying, this method can be used to compare different regulatory environments, company sizes and industries in construction. 3). System interaction method. By studying IP protection in surveying for construction companies, this method can explore how IP strategies interact with other business processes and technological advances.

The results. The study found that many construction companies often underestimate the value of intellectual property in their surveying operations. As a result, it has been established that strategies such as patent and copyright registration, technology licensing, as well as the use of modern technological means (data encryption and blockchain) can significantly increase the level of IP protection. The importance of proper organization of contract documentation and the need to train employees on intellectual property issues were also emphasized.

Prospects. Prospects for further research in the field of intellectual property protection strategies in geodesy and their application in the construction industry promise to be large-scale and multidisciplinary. It is important to focus on the development of new technological solutions for the protection of geodetic data that will be integrated with common IP management practices. It is also promising to study international cases and adapt successful foreign practices to local conditions.

Key words: construction company, geodetic data, intellectual property, protection strategy, construction project, cost of protection.

Анотація. Вступ. У сучасному світі стрімкого технологічного розвитку, захист інтелектуальної власності стає ключовим аспектом для підтримки інновацій та конкурентоспроможності у багатьох галузях, включаючи геодезію. Використання геодезичних даних та технологій у будівельній індустрії вимагає ефективних стратегій захисту IP, щоб забезпечити не

тільки дотримання законодавства, але й зберегти ексклюзивність та комерційну вартість розробок. Враховуючи ризики неправомірного використання та копіювання, актуальність вдосконалення механізмів захисту ІР в геодезії та їх застосування у будівництві є важливішою ніж будь-коли.

Мета. Дослідити стратегії захисту інтелектуальної власності (ІВ) у сфері геодезії та дослідити, як ці стратегії можуть бути ефективно реалізовані в операційній діяльності будівельних компаній.

Матеріали і методи. 1). Аналітичний метод. У контексті захисту інтелектуальної власності в геодезії аналітичний метод можна використовувати для аналізу різних стратегій захисту, оцінки їх ефективності та дослідження наслідків цих стратегій для бізнес-операцій у будівництві. 2). Порівняльний метод. Для захисту інтелектуальної власності в геодезії цей метод можна використовувати для порівняння різних регуляторних середовищ, розмірів компаній і галузей промисловості в будівництві. 3). Метод системної взаємодії. Вивчаючи захист ІВ у геодезії для будівельних компаній, цей метод може дослідити, як стратегії ІВ взаємодіють з іншими бізнес-процесами та технологічними досягненнями.

Результати. Дослідження виявило, що багато будівельних компаній часто недооцінюють значення інтелектуальної власності у своїх геодезичних операціях. В результаті, встановлено, що стратегії, такі як реєстрація патентів та авторських прав, ліцензування технологій, а також використання сучасних технологічних засобів (шифрування даних та блокчейн) можуть значно підвищити рівень захисту ІР. Також було підкреслено важливість правильної організації контрактної документації та необхідність навчання співробітників з питань інтелектуальної власності.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень у галузі стратегій захисту інтелектуальної власності в геодезії і їх застосування у будівельній індустрії обіцяють бути масштабними та мультидисциплінарними. Важливо зосередитися на розробці нових технологічних рішень для захисту геодезичних даних, які будуть інтегровані з загальноприйнятими практиками управління ІР. Також перспективним є вивчення міжнародних випадків і адаптація успішних зарубіжних практик до місцевих умов.

Ключові слова: будівельна компанія, геодезичні дані, інтелектуальна власність, стратегія захисту, будівельний проект, вартість захисту.

Formulation of the problem. Geodesy, the science of measuring and understanding the earth's geometric shape, orientation in space, and gravity field, plays a critical role in construction projects. The accurate geospatial data it provides is indispensable for planning, executing, and managing construction activities efficiently and sustainably. As geodesy incorporates sophisticated technologies and methodologies, the creation of unique software, algorithms, and geospatial data sets increasingly raises intellectual property (IP) issues. Protecting these assets is crucial for maintaining competitive advantage and encouraging innovation within the geodesy community and the construction industry. The implementation of IP protection strategies in construction involves navigating complex legal, technological, and operational challenges. The article's focus on strategies for effectively managing IP rights can guide construction companies in safeguarding their geospatial data and related innovations. The rapid advancement of technology in geodesy, such as the development of drones and satellite imaging, has introduced new forms of data and methods that may be susceptible to IP issues. Understanding how to protect these novel intellectual assets is increasingly relevant.

By providing a detailed analysis of current strategies and their implementation, the article aids companies in adopting best practices that enhance their IP management efforts. This is critical for fostering a culture of innovation and respect for IP rights within the industry. The relevance of this research lies in its potential to influence policy making, enhance operational efficiencies, and promote ethical practices in the construction industry, thereby con-

tributing to the broader discussion on the importance of intellectual property rights in technological and scientific domains.

Analysis of recent research and publications. Geodesy's contribution to construction through advanced measuring techniques and technologies is well recognized. Masoud R., Basahel S. [11] underscore the importance of protecting technological innovations, which form the backbone of geodetic contributions to construction projects. The authors highlight that patents, copyrights, and trade secrets are pivotal in safeguarding these innovations from unauthorized use and replication. Further, Mamonov K., Hoy V., Kovalenko L., Dmytrenko A. [5] discuss the technological aspects of geodesy that are often subject to IP claims, including specialized software and unique methodological approaches in geospatial data processing.

The protection of IP in geodesy involves navigating complex challenges that are inherently technical and legal in nature. According to Adibfar A., Costin A., Issa R. [7], one of the main difficulties is the dual need to protect innovative geodetic instruments and methodologies while ensuring interoperability with existing systems. The authors argue that this necessitates a balanced approach to IP protection that does not stifle innovation. Additionally, Makedon V., Valikov V., Kurinnaya I., Koshlyak E. [10] addresses the economic challenges of IP protection, including the high costs associated with securing and enforcing IP rights, which can be prohibitive for smaller firms in the construction sector.

Strategies for IP protection in geodesy range from legal actions to more technical approaches.

On the technical side, Singh N., & Chouhan S. [12] explore the use of encryption and blockchain technology to secure geospatial data, proposing that these technologies offer new ways to enforce IP rights and manage data securely.

The implementation of IP protection strategies within construction companies is detailed by Zho-san V. & Kyrychenko N. (2022). [2], who examine how construction companies integrate IP considerations into their project management frameworks. The authors emphasize the role of contractual safeguards, such as non-disclosure agreements and IP clauses in contracts, which help to mitigate risks associated with IP leakage. The literature presents a broad array of strategies for protecting intellectual property in geodesy as it applies to construction. While legal protections form the foundation of IP security, technological solutions such as encryption and blockchain also play an increasingly important role. However, the successful implementation of these strategies requires a holistic approach that includes legal, technical, and educational components.

The purpose of the article is to explore and elucidate the various strategies for protecting intellectual property (IP) within the field of geodesy and to examine how these strategies can be effectively implemented in the operational activities of construction companies.

Materials and methods. 1). Analytical research method. The analytical research method involves a detailed examination and breakdown of complex data or processes into simpler, more manageable components to understand their underlying principles. In the context of IP protection in geodesy, the analytical method can be used to dissect various protection strategies, assess their effectiveness, and explore the implications of these strategies for business operations in construction. 2). Comparative method. The comparative method involves comparing different cases, situations, or contexts to draw conclusions about what works and what does not. For IP protection in geodesy, this method can be used to compare different regulatory environments, company sizes, and industry sectors within construction. 3). Method of system interaction. The method of system interaction examines the relationships and interdependencies among various components of a system. In studying IP protection in geodesy for construction companies, this method can explore how IP strategies interact with other business processes and technological advancements.

Presenting main material. Geodesy is the science of accurately measuring and understanding the Earth's geometric shape, orientation in space, and gravitational field. It involves the precise calculation of geographical coordinates and the creation of maps and charts. Geodesy's critical role in construction is to provide fundamental data for the

planning and execution of construction projects, ensuring structures are built in the correct location and orientation, which is vital for both legal and practical reasons. Geodetic data is invaluable in the construction industry for several reasons [14]:

1. Precision and planning. Geodetic measurements allow for the precise planning of construction projects. This accuracy is crucial for laying out foundations, determining property boundaries, and integrating new construction into existing infrastructures without errors that could lead to costly legal disputes or structural failures.

2. Regulatory compliance. Construction projects often need to adhere to strict regulations regarding land use and environmental impact. Geodetic data ensures compliance with these regulations by providing accurate environmental assessments and other required reports.

3. Risk management. Accurate geodetic data helps in assessing potential risks like land subsidence, floods, or earthquakes. This information is critical for designing buildings that can withstand such events, thereby reducing the risk of catastrophic failures.

4. Resource management. Efficient use of resources in construction not only saves money but also minimizes environmental impact. Geodetic data aids in the optimal allocation and utilization of materials and land, ensuring sustainability in construction practices.

5. Future developments. Geodetic data is not only crucial for the initial phases of construction but also for any future expansions or developments. Accurate data recorded during initial construction can be invaluable in future modifications or enhancements to infrastructure.

Understanding intellectual property and geodesy in the context of the construction industry reveals their indispensable roles in driving innovation, ensuring compliance, and enhancing efficiency. Intellectual property protects the technological advancements and creative outputs in geodesy, while geodetic data provides the backbone for precise, safe, and efficient construction. The protection of these assets through IP rights is critical for several reasons [3, 9]:

- IP protection incentivizes companies and individuals to invest in research and development. Knowing that their inventions and creations can be protected legally provides a safety net that encourages ongoing innovation within the field.
- in a highly competitive industry like construction, possessing unique geodetic methods or technologies can significantly distinguish a company from its competitors. IP rights ensure that these innovations remain exclusive, thereby enhancing a company's market position.
- through licensing agreements, patents, and copyrights, companies can monetize their innovations.

This not only provides an additional revenue stream but also spreads the technology across the industry under controlled and compensated conditions.

- IP protection helps prevent unauthorized use of proprietary technology, which can lead to financial and reputational damage. It also ensures that the original creators receive due credit for their work.

Implementing effective IP protection strategies within construction companies that utilize geodetic data and technologies involves several practical steps [13]:

- 1) Companies should regularly conduct IP audits to identify and catalog their IP assets. This helps in understanding what needs protection and the level of protection required;
- 2) Ensuring that employees understand the importance of IP and are trained in IP policy helps prevent inadvertent leaks and reinforces the culture of protection within the company;
- 3) Construction companies should employ non-disclosure agreements (NDAs), confidentiality agreements, and other legal tools to safeguard their IP. These agreements are essential when collaborating with external parties like contractors and consultants;
- 4) Registering patents and copyrights provides legal recognition and protection to the company's

innovations. This not only deters infringement but also provides a robust legal recourse in case of violations;

- 5) Implementing strong IT security measures is crucial to protecting digital geodetic data and software. This includes encryption, secure data storage solutions, and regular security audits [2].

The protection of intellectual property in the realm of modern geodesy is indispensable for fostering innovation, securing competitive advantages, and ensuring the ethical use of technology in construction.

The geodesy sector, which is crucial for accurate data collection, processing, and the creation of unique software, plays a vital role in the construction industry. However, protecting the intellectual property (IP) associated with these innovations poses significant challenges. These challenges are not only technical but also economic, impacting the operational dynamics and financial health of construction companies (table 1).

Protecting intellectual property in geodesy presents considerable technical and economic challenges that directly affect the viability and competitiveness of construction companies. These challenges necessitate a strategic approach to IP management, incorporating robust legal protections, advanced technical

Table 1

Technical and economic aspects of IP Protection in geodesy for construction companies

no	Main Aspects	Characteristic
		Technical Aspects
1.	Complexity of Geospatial Data	Geodesy involves the collection and processing of complex geospatial data. Protecting this data is challenging because it often requires the integration of various technologies and methodologies that may themselves be subject to IP claims or have compatibility issues.
2.	Innovative Software Solutions	The creation of unique software for data analysis and visualization in geodesy is a cornerstone for many construction projects. Protecting this software involves securing copyright for code and potentially patenting innovative algorithms or unique functionalities. Ensuring comprehensive protection requires continuous updates to security measures against a backdrop of rapidly evolving technology, which can be technically demanding.
3.	Interoperability and Standardization	Geodetic tools and software often need to interact with other systems, which can expose proprietary technologies to risk. Ensuring IP protection while maintaining interoperability with industry standards and other platforms is a complex balancing act.
Economic Aspects		
4.	Legal Expenses	The legal costs associated with securing and maintaining IP rights, including patenting, copyright registration, and potential litigation, can be substantial. For many construction companies, especially smaller firms, these costs may deter them from pursuing full IP protection.
5.	Operational Delays and Costs	Implementing robust IP protection measures can lead to delays in project timelines and additional costs. For instance, ensuring that all aspects of a new geodetic software are patented or that data handling meets the latest security standards can slow down its deployment.
6.	Revenue Loss	Unauthorized use or duplication of protected geodetic tools, technologies, or data can lead to significant revenue loss for the originators. This is particularly damaging when proprietary technologies or methodologies are central to a company's competitive advantage.
7.	Market Position and Reputation	IP violations can also harm a company's market position and reputation. If a firm becomes known for weak IP protections or frequent violations, it may be perceived as less reliable or innovative, affecting partnerships and business opportunities.

Source: developed by the authors based on [1; 7]

measures, and a corporate culture that prioritizes IP security [8].

In the increasingly competitive field of construction, safeguarding the intellectual property (IP) associated with geodesy is crucial. Geodesy, which provides essential data for construction projects, incorporates a variety of sophisticated technologies and methodologies that are susceptible to IP breaches [11].

Licensing allows construction companies to control how others while generating revenue use their geodesic innovations. By issuing licenses, companies can permit the use of their geospatial data, software, or methodologies under specific conditions, thus maintaining ownership and control over their intellectual property. There are various licensing arrangements available, such as exclusive, non-exclusive, and cross-licensing agreements. Each type offers different levels of control and financial benefit, allowing companies to choose the arrangement that best suits their business model and IP protection needs. Registering IP rights is a foundational step in protecting inventions and creations in geodesy. This includes obtaining patents for new devices or methods and copyrights for software and other creative works. Registered rights provide a legal basis to challenge any unauthorized use or infringement [8].

1. Contract Work:

1.1. Clear IP Clauses in Contracts. When engaging in contract work, especially with subcontractors or partners, it is critical to include explicit IP clauses that specify ownership rights and usage permissions. This helps prevent disputes and ensures that all parties understand their rights and obligations regarding IP.

1.2. Non-disclosure Agreements (NDAs). NDAs are essential in protecting sensitive information disclosed during the course of contract work. They legally bind parties to confidentiality, reducing the risk of IP leakage [15].

2. Technological Solutions:

2.1. Securing Data. Encryption is a critical security measure for protecting geospatial data integrity and confidentiality. By encrypting data, construction companies ensure that their valuable geodetic information is safeguarded against unauthorized access and breaches.

2.2. Advanced Encryption Standards. Employing advanced encryption standards is recommended to protect against sophisticated cyber threats. This includes using up-to-date encryption algorithms that comply with industry standards.

2.3. Immutable Records. Blockchain technology offers a way to maintain secure, immutable records of geospatial data transactions. Each transaction on a blockchain is timestamped and linked to previous transactions, creating a permanent record that is virtually impossible to alter [4].

2.4. Smart Contracts. Implementing smart contracts on blockchain platforms can automate the execution of agreements, such as licensing, in a secure and transparent manner. This reduces the administrative burden and enhances compliance with IP agreements.

3. Other Innovative Approaches [11]:

3.1. Digital Rights Management (DRM). DRM technologies can be used to control and monitor the distribution and use of digital geospatial datasets and software. This helps prevent unauthorized reproduction and distribution.

3.2. IP Management Software. Utilizing specialized software for IP management can help track the status of IP assets, manage renewals, and enforce compliance across various jurisdictions, which is particularly useful for companies with international operations.

In the realm of construction, geodesy plays a critical role in ensuring the accuracy and reliability of projects. As technological advancements continue to enhance geodetic methods, protecting the intellectual property (IP) associated with these innovations becomes increasingly important. The first step in implementing IP protection strategies is the identification and cataloging of all IP assets related to geodesy. Construction companies need to conduct thorough IP audits to determine which technologies, processes, or data sets are proprietary and require protection. This includes [6]:

- any specialized software or unique algorithms developed for geodetic measurements or data processing;
- new methods or techniques used in the acquisition, analysis, or application of geodetic data;
- unique data sets that may have been collected for specific projects or uses.

Here is a structured table outlining the various strategies for intellectual property (IP) protection in geodesy for construction companies (table 2).

Implementing robust IP protection strategies in geodesy is crucial for construction companies to protect their innovative assets, maintain their competitive edge, and foster an environment of continuous improvement. By combining legal, contractual, and technological measures with comprehensive training and strict enforcement protocols, companies can effectively secure their geodetic intellectual property, thereby enhancing their operational integrity and promoting sustainable business practices.

Conclusions and prospects for further research.

Geodesy allows for the accurate laying of foundations, determination of property boundaries, and integration into existing infrastructure, which are critical to avoiding costly legal issues and structural failures. Geodetic data is vital for adhering to regulations related to land use and environmental impact, ensuring that construction projects meet

Table 2

**The various strategies for intellectual property (IP) protection in geodesy
for construction companies**

Category	Strategy	Description
1. Legal Protection Mechanisms		
1.1	Patents	Filing for patents to protect novel inventions or processes related to geodesy, ensuring exclusivity and commercial exploitation.
1.2	Copyrights	Registering copyrights for original works such as software programs and technical documentation.
1.3	Trademarks	Obtaining trademarks for the names, symbols, or logos distinguishing the geodetic services offered by the company.
1.4	Trade Secrets	Maintaining certain methodologies or software as trade secrets, implementing procedures to ensure confidentiality.
2. Contractual Safeguards		
2.1	Non-Disclosure Agreements (NDAs)	Enforcing NDAs with employees, contractors, and partners to protect sensitive geodetic information.
2.2	IP Clauses in Contracts	Including specific IP clauses in business contracts to clearly define ownership rights and usage permissions.
3. Technological Measures		
3.2	Encryption	Utilizing strong encryption to protect geospatial data and communications from unauthorized access.
3.2	Digital Rights Management (DRM)	Implementing DRM systems to control and monitor the distribution and use of digital content and software.
3.3	Blockchain	Using blockchain technology to create immutable records of data transactions, enhancing data traceability and security.
4. Training and Awareness Programs		
4.1	Regular Training	Conducting regular training sessions for all employees to emphasize the importance of IP rights and company policies.
4.2	Awareness Campaigns	Launching awareness campaigns to keep IP protection a priority within the corporate culture.
5. Monitoring and Enforcement		
5.1	IP Management Team	Establishing a dedicated team responsible for overseeing all aspects of IP protection, from registration to enforcement.
5.2	Regular Audits	Performing regular audits to ensure compliance and identify any potential IP breaches or vulnerabilities.

Source: author's development

legal standards and avoid penalties, by providing reliable data, geodesy helps in assessing risks such as land subsidence and seismic activities, which is essential for designing structures that can withstand such events. Regular IP audits are essential for identifying what needs protection and understanding the level of protection required.

Training employees on the importance of IP and ensuring they are familiar with the company's policies helps prevent inadvertent leaks and reinforces a protective culture. Utilizing NDAs, confidentiality agreements, and other legal instruments is crucial when collaborating with external parties to safeguard sensitive information. Registering patents

and copyrights provides legal recognition and a basis for enforcing rights, acting as a deterrent against infringement, implementing strong IT security measures, such as encryption and secure data storage solutions, is critical for protecting digital geodetic data and software.

Future research should continue to explore innovative IP protection strategies while examining the impacts of these strategies on promoting sustainable business practices within the construction industry. Overall, protecting IP in geodesy not only secures the financial and competitive interests of companies but also encourages the advancement of the field as a whole.

Literature

1. Вербівська Л.В. Застосування інструментів штучного інтелекту при управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 10. doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-04-06>.
2. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Управління цифровізацією бізнес-процесів діяльності підприємства. *Economic synergy*. 2022. № 4. С. 82–91.
3. Лазебник Л.Л., Войтенко В.О. Інформаційна інфраструктура в цифровізації бізнес-процесів підприємства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 42. С. 18–22. URL: <http://www.vestnikeconom.mgu.od.ua/journal/2020/42-2020/5.pdf%20> (date of access: 12.04.2024).
4. Македон В.В., Валіков В.П., Федьора С.С. Удосконалення управління промисловими підприємствами на основі стратегій інноваційного розвитку. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 1. С. 108–125.
5. Мамонов К., Гой В., Коваленко Л., Дмитренко А. Стан та особливості розвитку будівельних підприємств. *Економічний аналіз*. 2023. Т. 33, № 3. С. 165–170. doi: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.165>.
6. Чувпило В., Шевчук С., Гапон С., Нагорна С., Куришко Р. Кадастрові системи та землеустрій у містобудівному проектуванні: оптимізація землекористування та міського планування. *Містобудування та територіальне планування*. 2023. № 84. С. 407–423. doi: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.407-423>.
7. Adibfar A., Costin A., Issa R.R.A. Design Copyright in Architecture, Engineering, and Construction Industry: Review of History, Pitfalls, and Lessons Learned. *Journal of legal affairs and dispute resolution in engineering and construction*. 2020. 12. 04520032. doi: 10.1061/(ASCE)LA.1943-4170.0000421.
8. Avanesova N., Tahajuddin S., Hetman O., Serhienko Y., Makedon V. Strategic management in the system model of the corporate enterprise organizational development. *Economics and Finance*. 2021. № 1, Vol. 9. P. 18–30.
9. Fan Su-Ling. Intellectual Property Rights in Building Information Modeling Application in Taiwan. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2014. № 140. doi: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0000808.
10. Makedon V., Valikov V., Kurinnaya I., Koshlyak E. Strategic innovative development of the enterprises: theory and methodology. *Scientific journal Economics and finance*. 2019. Is. 2. P. 52–62.
11. Masoud R., Basahel S. The Effects of Digital Transformation on Firm Performance. *The Role of Customer Experience and IT Innovation*. 2023. № 3. P. 109–126. doi: <https://doi.org/10.3390/digital3020008>.
12. Singh N., Chouhan S.S. Role of Artificial Intelligence for Development of Intelligent Business Systems. *IEEE International Symposium on Smart Electronic Systems (iSES)*. 2021. P. 373–377. doi: <https://doi.org/10.1109/iSES52644.2021.00092>.
13. The Construction Industry with Additive Manufacturing: an Opportunity Analysis and Ten-year Forecast. *SmartTech Analysis*. URL: <https://www.smartechanalysis.com/reports/additive-manufacturing-in-construction> (date of access: 12.04.2024)
14. Woo K.S., Worboys G. Geological monitoring in protected areas, International. *Journal of Geoheritage and Parks*. 2019. Vol. 7, Is. 4. P. 218–225. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2019.12.004>.
15. Zgalat-Lozynskyy O., Zgalat-Lozynska L. Development and implementation of innovative 3D printing technologies in construction. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Economy and Management*. 2020. № 70. doi: 10.30888/2663-5712.2023-18-01-076.

References

1. Verbiv's'ka, L. V. (2023). Zastosuvannya instrumentiv shtuchnoho intelektu pry upravlinni konkurentospromozhnistyu pidpryyemstva [Application of artificial intelligence tools in managing the competitiveness of the enterprise]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, 10. doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-04-06> [in Ukrainian].
2. Zhosan, H. V., & Kyrychenko, N. V. (2022). Upravlinnya tsyfrovizatsiyeu biznes-protseviv diyal'nosti pidpryyemstva [Management of digitalization of business processes of the enterprise]. *Economic synergy*, 4, 82–91 [in Ukrainian].
3. Lazebnyk, L. L., & Voitenko, V. O. (2020). Informatsiyna infrastruktura v tsyfrovizatsiyi biznes-protseviv pidpryyemstva [Information infrastructure in the digitalization of the enterprise's business processes]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 42, 18–22. Available at: <http://www.vestnikeconom.mgu.od.ua/journal/2020/42-2020/5.pdf%20> [in Ukrainian].
4. Makedon, V. V., Valikov, V. P., & Fedyora, S. S. (2019). Udokonalennya upravlinnya promyslovymy pidpryyemstvamy na osnovi stratehiy innovatsiynoho rozvytku [Improving the management of industrial enterprises based on innovative development strategies]. *European vector of economic development*, 1, 108–125.
5. Mamonov, K., Hoy, V., Kovalenko, L., & Dmytrenko, A. (2023). Stan ta osoblyvosti rozvytku budiveln'nykh pidpryyemstv [State and features of development of construction enterprises]. *Ekonomichnyy analiz*, 33 (3), 165–170. doi: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.165> [in Ukrainian].
6. Chuvpylo, V., Shevchuk, S., Hapon, S., Nahorna, S., & Kuryshko, R. (2023). Kadastrovi systemy ta zemleustriy u mistobudivnomu proektuvanni: optyimizatsiya zemlekorystuvannya ta mis'koho planuvannya [Cadastral systems and

land structure in urban planning: optimization of land use and urban planning.]. *Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya*, 84, 407–423. doi: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2023.84.407-423>. [in Ukrainian].

7. Adibfar, A., Costin, A., & Issa, R.R.A. (2020). Design Copyright in Architecture, Engineering, and Construction Industry: Review of History, Pitfalls, and Lessons Learned. *Journal of legal affairs and dispute resolution in engineering and construction*, 12, 04520032. doi: 10.1061/(ASCE)LA.1943-4170.0000421.

8. Avanesova, N., Tahajuddin, S., Hetman, O., Serhiienko, Y., & Makedon, V. (2021). Strategic management in the system model of the corporate enterprise organizational development. *Economics and Finance*, 1 (9), 18–30.

9. Fan, Su-Ling. (2014). Intellectual Property Rights in Building Information Modeling Application in Taiwan. *Journal of Construction Engineering and Management*, 140. doi: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0000808.

10. Makedon, V., Valikov, V., Kurinnaya, I., & Koshlyak, E. (2019). Strategic innovative development of the enterprises: theory and methodology. *Scientific journal Economics and finance*, 2, 52–62.

11. Masoud, R., & Basahel, S. (2023). The Effects of Digital Transformation on Firm Performance. *The Role of Customer Experience and IT Innovation*, 3, 109–126. doi: <https://doi.org/10.3390/digital3020008>.

12. Singh, N., & Chouhan, S.S. (2021). Role of Artificial Intelligence for Development of Intelligent Business Systems. *IEEE International Symposium on Smart Electronic Systems (iSES)*, 373–377. doi: <https://doi.org/10.1109/iSES52644.2021.00092>.

13. The Construction Industry with Additive Manufacturing: an Opportunity Analysis and Ten-year Forecast. (2022). *SmarTech Analysis*. Available at: <https://www.smartechanalysis.com/reports/additive-manufacturing-in-construction>.

14. Woo, K.S., & Worboys, G. (2019). Geological monitoring in protected areas. *International Journal of Geoh Heritage and Parks*, 7 (4), 218–225. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2019.12.004>.

15. Zgalat-Lozynskyy, O., & Zgalat-Lozynska, L. (2020). Development and implementation of innovative 3D printing technologies in construction. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Economy and Management*, 70. doi: 10.32838/2523-4803/70-5-7.

UDC 65.011.3:65.012.34

Kozenkov Dmytro

*PhD in Economics, Professor,
Head of the Department of Management and Administration
Institute of Industrial and Business Technologies
Ukrainian State University of Science and Technology*

Козенков Дмитро Євгенович

*кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри управління та адміністрування
Інститут промислових та бізнес технологій
Українського державного університету науки і технологій
ORCID: 0000-0001-5432-0155*

Kaut Olga

*PhD in Economics, Associate Professor of the
Department of Management and Administration
Institute of Industrial and Business Technologies
Ukrainian State University of Science and Technology*

Каут Ольга Вікторівна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління та адміністрування
Інститут промислових та бізнес технологій
Українського державного університету науки і технологій
ORCID: 0000-0003-4126-4961*

Shportko Hanna

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the
Department of Management and Administration
Institute of Industrial and Business Technologies
Ukrainian State University of Science and Technology*

Шпортко Ганна Юріївна

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри управління та адміністрування
Інститут промислових та бізнес технологій
Українського державного університету науки і технологій
ORCID: 0000-0001-7085-6136*

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9827

LOGISTICS APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE RISKS OF A METALLURGICAL ENTERPRISE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ РИЗИКІВ В МЕЖАХ ВИРОБНИЧОЇ ЛОГІСТИКИ

Summary. Introduction. The modern process of making managerial decisions cannot be imagined without considering risks. Risks, emerging in any part of production logistics, are the cause of potential losses for the entire logistics system of an enterprise, and decision-making regarding their minimization is a criterion for ensuring production efficiency. Adequate risk assessment allows for increasing the soundness of managerial decisions regarding the selection of measures aimed at reducing the

frequency of risk events and the scale of potential losses. The significant increase in the number of works on risk management in recent years indicates a growing need for practical and theoretical understanding of this issue. However, it should be acknowledged that the management of production risks in the logistics system is currently insufficiently researched.

Purpose. The aim of the research is to disclose conceptual approaches to making managerial decisions considering risks within the scope of production logistics, which includes three mechanisms: assessment of economic consequences, forecasting the magnitude of expected consequences, and monitoring subsystem.

Materials and methods. The research materials consist of the principles of economic theory and scientific works by domestic and foreign scholars on risk management issues. During the research process, the following scientific methods were utilized: theoretical generalization and grouping (for assessing risks and their impact on economic consequences, as well as identifying various risk factors, risk types, and for grouping risk management methods)

Results. Decision-making with consideration of risks within the scope of production logistics involves the use of the following mechanisms: the mechanism for assessing the consequences of risks in production logistics that occurred during the reporting period; the mechanism for forecasting the consequences of risks in production logistics; monitoring the consequences of risks in production logistics. The aim of making managerial decisions with consideration of risks within the scope of production logistics is aimed at adequate assessment of the consequences resulting from risk events and includes three mechanisms: assessing the economic consequences of events that have occurred and selecting measures to reduce them; forecasting the magnitude of expected consequences considering preventive measures and evaluating their impact on financial results; a monitoring subsystem that allows for controlling actual and potential losses and additional costs for all elements of logistic flows.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on the implementation process of a monitoring system to ensure quick and effective decision-making with consideration of risks within the production logistic system.

Key words: decision-making, risk, production logistics, monitoring.

Анотація. Вступ. Сучасний процес прийняття управлінських рішень неможливо уявити без врахування ризиків. Ризики, виникаючи в будь-якій частині виробничої логістики є причиною можливих втрат всієї логістичної системи підприємства, а прийняття рішень щодо їх мінімізації є критерієм забезпечення ефективності виробництва. Адекватна оцінка ризиків дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень щодо вибору заходів спрямованих на зниження частоти виникнення ризикових подій і масштабів можливих збитків. Суттєве збільшення останніми роками кількості робіт з питання управління ризиком свідчить про зростання потреби практики в теоретичному усвідомленні цієї проблеми. Проте слід визнати, що управління виробничими ризиками логістичної системи на даний час досліджено недостатньо повно.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до прийняття управлінських рішень з урахуванням ризиків межах виробничої логістики, що містить три механізми: оцінки економічних наслідків; прогнозування розміру очікуваних наслідків; підсистеми моніторингу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених щодо питань управління ризиками.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для оцінки ризиків і їх впливу на економічні наслідки, а також визначення виділення різних факторів ризику, ризикових а також для групування методів управління ризиками.

Результати. Прийняття рішень з урахуванням ризиків в межах виробничої логістики відбуватись з використанням наступних механізмів: механізм оцінки наслідків ризиків виробничої логістики, що сталися в звітному періоді; механізм прогнозування наслідків ризиків виробничої логістики; моніторинг наслідків ризиків виробничої логістики. Прийняття управлінських рішень з урахуванням ризиків межах виробничої логістики націлено на адекватну оцінку наслідків, що зумовлені ризиковими подіями і містить три механізми: оцінки економічних наслідків за подіями, що сталися, та вибору прийомів і заходів їх зменшення; прогнозування розміру очікуваних наслідків з врахуванням превентивних заходів та оцінку їх впливу на фінансовий результат; підсистеми моніторингу, що дозволяє контролювати фактичні та можливі втрати та додаткові витрати за всіма елементами логістичних потоків.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядку впровадження інформаційної системи моніторингу що забезпечить швидке та ефективне прийняття рішень з урахуванням ризиків виробничої логістичної системи.

Ключові слова: прийняття рішень, ризик, виробнича логістика, моніторинг.

Problem Statement. The modern process of managerial decision-making cannot be envisioned without considering risks. Risks, arising in any part of production logistics, are the cause of potential losses for the entire logistics system of an enterprise, and decision-making regarding their minimization is a criterion for ensuring production efficiency.

Adequate risk assessment allows for increasing the soundness of managerial decisions regarding the selection of measures aimed at reducing the frequency of risk events and the scale of potential losses.

Analysis of Recent Research and Publications. Scientific works by both foreign and domestic scholars have been dedicated to the problems of the im-

part of risks on managerial decision-making. Among them are V. V. Vitlinsky [1], N. M. Vnukova [2], L. Donets [3], T. Mostenska [4], and others. The significant increase in the number of works on risk management in recent years indicates a growing need for practical and theoretical understanding of this problem. However, it should be acknowledged that the management of production risks in the logistic system is currently insufficiently researched.

The aim of the article is to disclose conceptual approaches to making managerial decisions considering risks within the scope of production logistics, which includes three mechanisms: assessment of economic consequences, forecasting the magnitude of expected consequences, and monitoring subsystem.

Materials and Methods. The research materials consist of principles from economic theory and scientific works by domestic and foreign scholars on risk management issues. During the research process, the following scientific methods were utilized: theoretical generalization and grouping (for assessing risks and their impact on economic consequences, as well as identifying various risk factors, risk types, and for grouping risk management methods).

Presentation of the main material. When making decisions within production logistics, it is necessary to consider that all risk objects are not equivalent, meaning they participate in the production of goods to varying degrees and can be divided into four types.

The first type includes equipment directly involved in the technological process, and the probability of its failure cannot be accurately predicted because it depends on many variable parameters of the technological process and can vary widely.

The second type includes equipment that is related to the parameters of the technological process, but this relationship is smoothed (welding machine transformers, electric drive systems, benches, and power tables). The probability of failure of such equipment can be relatively accurately forecasted.

The third type includes auxiliary equipment whose load is almost unrelated to the processing process (filtration-pump devices). The wear of such equipment has a stable character, and the probability of failure is easily predictable.

The fourth type consists of control units, including electrical, electronic, optical, and physicochemical devices, the reliability indicators of which have qualitatively different characteristics. The wear of elements of numerical program control, controllers, microprocessors, etc., has a constant “background” associated with aging and changes in the structure of materials at the molecular level, overlaid with an unstable flow of sudden failures. Therefore, precise failure forecasting cannot be ensured.

This classification allows for different approaches to risk objects. The indicators of material flow in

production logistics depend on equipment, each with its own characteristics. Therefore, all its components are divided into groups.

The first group includes parts whose failure (violation of technical conditions) does not affect the operation of the equipment (deformation of the casing, change in surface color, etc.). Failures of these elements can be considered independently of the production logistics system.

The second group includes parts whose reliability of operation remains almost unchanged over a certain period (frames and casing parts, lightly loaded elements with a large strength reserve).

The third group includes parts whose repair or adjustment is possible during equipment operation or during its stoppage without affecting its efficiency (tool adjustment and replacement).

The fourth group includes parts whose failure leads to equipment failure.

Making management decisions within production logistics cannot be done without considering the potential degree of risk, minimizing losses in the event of a risky event, and seeking ways to obtain or increase revenue (profit).

Scientifically substantiated solution to the problem of risk minimization in the operation of main and auxiliary flows of micro-logistics system requires systematization of methods and measures to minimize risks in the conditions of logistics management of an enterprise, largely determined by industry-specific characteristics, the dynamics of internal and external environment factors affecting equipment operation, as well as the complexity of functional relationships between production and service subsystems of the micro-logistics system of the enterprise. Improving methodological support involves forming cross-indicator risk assessments along logistic chains and justifying measures to minimize losses and costs.

The main functions of production risk management are: organization, planning (forecasting), control, motivation, and coordination. The organization function in risk management involves the formation and implementation of a program of actions aimed at reducing risk based on defined rules and procedures. Forecasting involves the development of prospective changes in the state of the risk object as a whole and its individual parts. Control consists of checking the organization of work to reduce the degree of risk and the size of economic consequences, requiring an analysis of the effectiveness of measures to assess the efficiency of actions. Motivation in risk management is the process of encouraging subjects to be interested in the results of their work. Coordination ensures the unity of the object and subject of management, involving the coordination of actions of all links in the risk management system, management apparatus, and specialists at the enterprise.

Depending on the priorities and strategy of the enterprise, risk planning and control are carried out based on the following assumptions:

- control over the state and functioning of the enterprise;
- systematic improvement of the qualification of production personnel through training;
- clarification of functional duties;
- introduction of mandatory briefings for production personnel before the start of the work shift with a check of the reliability of signaling and notification means;
- development and implementation of schedules and instructions for organizing and conducting planned technical maintenance (TM) and safety control on production;
- development and implementation of comprehensive risk management programs;
- monitoring of external and internal environments;
- forecasting the possibility of preventable risks;
- anticipating the timely development of rescue, evacuation, and recovery work options;
- timely accumulation of the necessary quantity of individual and collective protection means for production personnel in case of emergency;
- creation of effective systems of technological control and diagnosis for trouble-free production shutdown and avoidance of emergency situations;
- implementation of organizational-technical, financial-contractual, and innovative measures aimed at risk prevention.

Effective decision-making with consideration of risks within production logistics is possible within a system that is a set of temporally and spatially interconnected elements (subsystems) and their components integrated into a certain integrity, having a specific organizational structure, a complex of economic techniques, norms, models, and indicators of risk impact on production and service processes, as well as directions for decision-making to minimize economic consequences to ensure the effective functioning of the enterprise's logistics system under conditions of uncertainty.

The developed structure of the decision-making system with consideration of risks within production logistics is shown in Fig. 1.

Decision-making with consideration of risks within production logistics occurs using the following mechanisms:

- mechanism for assessing the consequences of risks in production logistics that occurred during the reporting period;
- mechanism for forecasting the consequences of risks in production logistics;
- monitoring the consequences of risks in production logistics.

The methodological tool for diagnosing risks, assessing actual damage in the event of a risk occur-

rence is the monitoring subsystem, which is created within the existing information system of the enterprise and ensures continuous monitoring of risk objects, analysis, and control of their performance indicators and impact on financial results in conditions of uncertainty.

According to [6], theoretically, there are three possible concepts of monitoring:

1. Target-oriented: Monitoring is defined as a problem-oriented system.

2. Instrumental: Monitoring is distinguished among other information processing systems by the type of tools and methods.

3. Integrative: Monitoring is interpreted as a result of the reorganization of traditional information-management functions, integrating elements of statistics, analysis, and diagnostics.

The subject of risk management in production logistics is a group of people, a department, or an individual specialist who implements risk management measures based on practical recommendations for implementing the mechanism in a specific enterprise, whose purpose is to ensure the validity of management decisions.

The organizational form of risk management in production logistics in a particular enterprise is determined by the scale of production, strategic goals, financial and informational capabilities, as well as the state of the risk management system existing within the enterprise. The main organizational forms of risk management in production logistics, the choice of which depends on the scale of activity and the risk management strategy, are:

1. Target risk management department, which manages all business risks, including those in production logistics, alongside functional structural units of the enterprise performing management functions.

2. Specialized risk management department for production logistics.

3. Separate bureau (sector) within one of the technical profile departments existing in the organizational structure of the enterprise, which is given authority and responsibility for monitoring risks in production logistics.

4. Target team that combines qualified specialists from different professions to promptly manage risks in production logistics and develop measures to minimize losses, independently planning and organizing its activities.

For large and medium-sized enterprises, it is advisable to establish a specialized risk management unit — a department or bureau — within the management structure. When organizing a risk management unit, certain principles should be followed. Firstly, the functions of risk control and decision-making regarding risks should be separated. Secondly, risk managers need direct access to top management to ensure timely response to risk situations.

Thirdly, risk managers should always be informed about risks, meaning they should have direct access to the monitoring system.

In small enterprises, one of the key managers (the CEO or their deputy) typically takes on the responsibility for managing all business risks. Therefore, only they can use a more effective form of risk management organization, such as services from a specialized consulting organization.

Regardless of the chosen organizational form of management, the sequence of actions, availability of monitoring information, and the individuals making

management decisions to minimize consequences ensure the integration of the risk management system into the enterprise's management structure.

The main methods of information gathering at enterprises include [6]:

- standardized questionnaire (survey);
- review and analysis of primary management, accounting, and tax records;
- analysis of data from quarterly and annual financial reports;
- formation and analysis of maps of technological flows of production and economic processes;

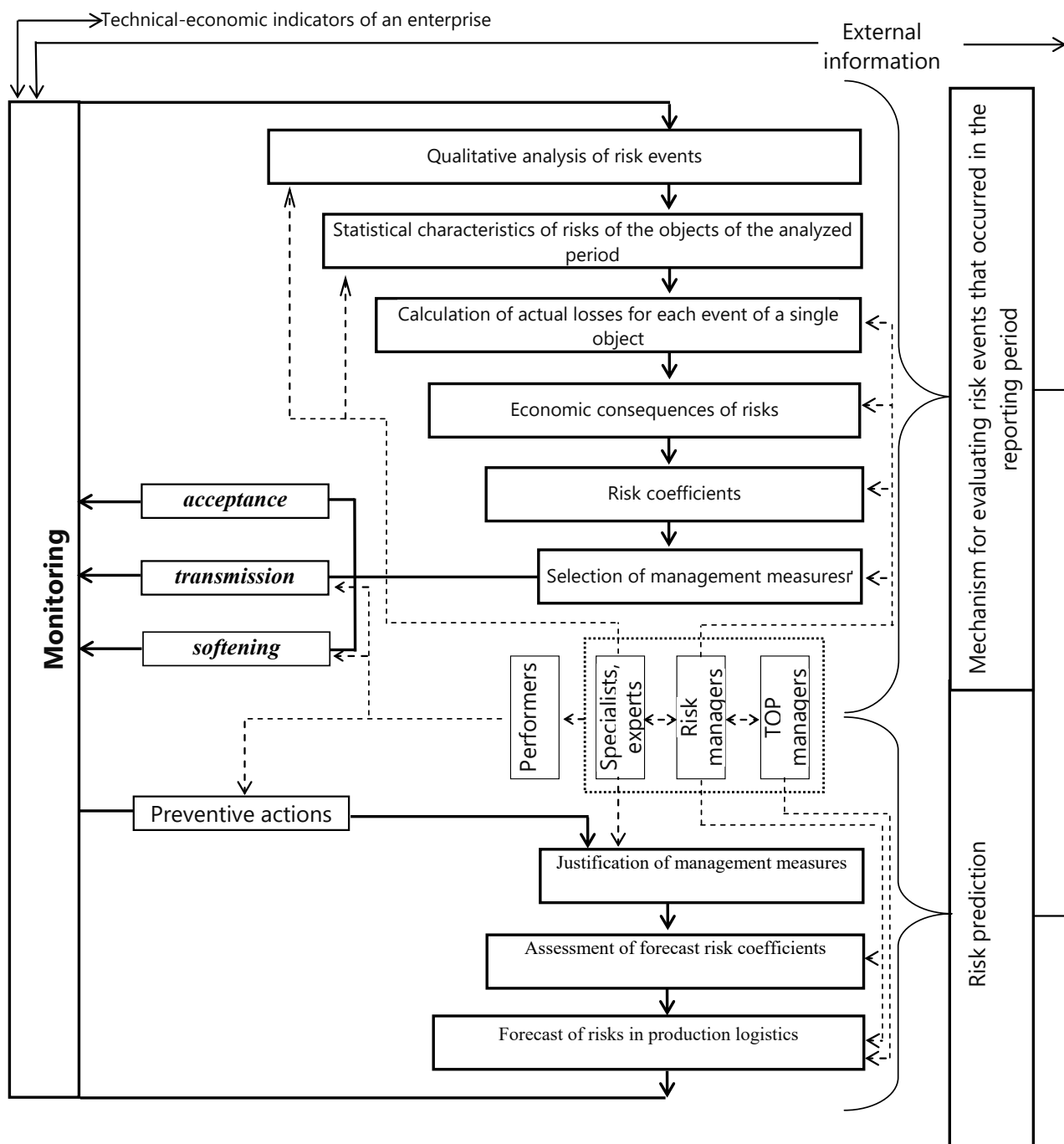

Fig. 1. Structure of the decision-making system with consideration of risks within production logistics

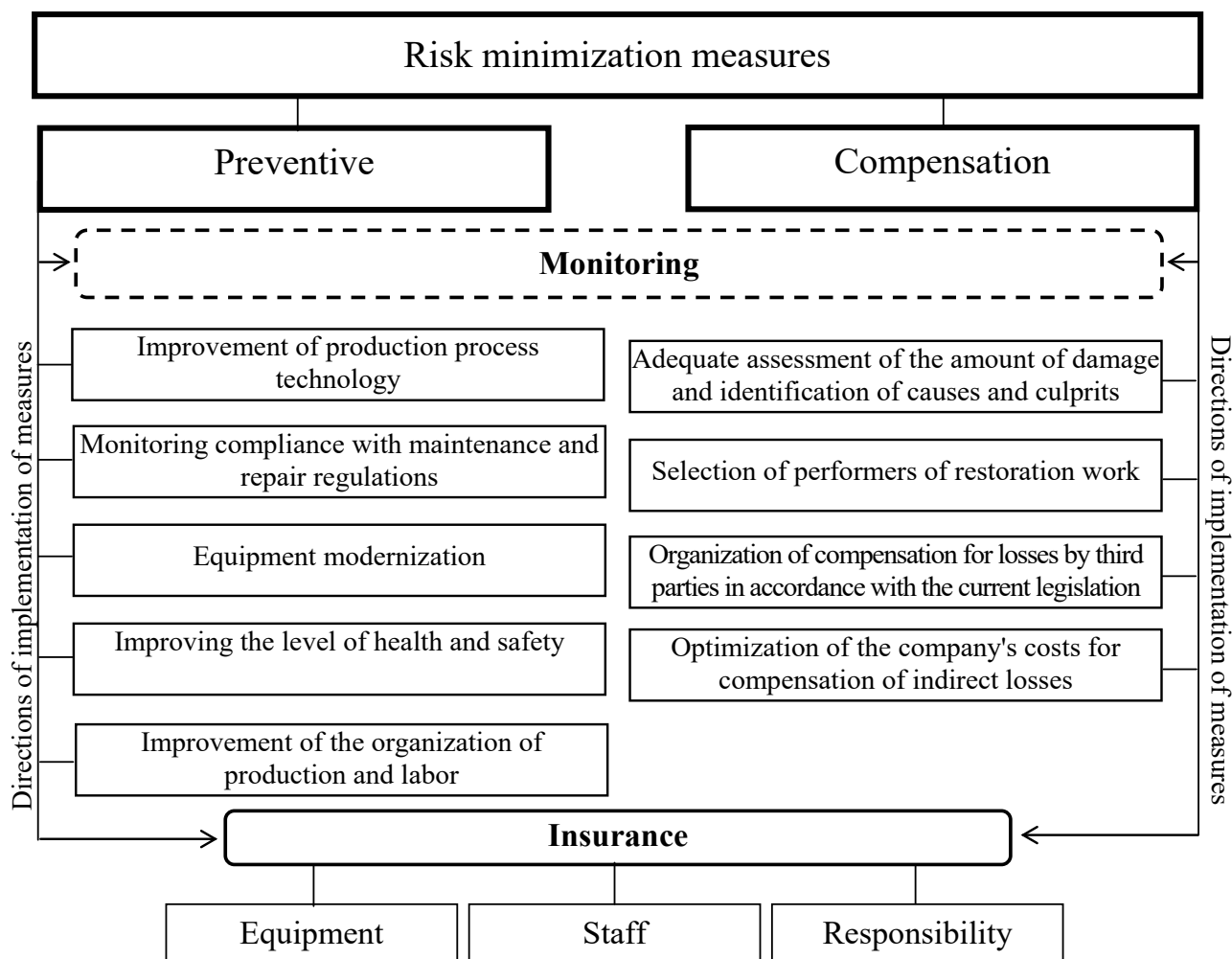

Fig. 2. Classification of Risk Minimization Measures

- inspection and visits to production and service departments of the enterprise;
- expert surveys and consultations with external experts on the production and economic characteristics of machine-building enterprises;
- document examination by specialized consulting companies.

The organization of work on systematic reduction of the level of production risks within the logistic system is carried out based on monitoring, which is ensured through the execution of information-analytical operations:

1. Formation of risk registration arrays in the links of the logistic system.
2. Registration of operations by functional links with data on costs for their execution.
3. Generalization of data on operations within average functional links.
4. Systematization of economic consequences by types and scales of losses.
5. Ranking of risk objects and production operations by the size of damage and frequency.
6. Analysis of the effectiveness of preventive measures by objects (operations) according to the risk rank.

7. Selection of risk situations with catastrophic, critical, and acceptable economic consequences for the implementation of preventive measures.

8. Development of a plan for implementing preventive measures.

8. Selection of performers and implementation of preventive measures.

9. Controlling the process of adjusting the economic consequences of risks.

The classification provided in Fig. 2 allows coordinating and increasing the target orientation of measures developed by specialists from various services, contributing to minimizing losses both in the planning stage and in the damage adjustment stage. Therefore, some measures have a preventive character, aimed at minimizing losses when risks occur, while others have a comprehensive nature and affect the company's expenses both in the forecasting and in the damage adjustment stages, for example, insurance.

Preventive Measures require investment at the planning stages and are aimed at preventing production risks and reducing potential losses. They are associated with improving production process tech-

nology, monitoring compliance with technical and maintenance regulations, equipment modernization, increasing safety and occupational health standards, and improving production and labor organization.

Compensatory Measures are aimed at restoring the operability of risk objects and minimizing losses. They involve adequately assessing the extent of losses and determining causes and culprits, selecting contractors for restoration work, organizing compensation for losses by third parties in accordance with existing legislation, and optimizing enterprise expenses to compensate for indirect losses.

Decision-making on Insurance as a way of minimizing damage in risk management has a dual nature: on the one hand, it is a preventive measure that requires the enterprise to spend on insurance protection, and on the other hand, it serves as external financing for losses incurred in the event of

a risky event. The universal nature and widespread use of insurance in global practice are due to the fact that responsibility for one's own losses arising from risks is transferred to specialized organizations for a certain fee.

Conclusions and prospects for further research. Making management decisions taking into account the risks within the limits of production logistics is aimed at an adequate assessment of the consequences caused by risky events and includes three mechanisms: assessment of the economic consequences of the events that have occurred and the selection of methods and measures for their reduction; forecasting the size of the expected consequences, taking into account preventive measures and assessing their impact on the financial result; monitoring subsystem, which allows you to monitor actual and possible losses and additional costs for all elements of logistics flows.

Література

1. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. К. : КНЕУ, 2004. 480 с.
2. Внукова Н.М., Смоляк В.А. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики : монографія. Х. : ІНЖЕК, 2006. 182 с.
3. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посіб. Київ : Центр навч. лі-ри, 2006. 312 с.
4. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3 (7). С. 72–79.
5. Борук С.Д., Федорів В.М. Моніторинг виробничих процесів : навч. посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022. 127 с.
6. Беднарська О.Р. Стратегічне та оперативне планування ризиків діяльності машинобудівних підприємств. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНЕТУ. Економ. науки*. 2009. Кн. XXI, Вип. І. С. 110–119.
7. Корнійчук М., Совтус І. Ризик і надійність. Економіко-стохастичні методи й алгоритми побудови та оптимізації систем : монографія. К. : КНЕУ, 2000. 212 с.

References

1. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko H. I. Ryzkykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi: monohrafiia. K.: KNEU, 2004. 480 s. [in Ukrainian].
2. Vnukova N. M., Smoliak V. A. Ekonomichna otsinka ryzyku diialnosti pidpriemstv: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia. Kh.: INZhEK, 2006. 182 s. [in Ukrainian].
3. Donets L. I. Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiriuvannia: navch. posib. Kyiv: Tsentr navch. li-ry, 2006. 312 s. [in Ukrainian].
4. Mostenska T. L., Skopenko N. S. Ryzyk-menedzhment yak instrument upravlinnia hospodarskym ryzykom pidpriemstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2010. № 3 (7). S. 72–79. [in Ukrainian].
5. Boruk S. D., Fedoriv V. M. Monitorynh vyrobnychykh protsesiv: navch. posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriia Fedkovycha, 2022. 127 s. [in Ukrainian].
6. Bednarska O. R. Stratehichne ta operatyvne planuvannia ryzykiv diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNETU. Ekonom. nauky*. 2009. Kn. XXI, Vyp. I. S. 110–119. [in Ukrainian].
7. Korniiichuk M., Sovtus I. Ryzkyk i nadiinist. Ekonomiko-stokhastychni metody y alhorytmy pobudovy ta opty-mizatsii system: monohrafiia. K.: KNEU, 2000. 212 s. [in Ukrainian].

УДК 338.48-6:663.2

Беженар Інна Миколаївна

*кандидат економічних наук, старший дослідник,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Bezhenar Inna

*PhD in Economics, Senior Researcher, Associate Professor of the
Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-4584-9062

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9799

ВИННИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПОТЕНЦІАЛ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

WINE TOURISM IN UKRAINE: POTENTIAL AND DEVELOPMENT TRENDS

Анотація. Вступ. Одним із найбільш популярних видів міжнародного туризму, за даними Всесвітньої туристичної організації, в майбутньому стануть тематичні тури, зокрема винні тури, що надаватимуть можливість відвідувачам насолоджуватись смаками та ароматами унікальних винних сортів, ознайомлюватись з технологією їх виробництва, відвідувати винні погребі та проводити дегустації. Це сприятиме розвитку місцевих регіонів, підвищенню попиту на місцеву продукцію та збільшенню зайнятості в сільському господарстві та готельному бізнесі.

Мета. Мета даного наукового дослідження полягає в обґрунтуванні перспектив розвитку регіонального винного туризму в Україні.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на застосуванні діалектичного методу пізнання, який дозволяє вивчати закономірності розвитку винного туризму в контексті окремих регіонів. У рамках аналізу також використовуються методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу, синтезу, інформаційного абстрагування.

Результати. Дослідження дозволило виявити, що винний туризм може стати ефективним і потужним інструментом регіонального розвитку для просування гастрономічної та культурної спадщини країн та регіонів, збільшення потоку туристів, розвитку галузей і створення нових робочих місць. Він може сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, збільшенню доходів населення та привертанню інвестицій в регіони.

Винний туризм в аспекті нашої країни є інноваційною формою туристичної діяльності, яка ґрунтується на використанні унікальних природних, соціально-економічних умов та особливостей етнічного спадку різних регіонів України. Проведене дослідження підтверджує, що виноробна продукція має потенціал для конкурентоспроможності на європейських та інших ринках, оскільки українські товаровиробники розробляють економічні ніші в цьому секторі. Енотуризм виступає не лише як засіб привертання уваги до виноробних традицій, але і як потужний маркетинговий інструмент для просування української продукції в країни Європейського союзу, сприяючи популяризації українських вин та інших алкогольних напоїв.

В Україні є великий потенціал для розвитку винного туризму, але для цього необхідно вирішити ряд проблем. Зокрема, необхідно розвивати інфраструктуру винних маршрутів, підвищувати якість виноробства, просувати винні марки та підтримувати інтерес до вітчизняного виноробства у туристів засобами маркетингу.

На підставі проведеного дослідження виділено перспективні напрямки винних турів по різних областях України, зокрема Закарпаттю, Одеській, Херсонській та Миколаївській областях, які вважаються важливими центрами українського виноробства.

Ключові слова: винний туризм, виноробство, динаміка розвитку

Summary. Introduction. One of the most popular types of international tourism, according to the World Tourism Organization, in the future will be thematic tours, in particular wine tours, which will give visitors the opportunity to enjoy the tastes and aromas of unique wine varieties, learn about their production technology, visit wine cellars and hold tastings. This will contribute to the development of local regions, increasing demand for local products and increasing employment in agriculture and the hotel business.

Goal. The purpose of this scientific study is to substantiate the prospects for the development of regional wine tourism in Ukraine.

Materials and methods. The study is based on the application of the dialectical method of cognition, which allows studying the patterns of wine tourism development in the context of individual regions. As part of the analysis, methods of theoretical generalization and comparison, system analysis, synthesis, and information abstraction are also used.

The results. The study revealed that wine tourism can become an effective and powerful tool of regional development to promote the gastronomic and cultural heritage of countries and regions (on the example of France), increase the flow of tourists, develop industries and create new jobs. It can contribute to the development of small and medium-sized businesses, increase the income of the population and attract investments to the regions.

Wine tourism in the aspect of our country is an innovative form of tourist activity, which is based on the use of unique natural, socio-economic conditions and features of the ethnic heritage of different regions of Ukraine. The conducted research confirms that wine products have the potential for competitiveness in European and other markets, as Ukrainian producers are developing economic niches in this sector. Wine tourism acts not only as a means of attracting attention to wine-making traditions, but also as a powerful marketing tool for promoting Ukrainian products in the countries of the European Union, promoting the popularization of Ukrainian wines and other alcoholic beverages.

Ukraine has great potential for the development of wine tourism, but for this it is necessary to solve a number of problems. In particular, it is necessary to develop the infrastructure of wine routes, increase the quality of winemaking, promote wine brands, and maintain interest in domestic winemaking among tourists through marketing means.

On the basis of the conducted research, promising directions for wine tours in various regions of Ukraine, in particular Transcarpathia, Odesa, Kherson and Mykolaiv regions, which are considered important centers of Ukrainian winemaking, have been selected.

Key words: wine tourism, winemaking, dynamics of development.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Винний туризм є особливим видом туризму, спрямованим на дослідження історії, технологій та культури споживання алкогольних напоїв в конкретному регіоні. Однією з ключових його складових є дегустація вин безпосередньо у місці виробництва, а також участь у відповідних тематичних заходах.

Залежно від мети подорожі, винні тури можуть бути культурно-пізнавальними, рекреаційно-оздоровчими, гастрономічними, сільськими зеленими турами та агротуризмом, винно-розважальними, освітніми та науково-діловими, технологічними [1].

За визначенням французького видання «L'Essentiel de L'Economie Touristique», винний туризм — це комплекс послуг, які надають туристам під час перебування в регіоні, включаючи візити у винні погреби, дегустацію вин, перебування в ресторанах і додаткові заходи, пов'язані з вином та місцевими винними продуктами [2]. Цей вид туризму з'явився в Європі на початку XX століття з появою винних маршрутів в Німеччині та Франції та отримав значний розвиток у 80–90-ті роки XX століття.

Одним з ключових факторів, які впливають на розвиток туризму, є сучасні технології. Інтернет, соціальні мережі та мобільні додатки зробили інформацію про винний туризм доступнішою для туристів. Тепер можна з легкістю знайти інформацію про маршрути, виноградники та виноробні підприємства по всьому світу.

Це сприяє розвитку туризму в окремих регіонах та забезпечує збільшення потоку туристів, що в свою чергу приносить значні доходи. Багато країн використовують винний туризм як засіб просу-

вання своєї культури та гастрономічних інтересів. Зокрема, винні маршрути в Італії, Іспанії, Франції та Хорватії вже є надзвичайно популярними серед туристів.

Україна має великий потенціал у виноробній галузі, але її продукція ще не отримала достатнього визнання як на вітчизняному, так і на світовому ринку (хоча безперечно є відомою). Тому питання як просувати українські бренди, як вивести їх на рівень з міжнародними є дуже актуальними. Бо є дійсно хороші вина в Україні і цікаві смаки. До прикладу в мережах АТБ, Новус та ін. переважно по акціях пропонують іноземні вина, таким чином просувають вина власного імпорту, а добре було б, щоб просували українські.

Для стимулювання просування української виноробної продукції на український, світовий чи європейський ринок можуть використовуватися різні маркетингові методи, включаючи винні тури в самій країні — відвідування виноградних плантацій, аграрних виноробних підприємств та ознайомлення з місцевими сортами винограду. Додатковою складовою винного туризму є вивчення історії виноробства, традицій вживання та відвідування спеціалізованих музеїв, дегустаційних залів та підвалів. Ресторани, що пропонують послуги дегустації вина, а також участь у винних фестивалях і тематичних святах, надають туристам можливість насолоджуватися атмосферою винної культури. Участь у спеціалізованих виставках, форумах, конференціях, конкурсах, аукціонах, майстер-класах допомагає розширювати знання та поглиблювати інтерес до виноробного мистецтва. На жаль, в Україні ще досить мало порівняно із закордоном підприємств відкриті для туристів.

Важливо відзначити, що розвиток винного туризму може стати значущою додатковою статтею доходів для місцевих та державних бюджетів України.

Незважаючи на потенціал, на сьогодні цей вид туризму недостатньо представлений на українському ринку, і не всі туристичні компанії готові надавати цей цікавий турпродукт на території України. Активна підтримка та просування винного туризму можуть вирішити цю проблему та відкрити нові перспективи для туристичної галузі України. Для його розвитку необхідно розробляти інноваційні підходи до організації енотурів, пропонувати винні тури для всіх туристів, як іноземних, так і вітчизняних, налагоджувати маркетингову діяльність у сфері туристичного бізнесу та оцінювати ресурсний потенціал рекреаційних регіонів України. Тому необхідно проводити дослідження та розробляти спеціалізовані туристичні пакети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми полягає у розкритті теоретичних та практичних аспектів розвитку винного туризму в Україні, зокрема в регіональному контексті. Багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками було внесено вклад в розвиток цієї теми, серед них Горшкова Л. О. [4], Матвеев В. В. [11], Михайлюк О. Л. [10], Нездоймінов С. Г. [5], Патійчук В. О. [7] та ін.

Об'єктом дослідження є винний туризм, а предметом — сучасний стан та перспективи винного туризму України в регіональному аспекті.

Мета даного наукового дослідження полягає в обґрунтуванні перспектив розвитку регіонального винного туризму в Україні. Дослідження ґрунтується на застосуванні діалектичного методу пізнання, який дозволяє вивчати закономірності розвитку винного туризму в контексті окремих регіонів. У рамках аналізу також використовуються методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу, синтезу, інформаційного абстрагування. Винний туризм, що розглядається в регіональному аспекті, виявляє унікальні риси та особливості, які можуть бути визначальними для конкретного регіону. Процес вивчення включає аналіз існуючих закономірностей розвитку виноробної галузі в Україні, а також визначення можливих стратегій розвитку, зокрема через застосування різноманітних методів та підходів, вказаних у дослідженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо спочатку трактування винного туризму різними вченими.

Винний туризм є особливим видом гастрономічного туризму [3, с. 98]. Це також одна з складових розвитку туристичної галузі України, яка здатна забезпечувати економічні та соціальні вигоди для учасників туристичного ринку та місцевих виробників напоїв та харчової продукції [4, с. 69].

Відзначаючи виноробний туризм, Всесвітня туристична організація наголошує, що слід враховувати його пізнавальну програму, яка включає в себе вивчення процесів вирощування та збирання винограду, його подальшої переробки, а також проведення дегустації готової продукції, відвідування видатних пам'яток даного регіону [6]. Щодо міжнародного винного туризму, то варто відмітити європейський виноробний регіон — один з найбільш відомих регіонів в світі. Італія, Франція, Іспанія, Португалія та Угорщина — країни-лідери в цьому напрямку. Винний туризм, розповсюджує свій вплив не лише на окремі країни, але набуває глобального характеру, охоплюючи території Африки, Австралії, Північної та Південної Америки. Регіони виноградарства та виноробства не лише активно розвивають цей туристичний напрям, але й впроваджують маркетингові стратегії для просування місцевих туристичних продуктів, що призводить до додаткових економічних та соціальних вигод [5].

Згідно з дослідженнями Горшкової Л. О., культурно-пізнавальні тури винного спрямування — це не тільки можливість спробувати різноманітні вина місцевого виробництва та ознайомитися з їх технологією виготовлення, а й відкрити для себе історію виноробства, побачити пам'ятки життя та діяльності видатних виноробів, а також зануритися в культуру традиційного виноградарства [4].

Варто зазначити, що за дослідженнями Патійчука В. О. винний туризм — це не просто подорож, а цілком новий досвід, який дозволяє познайомитися з культурою вирощування винограду та виробництва вина. Цей вид туризму залежить від сезону, особливо популярним є в осінній період, коли відбувається збір врожаю винограду. Саме тоді туристи можуть взяти участь у зборі врожаю, дізнатися про процес вирощування та дегустації винограду, а також спробувати зробити своє вино з унікальним букетом [7].

Наше дослідження продовжимо з аналізу виробництва вина. Світове виробництво вина в 2020 році зменшилося на 1 відсоток порівняно з попереднім роком [8], але при цьому спостерігалася тенденція до збільшення споживання вина. Лідерами по споживанню вина у 2020 році були Сполучені Штати Америки, які утримують цю позицію з 2014 року. Традиційні виноробні країни показали невелике зниження у споживанні вина, а в Китаї та Австралії спостерігалось збільшення споживання [6].

Італія та Франція вважаються світовими лідерами з виробництва вина найвищої якості. Вони займають за даними 2020 р. 16,5% та 15% світового виробництва [9]. Загальна кількість площ під виноградниками в цих країнах стабілізувалась. Так у Франції в середньому за 6 років кількість виноградників становить 754134,83 га, в Італії — 686412 га, в інших країнах спостерігалися досить значні зміни площ під виноградниками. Проте

культура традиційного виноградарства не зникає і за межами Європи, де площі виноградників залишаються більш-менш стабільними.

Проте спостерігається і ряд негативних тенденцій: якщо в Аргентині виробництво вина зменшилося порівняно з попереднім роком на 17,1%, то у Бразилії виробництво знизилося на 13,6%, тоді як в Чилі обсяг виробництва знизився на 13,4%. У свою чергу, в Австралії виробництво вина знизилося на 7,5% у 2020 р. в порівнянні з 2019 р. і на 22,8% в порівнянні з 2005 р. [9].

Італія є одним з лідерів у виробництві та споживанні вина і гастрономічного туризму, тому доцільним є детальніше дослідити розвиток винного туризму в цій країні та його особливості. Стрімкий розвиток винного туризму суттєво відзначався і на загальному розвитку туризму в Італії, де кількість туристів протягом останніх 10 років подвоїлася. Особливо збільшилася кількість відвідувачів гастрономічних турів, зокрема, тих, які пов'язані з вином. Італійські вина мають довгу історію, і природні умови Апеннінського півострова ідеально підходять для виноробства. В Італії існує безліч турів винного характеру, особливо популярних у містах, таких як Тоскана, Рим та Венеція. Ці тури є схожими, однак відрізняються кількістю днів перебування та ціною [6].

За оцінками експертів, сучасний міжнародний ринок виноробної промисловості становить близько 180 млрд. доларів США [6]. Цей сектор вважається важливим для розвитку сільських районів у таких країнах, як Франція, Італія, Іспанія, Греція, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія та інші. В Європі еногастрономія набула значної популярності — це мистецтво вправного підбору та гармонійного поєднання вин з конкретними кулінарними шедеврами та продуктами харчування, що викликає значний приплив туристів, які вирушають у подорожі країнами, щоб насолодитися новими гастрономічними враженнями та відкриттями [10, с. 40].

Майже у всіх країнах, які славляться своєю виноробною традицією, існують особливі «винні маршрути». Вони розпочинаються від живописних виноградників, пролягають через виноробні підприємства та підвали, де виноробне мистецтво набирає своїх унікальних відтінків, і завершуються в центрах продажу, де кожен може насолодитися багатством винної культури [3]. Традиційно старовинні будівлі та підземелля, що колись використовувалися для зберігання вина, перетворені на винні магазини, склади та погребі, а також на дегустаційні зали. Це створює таємничу атмосферу та надає ще більшої привабливості й популярності відомим винним брендам і є чистим піарним продуктом туристичної та виноробної індустрії [11, с. 30].

Європа не лише найбільший в світі виробник та експортер вин, а і лідер за кількістю відвідин

туристів. Винний туризм, як уже зазначалося також є важливим для розвитку місцевої економіки та підтримки виноробної промисловості. Широкий спектр туристичної діяльності в сфері винного туризму дозволяє використовувати всі наявні ресурси території. Це включає екскурсії до історичних пам'яток та відвідування виноробних заводів, розширення інфраструктури для комфортного обслуговування туристів. Такий підхід сприяє взаємодії туристичної галузі з культурною та історичною спадщиною регіону, створюючи неповторний і захопливий досвід для подорожуючих.

Продовжуючи дослідження, розглянемо Україну — це країна, яка славиться своєю історією вирощування винограду і виноробною продукцією. Вирощування винограду в останні роки знизилося (рис. 1), як і урожайність (рис. 2).

Детальніший аналіз показує, що вирощування винограду в даний час сконцентровано більше в господарствах населення, їх частка у 2021 р. становила 61,7% (табл. 1).

Україна на сьогоднішній день може пишатися досить високорозвиненим виноградарсько-виноробним комплексом, який виготовляє різноманітну виноробну продукцію. Однак, незважаючи на це, просування українського вина на європейських та світових ринках відбувається повільніше, ніж можна було б сподіватися. Динаміка виробництва вина в Україні відображена на рис. 3.

Згідно з отриманими даними з рис. 3, з початку 2011 року виробництво вина почало зменшуватись. У 2013 році обсяг виробництва склав 168,250 тис. тонн, а вже у 2014 р. лише 86,9 тис. тонн, що є майже вдвічі менше порівняно з 2013 роком, а саме на 48,3%. У 2020 році, цей показник становив лише 67,1 тис. тонн. Ми вважаємо, що такий різкий спад обсягу виробництва вина пов'язаний з анексією Криму, оскільки до 2013 року на території Автономної Республіки Крим вироблялося до 35% від загального обсягу вина в Україні. Причиною скорочення обсягів виробництва вина може бути також імпорту дешевої продукції з невисокою якістю, оскільки вона стала серйозним конкурентом вітчизняного винного бізнесу.

Також проаналізуємо окремо виробництво такого популярного виду, як ігристе вино. Як можна побачити з рис. 4 виробництво вина ігристого має також тенденцію до зниження.

Проте, помітне зменшення не лише по виробництву вина ігристого (табл. 2).

Однак, якщо аналізувати оптовий товарооборот вина, то помітне збільшення в грошовому еквіваленті (табл. 3).

Щодо роздрібного продажу, то також помітні позитивні зміни (табл. 4).

Україна — країна, де є ряд регіонів зі сприятливими географічними, екологічними, кліматичними, культурними та політичними умовами

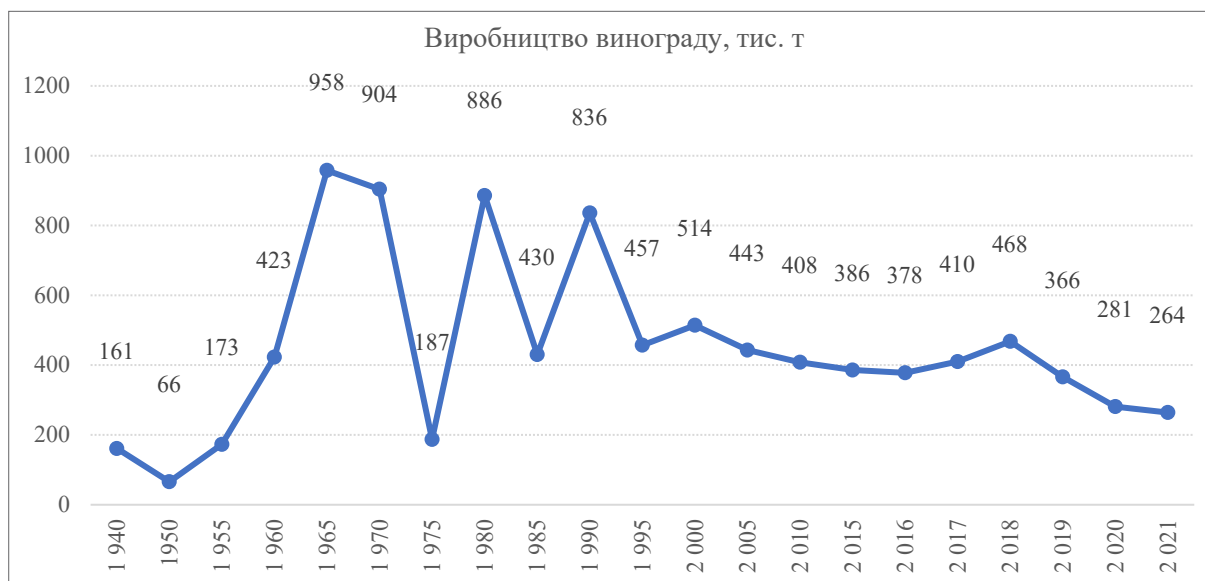

Рис. 1. Вирощування винограду в Україні, тис. т

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

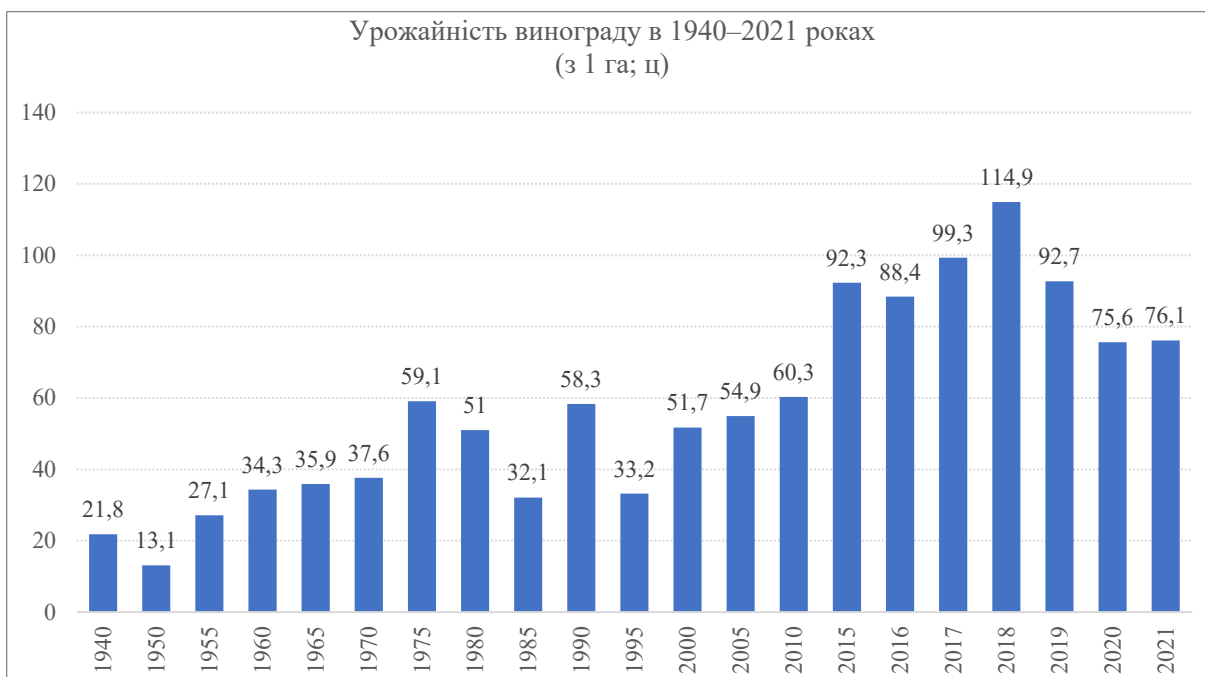

Рис. 2. Урожайність винограду в Україні, ц/га

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

для вирощування винограду, а відповідно і виробництва вин. Цим регіонам бажано організувати винні тури, які будуть пропонувати відвідувачам не лише показ виноробного процесу та дегустацію вин, але й ознайомити з культурними та історичними пам'ятками.

Навіть при теоретичній можливості вирощувати виноград на більшій частині території України, промислове виноградарство фактично сконцентровано тільки в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій та Закарпатській областях.

В даних областях вирощено 169; 29,9; 9,2; та 17,8 тис. тонн винограду (табл. 5).

Тому саме у цих регіонах найбільш доцільно організовувати енотури.

Ці області є центрами розвитку винного туризму в Україні та уже мають відповідну туристичну інфраструктуру і розвинені виноробні комплекси з власними марками та брендами. Так, в Одеській області вирощується більше половини українського винограду (64%) і відповідно виробництва вітчизняних вин.

Таблиця 1

Основні показники розвитку виноградарства в Україні

Показники	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	Відхилення (+/-) 2021 р. від	
										2020	2019
Площа насаджень виноградників (тис. га)	110	96	87	45	44	43	42	39	37	-2	-5
у тому числі у плодоносному віці	99	81	68	42	41	41	40	37	35	-2	-5
Урожайність винограду (з 1 га; ц)	51,7	54,9	60,3	92,3	99,3	114,9	92,7	75,6	76,1	0,5	-16,6
Виробництво винограду всього (тис. т)	514	443	408	386	410	468	366	281	264	-17	-102
підприємствами (тис. т)	360	258	260	206	240	263	144	99	101	2	-43
господарствами населення (тис. т)	154	185	148	180	170	205	222	182	163	-19	-59
Частка виробництва винограду господарствами населення (відсотків до загального обсягу)	30	41,8	36,3	46,6	41,4	43,8	60,7	64,8	61,7	-3,1	1
Виробництво винограду на одну особу (кг)	10	9	9	9	10	11	9	7	6	-1	-3
Середні ціни винограду реалізованого:											
підприємствами (за 1 т; грн)	724,5	1476,1	3638,2	6450,3	6219,5	5822,2	5451,4	6739	7211,9	472,9	1760,5
господарствами населення (за 1 т; грн)	*	901,6	3842,1	7831,6	10403	6662,6	11758	7182,3	13724,6	6542,3	1966,6

• немає даних

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

Українські вина, завдяки доступності робочої сили у традиційних виноградарських районах, вирізняються значною економічною вигодою порівняно з аналогічними винами Європи, при цьому забезпечуючи високий стандарт якості. Однак, на відміну від західно- та південно-європейських країн, в українських виноробів немає дуже багато розкручених

світових брендів, тому серед марочних брендів вин на світовому ринку вони конкурувати не в змозі.

Серед вин низької цінової категорії конкуренція залишається також особливо напруженою, оскільки світовий ринок насичений винами з Чилі, ПАР, Австралії та США, де широко застосовується інтенсивне виноробство [6].

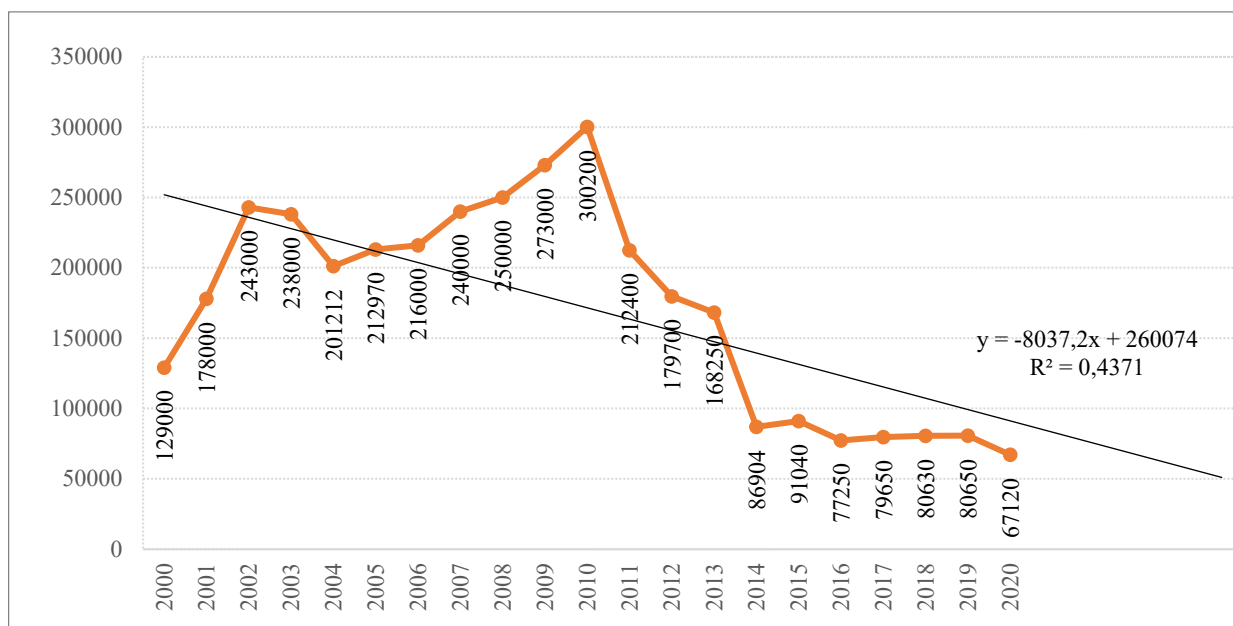

Рис. 3. Виробництво вина в Україні, т

Джерело: сформовано автором на основі даних ФАОСТАТ [9]

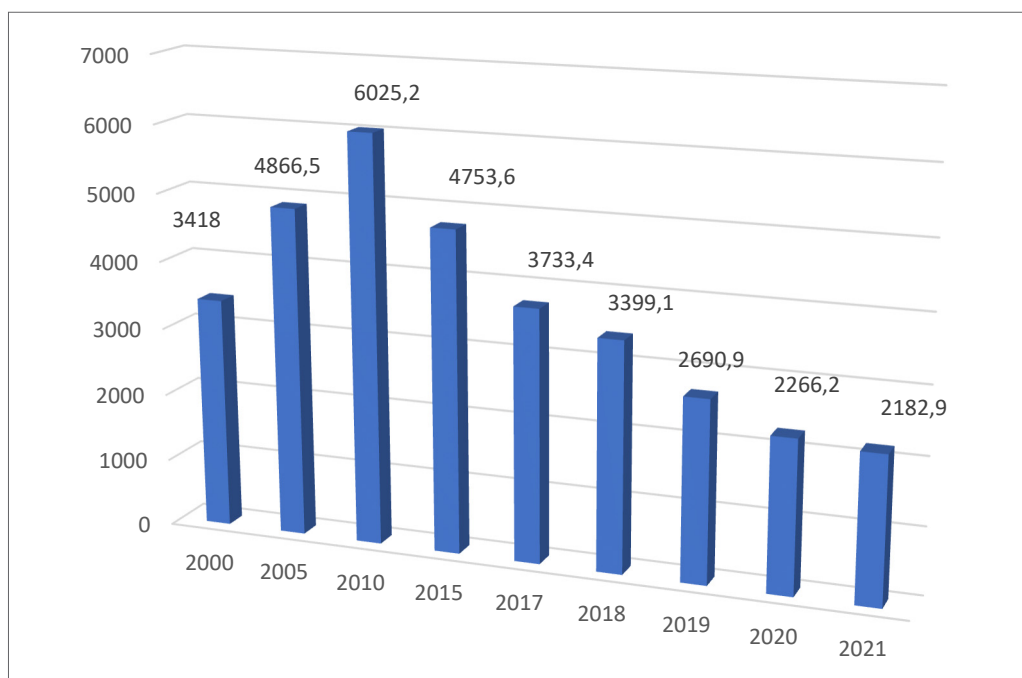

Рис. 4. Вино ігристе зі свіжого винограду (крім вина «Шампанське»; уключаючи «Шампанське України»), тис. дал

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

Таблиця 2

Основні показники виробництва вина

Показники	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	Відхилення (+/-) 2021 р. від	
									2020	2019
Виробництво вина ігристого зі свіжого винограду (крім вина «Шампанське»; уключаючи «Шампанське України»), млн.дал	*	*	4,8	3,7	3,4	2,7	2,3	2,2	-0,1	-0,5
Виробництво вина та виноградного сусла, бродіння якого зупинене шляхом додавання спирту, з фактичною концентрацією спирту не більше 15% (крім газованого, ігристого та вина із захищеним найменуванням за походженням), млн.дал	*	*	7,8	7,2	7,3	7,4	6,3	4,7	-1,6	-2,7
Індекс цін винограду, реалізованого підприємствами (відсотків до попереднього року)	140,6	138	194,2	104,2	89,5	90	124,5	113,6	-10,9	23,6
Індекси виробництва виноградних вин у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів за видами діяльності (відсотків до попереднього року)	*	119,3	131,4	97,2	88	85,6	80,2	98	17,8	12,4
Рівень рентабельності виробництва винограду у підприємствах	*	*	92,9	51,6	22,6	7,2	16,2	*	*	*

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

Таблиця 3

Оптовий товарооборот підприємств оптової торгівлі за товарними групами вина

	Млн. грн			Відхилення (+/-) 2021 р. від	
	2019	2020	2021	2020	2019
Вина зі свіжого винограду, сусло виноградне	6689,1	6998,2	7457,5	459,3	768,4
Сидр та вина плодово-ягідні інші	554,3	561,6	771,9	210,3	217,6
Вермут та інші ароматизовані вина зі свіжого винограду	1789,9	1982	2211	229	421,1

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

Таблиця 4

Роздрібний продаж підприємствами роздрібною торгівлі продовольчих товарів за товарними групами, тис. т

	2017	2018	2019	2020	2021	Відхилення (+/-) 2021 р. від	
						2020	2019
Вино	6,7	7	7	8	8,8	0,8	1,8
Коньяк	1,5	1,7	1,9	2,1	2,2	0,1	0,3
Вина ігристі (шампанське)	2,2	2,7	2,8	3,3	3,5	0,2	0,7

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

Негативні фактори, які стримують розвиток виноробної галузі, мають значний вплив на її стан в Україні. Серед них можна виділити декілька основних.

По-перше, системи отримання ліцензії на право виробництва алкогольних виробів. Це тривалі процедури, які ускладнюють доступ до ринку для нових виробників та зменшують кількість конкурентів на ринку, що зумовлює нерівні умови конкуренції для менших виробників та перешкоджає їхньому розвитку.

По-друге, нестійкість фінансової державної підтримки галузі, як наслідок припинення час від часу закладення молодих виноградних насаджень та нерівні умови конкуренції з іноземними виробниками вина. Це призводить до зменшення обсягу виробництва та негативно впливає на якість продукції.

По-третє, варто відзначити відсутність пільгових довгострокових кредитів для створення виноградних насаджень, будівництва необхідних об'єктів для зберігання та переробки винограду, а також модернізації обладнання на заводах первинного та вторинного виноробства. Також слід відзначити відсутність податкових преференцій для виробництва коньяку, вин, кріпленого спирту виноградного походження. Нормативно-правові вимоги щодо обов'язкового використання вітчизняної сировини при виробництві коньячної продукції є ще однією проблемою, яка не сприяє розвитку галузі.

Проте, існують деякі позитивні фактори, які сприяють розвитку цієї галузі, такі як от гранти на виноградарство (до 400 тис. грн на га) [13], можливості збільшення врожайності виноградних

насаджень за рахунок запровадження новітніх технологій, початок процесу періодизації провідних підприємств та фермерських господарств на виробництво вин та органічного винограду і виноробної продукції, активізація Мінагрополітики України та громадських галузевих організацій щодо дерегуляції чинних законодавчих актів. Незважаючи на ці позитивні фактори, відсутність достатньої кількості заводів, які готові розкривати свої двері перед туристами, становить перешкоду для розвитку винного туризму в Україні.

Туристичні маршрути винного туризму по Закарпаттю, Одеській, Херсонській та Миколаївській областях, які визнані традиційними центрами українського виноробства, мають потенціал стати все більш популярними серед відвідувачів [11]. Вже нині заводи-виробники вин, такі як ТОВ ПТК «Шабо», ЗАТ «Ізмаїльський винзавод», ЗАТ «Одеський завод шампанських вин», винзавод «Інкерманський», «Коктебель» та інші, створили експозиційні та дегустаційні зали для стимулювання збуту. У відомому винзаводі «Массандра» функціонує унікальний музей виноробства та приміщення для дегустацій. Енотека цього заводу налічує понад мільйон пляшок колекційних вин і визнана Книгою рекордів Гіннеса, підкреслюючи винятковість та цінність цього місця для любителів винної культури [6].

Переходячи до розвитку туризму варто відмітити, що у квітні 2019 року, в рамках проекту Євросоюзу «Підтримка системи географічних зазначень в Україні», започатковано перший в Україні пілотний проект еногастрономічного туризму «Дороги вина та смаку Української Бесарабії» — Одеська

Таблиця 5

Виробництво винограду за регіонами, тис. т

	Роки									Відношення у % 2021 р. до	
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2020	2000
Україна	513,8	442,6	407,9	386,3	409,6	467,6	366,3	281,0	264,1	94,0	51,4
Автономна Республіка Крим	179,4	116,3	90,5	-	-	-	-	-	-		
області											
Вінницька	0,7	2,1	2,6	4,3	4,2	4,3	3,6	3,7	3,5	94,6	500,0
Волинська	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100,0	100,0
Дніпропетровська	5,3	6,6	6,7	5,2	5,4	6,0	7,3	9,6	7,5	78,1	141,5
Донецька	16,1	11,5	6,6	3,0	5,5	6,0	6,3	5,2	5,0	96,2	31,1
Житомирська	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0	100,0
Закарпатська	41,9	27,2	20,3	27,2	25,3	26,6	26,7	26,8	29,9	111,6	71,4
Запорізька	3,1	4,7	5,9	5,0	7,3	7,3	7,7	4,9	3,8	77,6	122,6
Івано-Франківська	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	100,0	114,3
Київська	0,1	0,2	0,6	1,9	2,4	2,8	2,9	2,6	2,7	103,8	2700,0
Кіровоградська	1,5	0,6	1,6	2,4	2,8	3,3	3,3	3,2	3,0	93,8	200,0
Луганська	1,4	1,1	0,9	1,3	2,0	2,7	2,9	2,7	2,8	103,7	200,0
Львівська	1,4	1,2	1,2	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	100,0	92,9
Миколаївська	30,2	37,4	38,9	50,8	51,3	62,1	30,6	21,9	17,8	81,3	58,9
Одеська	201,4	193,3	175,1	238,7	253,6	296,7	241,7	169,8	169,0	99,5	83,9
Полтавська	0,4	0,6	1,8	1,9	1,9	2,4	2,7	2,7	2,7	100,0	675,0
Рівненська	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	100,0	300,0
Сумська	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	66,7	100,0
Тернопільська	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0	-
Харківська	1,1	0,4	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	85,7	54,5
Херсонська	26,3	36,1	29,3	36,9	40,8	39,0	22,4	20,1	9,2	45,8	35,0
Хмельницька	0,3	0,3	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	100,0	200,0
Черкаська	0,5	0,5	0,8	1,8	1,0	2,2	2,0	1,7	1,2	70,6	240,0
Чернівецька	1,0	0,7	0,9	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	100,0	120,0
Чернігівська	0,3	0,1	0,1	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	133,3	133,3

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [12]

область була обрана міжнародними експертами саме через наявність сучасного автобану — Одеса-Рені [20].

У регіоні в 2019 р. розпочалися роботи з ознакування туристичного маршруту «Дороги вина та смаку Української Бессарабії» (рис. 5). Перші дорожні знаки встановлені в Ізмаїльському районі. Цей регіон має значний креативний потенціал у сфері винного туризму, який може бути використаний для розвитку регіональної економіки. Одним з таких ресурсів є міжнародний фестиваль вина «Bolgrad Wine Fest», який щорічно проходить у Болграді та збирає багато учасників з усієї Одеської області, а також з інших областей України та Молдови. Більше трьох десятків фермерів-виноробів долучилися до участі в цьому унікальному заході у 2020 р. Місто Болград, яке вважається неофіційною столицею болгарської діаспори в Україні, стало відмінною локацією для

фестивалю. Культурна програма насичена традиційною болгарською народною творчістю, яка додає свою колоритну нотку до загального атмосферного настрою.

Закарпатський туристичний винний шлях також є прикладом регіонального туристичного продукту, який об'єднує 12 винних підвалів та дегустаційних залів кращих виноробів для популяризації закарпатських вин (рис. 5).

Закарпаття — це один з найбільш популярних напрямків для винних турів в Україні. Цей регіон славиться своїми смачними винами та мальовничими пейзажами, що приваблюють багатьох туристів.

Аналізуючи пропозиції туристичних агентств, нами виявлено, що серед найбільш відомих винних турів до Закарпаття можна виділити такі, як «Сиро-винний тур по Закарпаттю», де ви зможете дізнатися більше про традиційний спосіб виготов-

Рис. 5. Дороги вина та смаку української Бессарабії та Закарпаття

Джерело: сформовано автором на основі [14]

лення сиру та вина, а також відвідати найкращі виноробні місця регіону [16].

«Свято молодого вина — Закарпатське Боже-ле» — це чудова можливість насолодитися смаком вина та дізнатися більше про його виготовлення. Цей тур також дозволить споглядати краєвиди Закарпаття та познайомитися з місцевими традиціями та культурою [17].

«Дегустаційний тур — Закарпатський глінтвейн» — це можливість познайомитися з традиційним напоєм, який дуже популярний в Закарпатті в холодний період року. Можна насолоджуватися смаком глінтвейну та дізнатися більше про його історію та традиції регіону [18].

«Фестиваль — Червоне вино» — це свято для справжніх цінителів вина, де можна насолодитися різноманітними сортами вина. Цей тур також дозволить познайомитися з місцевими виноробами та саме їхніми традиціями, лайфаками виготовлення вина [19].

З короткого огляду пропозицій можна констатувати, що Закарпаття — це ідеальний вибір для винних турів в Україні.

Висновки. Винний туризм є однією з форм спеціалізованого регіонального туризму в світі, яка полягає у відвідуванні різних винних регіонів, виноробних підприємств та дегустації продукції виноробів. Цей вид туризму є важливим продуктом інтеграції у рамках єдиної концепції креативних ресурсів та туристичних послуг, які існують або можуть розвиватися в сфері виноробства. Винний туризм може стати одним із напрямків стратегії економічного зростання регіону.

Досвід Європи доводить, що винний туризм має набагато більше аспектів, ніж тільки збір врожаю. Він також включає відвідування виноробних плантацій, дегустацію різних сортів винограду, ознайомлення з технологією виробництва вина та відвідування дегустаційних залів і підвалів. Крім того, туристи можуть ознайомитися з історією виноробства певного виробника, відвідати спеціалізовані музеї та виставки, взяти участь у майстер-класах від сомельє в ресторанах з де-

густацією вина. На прикладі Франції видно, що винний туризм не тільки дозволяє туристам насолоджуватися ароматом та смаком вина, а й має культурне значення. Він дозволяє пізнати традиції виноробства, які мають багатовікову історію та звичаї, пов'язані з вирощуванням винограду та переробкою його на сік і вино. Інтерес туристів до виноробства є важливим для збереження цих традицій та культури регіону, пов'язаної з ними.

Україна є одним з найбільш продуктивних регіонів виноградарства в Європі. Це пояснюється тим, що клімат України є ідеальним для вирощування винограду завдяки помірному континентальному та тепловому субтропічному клімату, що дозволяє виробляти високоякісні вина з багатим смаком та ароматом.

Просування української виноробної продукції на світовий та європейський ринки є необхідним кроком у розвитку виноробства і винного туризму в Україні. Для цього можуть використовуватися різні методи, включаючи винні тури в Україні, як новий вид спеціалізованого тематичного туризму, що дозволять розширити уявлення про українське виноробство та виноградарство як для вітчизняних, так і для іноземних туристів. Їх необхідно активно просувати. Для досягнення цієї мети необхідно залучати як вітчизняних, так і іноземних туристів, розробляти інноваційні підходи до організації енотурів та вдосконалювати маркетингову діяльність в туристичному бізнесі. Також важливо належно оцінювати ресурсний потенціал рекреаційних регіонів України з точки зору виноробства та туризму, і розглядати винний туризм як принципово новий напрямок розвитку туристичної галузі України.

Енотуризм є досить новим та унікальним видом спеціалізованого туризму, який ставить своїм завданням показати туристам (споживачам) різноманітність українського виноробства та виноградарства. Він конкурує з розважальним та зеленим туризмом, пропонуючи унікальний досвід відвідування винних підприємств та дегустації вина прямо на місці його виробництва. Також винний туризм дає можливість виникнення безпосереднього

контакту між туристом та виробником, що дозволяє отримати важливу інформацію від туриста, що стосується оцінки пропонованого вина.

Такі тури можуть бути організовані як окремими подорожами (літній відпочинок), турами вихідного дня (романтичні/подорожі друзів), так і комплексними заходами для учасників інсентив-туру чи для корпоративних заходів (тури поєднані з кейтеринговими заходами — з організацією фуршетів, вечірок, банкетів та святкування різних знаменних дат компаній) — де працівники компанії можуть смакувати найкращі вина, дізнаватися нове про виноробні регіони України та насолоджуватися чудовою атмосферою в колі колег.

В результаті винні тури дадуть можливість не лише познайомитися з українським виноградарством та виноробством, а сприятимуть збільшенню продажу вина і розвитку регіонів та стануть додатковим доходом для місцевих та державних бюджетів.

Україна має низку регіонів, що характеризуються вдалим поєднанням географічних, екологічних, кліматичних, культурних та політичних умов для вирощування різних сортів винограду та виробництва вин. Основні виноробні підприємства розташовані в Одеській, Закарпатській, Херсонській та Миколаївській областях, які є найбільш

перспективними для розвитку енотуризму завдяки наявності туристичної інфраструктури та розвиненого виноробного комплексу із власними виробниками, марками та брендами. Винний туризм у Закарпатті, Одеській, Херсонській та Миколаївській областях, де розташовані традиційні центри українського виноробства, вже нині набуває все більше популярності. Для стимулювання продажів, на заводах-виробниках (ТОВ ПТК «Шабо», ЗАТ «Ізмаїльський винзавод», ЗАТ «Одеський завод шампанських вин», «Інкерманський винзавод», «Коктебель» та інші) створюються експозиційні та дегустаційні зали. Однак, винний туризм поки що не типово явище для України.

Основними відправними точками винних турів наразі є маршрути «Київ — Одеса» та «Київ — Закарпаття». Вони дозволять відвідати найкращі виноробні регіони України та познайомитися з місцевими виноробами, які розкажуть про свої традиції та секрети виготовлення вина.

Розвиток виноградно-виноробної галузі в Україні сповільнюється через відсутність належної інфраструктури, недосконалість законодавства та низький рівень державної підтримки.

Проте, проведене дослідження підтверджує, що винний туризм може стати важливим напрямком розвитку туристичної індустрії в Україні.

Література

1. Бордун О., Гінда В. Винний туризм як вид туристичної діяльності. Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації: *тези доповідей VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 8–9 квіт., 2021 р.). 2021. С. 107–112.
2. Hall C.M., Sharples E., Cambourne B., Macdonis N. Wine Tourism Around the World. Winepress Ltd., 2011. 312 p.
3. Винний туризм : підручник для студентів ВНЗ. С. В. Іванов, В. О. Домарецький, Д. І. Басюк та ін. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2012. 472 с.
4. Горшкова Л. О. Розвиток винного туризму як спеціалізованого виду туристичної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 68–71.
5. Нездоймінов С. Г. Терруар як основа розвитку винного туризму на півдні України. *Агросвіт*. 2013. № 22. С. 46–52.
6. *World Tourism Organization: офіційний вебсайт*. URL: www.unwto.org (дата звернення: 21.02.2024).
7. Патійчук В. О. Особливості організації гастрономічних турів. *Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали I Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції* (м. Луцьк, 30–31 березня 2017 р.). Луцьк : Терен, 2017. С. 26–34.
8. Дані за запитом «вино». *Фаостат: вебсайт*. URL: <https://www.fao.org/faostat/ru/#search/wine> (дата звернення: 21.02.2024).
9. Корпоративна статистична база даних Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAOSTAT). URL: <https://www.fao.org/faostat/ru/#data/QCL> (дата звернення: 21.02.2024).
10. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на Півдні України. *Науковий вісник ОНУ*. 2013. № 1. С. 29–41.
11. Матвеев В. В. Винний туризм як рекламний фактор й інструмент для стимулювання розвитку конкурентного потенціалу виноробних підприємств України. *Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту*. 2015. № 10, Ч. 4. С. 29–31.
12. *Державна служба статистики України: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.02.2024).
13. Грант на сад. *Дія: вебсайт*. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad> (дата звернення: 21.02.2024).
14. Дорога Вина та Смаку Закарпаття. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/zakarpattiaroute> (дата звернення: 21.02.2024).

15. Дорога вина та смаку Херсонщини. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/gastroroads.ks> (дата звернення: 21.02.2024).
16. Туристична агенція «Відвідай»: офіційний вебсайт. URL: https://vidviday.ua/syro-vinnyj_tur_zakarpattyem (дата звернення: 21.02.2024).
17. Туристична агенція «Про Карпати»: офіційний вебсайт. URL: <https://prokarpaty-tour.info/uk/tur-zakarpattske-bojole/> (дата звернення: 21.02.2024).
18. Туристична агенція «Тур База»: офіційний вебсайт. URL: <https://tourbaza.com/tour/zakarpatski-prigodi-svyato-glintvejnu/> (дата звернення: 21.02.2024).
19. Туристична агенція «Там Тур»: офіційний вебсайт. URL: <https://tamtour.com.ua/rus/zakarpate-yubilejnyj-festival-chervene-vino> (дата звернення: 21.02.2024).
20. Geographical Indications in Ukraine/Географічні зазначення в Україні. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/GIs4Ukraine> (дата звернення: 21.02.2024).

References

1. Bordun, O., & Hinda, V. (2021). Vynnyi turyzm yak vyd turystychnoi diialnosti. [Wine tourism as a type of tourist activity]. *Hostynnist, servis, turyzm: dosvid, problemy, innovatsii: tezy dopovidei VIII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf.* (pp. 107–112) [in Ukrainian].
2. Hall, C. M., Sharples, E., Cambourne, B., & Macionis, N. (2011). *Wine Tourism Around the World*. Winepress Ltd.. 312 p.
3. Ivanov, S. V., Domaretskyi, V. O., Basiuk, D. I. et al. (2012). Vynnyi turyzm: pidruchnyk dlia studentiv VNZ [Wine tourism: a textbook for university students]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn O. V. [in Ukrainian].
4. Horshkova, L. O. (2018). Rozvytok vynnogo turyzmu yak spetsializovanoho vydu turystychnoi diialnosti [Development of wine tourism as a specialized type of tourist activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*, 17, 1, 68–71 [in Ukrainian].
5. Nezdoimov, S. H. (2013). Terruar yak osnova rozvytku vynnogo turyzmu na pivdni Ukrainy. [Terroir as a basis for the development of wine tourism in the south of Ukraine.]. *Ahrosvit*, 22, 46–52 [in Ukrainian].
6. *World Tourism Organization: ofitsiyni vebseit — World Tourism Organization: official website*. Retrieved from www.unwto.org.
7. Patiichuk, V. O. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii hastronomichnykh turiv. [Peculiarities of the organization of gastronomic tours]. *Rekreatsiino-turystychni potentsial rehioniv Ukrainy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsii* (pp. 26–34). Lutsk: Teren [in Ukrainian].
8. Dani za zapytom “vyno” [Request of “wine”]. *Faostat*. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/ru/#search/wine> [in Russian].
9. *Korporatyvna statystychna baza danykh Prodovalchoi ta silskohospodarskoi orhanizatsii OON (FAOSTAT) — Corporate Statistical Database of the Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAOSTAT)*. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/ru/#data/QCL>.
10. Mykhailiuk, O. L. (2013). Perspektyvy rozvytku vynykh turystychnykh klasteriv na Pivdni Ukrainy [Prospects for the development of wine tourism clusters in the South of Ukraine]. *Nauk. visn. ONEU*, 1, 29–41 [in Ukrainian].
11. Matvieiev, V. V. (2015). Vynnyi turyzm yak reklamnyi faktor y instrument dlia stymuliuvannia rozvytku konkurentnoho potentsialu vynorobnykh pidpriemstv Ukrainy [Wine tourism as an advertising factor and tool for stimulating the development of the competitive potential of wine-making enterprises of Ukraine]. *Nauk. visn. Kherson. derzh. un-tu*, 10, 4, 29–31 [in Ukrainian].
12. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni vebseit — State Statistics Service of Ukraine: official website*. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Hrant na sad [Grant for a garden]. *Diia*. Retrieved from <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad> [in Ukrainian].
14. Doroha Vyna ta Smaku Zakarpattia [Road of Wine and Taste of Transcarpathia]. *Facebook*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/zakarpattiaroute> [in Ukrainian].
15. Doroha vyna ta smaku Khersonshchyny [The road of wine and taste of the Kherson region]. *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/gastroroads.ks> [in Ukrainian].
16. *Turystychna ahentsiia “Vidvidai”: ofitsiyni vebseit — Tourist agency “Visit”: official website*. Retrieved from https://vidviday.ua/syro-vinnyj_tur_zakarpattyem [in Ukrainian].
17. *Turystychna ahentsiia “Pro Karpaty”: ofitsiyni vebseit — Travel agency “About the Carpathians”: official website* Retrieved from <https://prokarpaty-tour.info/uk/tur-zakarpattske-bojole/> [in Ukrainian].
18. *Turystychna ahentsiia “Tur Baza”: ofitsiyni vebseit — Tourist agency “Tur Baza”: official website*. Retrieved from <https://tourbaza.com/tour/zakarpatski-prigodi-svyato-glintvejnu/> [in Ukrainian].
19. *Turystychna ahentsiia “Tam Tur”: ofitsiyni vebseit — Travel agency “Tam Tour”: official website*. Retrieved from <https://tamtour.com.ua/rus/zakarpate-yubilejnyj-festival-chervene-vino> [in Russian].
20. Geographical Indications in Ukraine. *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/GIs4Ukraine>.

УДК 338.48

Виговський Дмитро Сергійович

кандидат політичних наук, керівник

Громадської організації «Інститут досліджень соціального капіталу»

Vyhovsky Dmytro

Candidate of Political Sciences, Head of the

Public Organization "Institute of Social Capital Research"

ORCID: 0009-0002-8550-6942

Конарівська Оксана Богданівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Національний університет водного господарства та природокористування

Konarivska Oksana

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the

Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business

National University of Water and Environmental Engineering

ORCID: 0000-0002-1760-9264

Яковишина Маргарита Сергіївна

старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Національний університет водного господарства та природокористування

Yakovyshyna Marharyta

Senior Lecturer of the

Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business

National University of Water and Environmental Engineering

ORCID: 0000-0002-0198-5812

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9903

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ НА БАЗІ ІСТОРИЧНИХ САДІВ ТА ПАРКІВ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION BASED ON HISTORICAL GARDENS AND PARKS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті розглядаються особливості використання садів та парків для розвитку міжнародного туризму. Рекреація і туризм є важливими чинниками економічного та культурного розвитку регіонів, сприяють захисту природи, збереженню історико-культурної спадщини, налагодженню співпраці між державами. Естетично привабливі ландшафти залучають значні потоки туристів. Унікальні особливості об'єктів спадщини, включаючи парки, сади та зелені насадження, мотивують громадськість зберігати та захищати ці об'єкти для нинішніх і майбутніх поколінь. Міжнародні маршрути, розроблені на основі елементів спадщини, мають значний потенціал до об'єднання людських спільнот. Тому питання використання садово-паркових ландшафтів для розвитку екотуризму та культурного туризму потребує більш широкого розгляду.

Мета: зробити аналіз світового досвіду використання історичної спадщини садів та парків для розвитку туризму і рекреації, оцінити можливості та перспективи його використання для України.

Матеріали і методи. Матеріалом для публікації стали звіти Ради Європи, публікації Асоціації «Європейський маршрут історичних садів», праці вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячені програмі Культурні шляхи Ради Європи.

В процесі дослідження було використано наукові методи: теоретичного узагальнення та аналізу для характеристики використання історичних садів з метою туризму у розрізі країн Європи, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті зроблений огляд переваг для залучення туристів, якими володіють історичні сади та парки, в аспекті розвитку культурного туризму та екотуризму. Зроблений аналіз Європейського маршруту історичних садів, основу якого складають унікальні сади і парки десяти європейських країн. Даний маршрут 2020 року був сертифікований як Культурний маршрут Ради Європи, що є підтвердженням цінності його історичної, мистецької, соціальної та природної спадщини. Офіційним координатором маршруту є Асоціація «Європейський маршрут історичних садів», штаб-квартира якої розташована в Іспанії. На знак солідарності та підтримки України до даної асоціації 2022 року було прийнято Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України. Перспективним об'єктом для приєднання до мережі маршруту також є дендропарк Резиденції митрополитів Буковини і Далмації у м. Чернівці, який на даний час включений до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, розвиток туризму та рекреації на базі історичних садів та парків передбачає створення особливих культурно-туристичних продуктів, які підвищать обізнаність про важливість культурного та природного середовища, їх стійкість та збереження.

Перспективи. Організація туризму та рекреації на базі історичних садів та парків має значний потенціал у відновленні економіки України після війни. Приєднання України до міжнародних проєктів створює додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів, забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для їх підтримки. Співпраця з Асоціацією «Європейський маршрут історичних садів» сприятиме популяризації дендропарку «Софіївка» на європейському рівні. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні екологічних практик та наукових розробок Асоціації «Європейський маршрут історичних садів» для організації сталого туризму на території парків України.

Ключові слова: садовий туризм, історичні сади, природно-заповідний фонд, культурні маршрути, туризм, культурна спадщина, природна спадщина, сталий розвиток.

Summary. Introduction. The article examines the peculiarities of using gardens and parks for the development of international tourism. Recreation and tourism are important factors in the economic and cultural development of regions, contribute to the protection of nature, the preservation of historical and cultural heritage, and the establishment of cooperation between states. Aesthetically attractive landscapes attract significant flows of tourists. The unique features of heritage sites, including parks, gardens and green spaces, motivate the public to preserve and protect these sites for present and future generations. International routes developed on the basis of heritage elements have a significant potential to unite human communities. Therefore, the issue of using garden and park landscapes for the development of ecotourism and cultural tourism needs wider consideration.

Purpose: to analyze the world experience of using the historical heritage of gardens and parks for the development of tourism and recreation, to assess the possibilities and prospects of its use for Ukraine.

Materials and methods. The material for the publication was reports of the Council of Europe, publications of the Association "European Route of Historic Gardens", works of domestic and foreign authors dedicated to the Cultural Route of the Council of Europe. Scientific methods were used in the research process: theoretical generalization and analysis to characterize the use of historical gardens for the purpose of tourism across European countries, logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The article provides an overview of the advantages for attracting tourists that historical gardens and parks have in terms of the development of cultural tourism and ecotourism. An analysis of the European Route of Historic Gardens, based on the unique gardens and parks of ten European countries, was made. This 2020 route was certified as a Cultural Route of the Council of Europe, which is a confirmation of the value of its historical, artistic, social and natural heritage. The official coordinator of the route is the Association "European Route of Historic Gardens", whose headquarters are located in Spain. As a sign of Ukraine's solidarity and support, the Sofiivka National Dendrological Park of the NAS of Ukraine was accepted into this association in 2022. The Arboretum of the Residence of the Metropolitans of Bukovina and Dalmatia in Chernivtsi, which is currently included in the UNESCO World Heritage List, is also a promising object for joining the route network. Therefore, the development of tourism and recreation on the basis of historical gardens and parks involves the creation of special cultural and tourist products that will raise awareness of the importance of the cultural and natural environment, their sustainability and preservation.

Discussion. The organization of tourism and recreation on the basis of historical gardens and parks has a significant potential in restoring the economy of Ukraine after the war. Ukraine's accession to international projects creates additional guarantees of preservation and integrity of unique natural and cultural complexes, ensures priority in attracting financial funds for their support. Cooperation with the Association "European Route of Historic Gardens" will contribute to the popularization of the Arboretum "Sofiivka" at the European level. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the study of ecological practices and scientific developments of the Association "European Route of Historic Gardens" for the organization of sustainable tourism in the territory of Ukrainian parks.

Key words: garden tourism, historical gardens, nature reserve fund, cultural routes, tourism, cultural heritage, natural heritage, sustainable development.

Постановка проблеми. Рекреація і туризм є важливими чинниками економічного та культурного розвитку регіонів, сприяють захисту природи, збереженню історико-культурної спадщини, налагодженню співпраці між державами. Базою розвитку туризму та рекреації є природна та культурна спадщина. Спадщина відіграє важливу роль у формуванні сприйняття людьми автентичності дестинації. Унікальні особливості об'єктів спадщини та історичних місць, включаючи парки, сади та зелені насадження, мотивують представників громадськості зберігати та захищати спадщину для нинішніх і майбутніх поколінь. Садово-паркові ландшафти зберігають пам'ять про своїх власників і є частиною історії розвитку певного регіону, і водночас виконують рекреаційну функцію. Естетично привабливі ландшафти залучають значні потоки внутрішніх і міжнародних туристів. Особливо важливими є історичні міські парки, які часто мають природоохоронний статус. Тому питання використання садово-паркових ландшафтів для розвитку екотуризму та культурного туризму потребує більш ширшого розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням використання історичної спадщини садів та парків для рекреації та туризму займалися українські та закордонні вчені. Колектив українських науковців Г.Денисик та інші зробили географічний аналіз садово-паркових ландшафтів Центральної Європи [6]. Перспективи розвитку садово-паркового туризму окремих регіонів України висвітлені в працях Поколюдної М., Литвак І., Редько В. [1–2; 4]. Польський науковець Яцек Кусьмерський у своїх публікаціях розглядав роль Європейського культурного маршруту історичних садів Ради Європи у реалізації культурної політики Європейського Союзу [11]. Дафна Мартенс зробила аналіз туристичних практик у межах даного культурного маршруту [12]. Дослідження сталого розвитку садово-паркового туризму у Китаї висвітлено у праці Менгзку Ні [13]. Тому питання використання садів і парків для популяризації історико-культурної та природної спадщини потребує додаткового вивчення.

Мета дослідження: зробити аналіз світового досвіду використання історичної спадщини садів та парків для розвитку туризму та рекреації та оцінити можливості та перспективи його використання для України. Для досягнення поставленої мети були окреслені **завдання:** зробити аналіз особливостей Європейського маршруту історичних садів в контексті розвитку сталого туризму, популяризації історико-культурної спадщини та реалізації культурної політики Європейського Союзу; зробити аналіз перспективних об'єктів для розвитку даного маршруту в Україні.

Матеріалом для публікації стали аналітичні звіти Ради Європи про втілення програми Куль-

турні шляхи Ради Європи [8], публікації Асоціації «Європейський маршрут історичних садів» [16], праці вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячені програмі Культурні шляхи Ради Європи [11–13]. В процесі дослідження було використано наукові методи: теоретичного узагальнення та аналізу для характеристики використання історичних садів з метою туризму у розрізі країн Європи, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Садово-паркові ландшафти володіють значним потенціалом для здійснення рекреаційної діяльності. Особливими перевагами для залучення туристів володіють історичні сади та парки, більшість з яких отримують природоохоронний статус. Їх популярність серед туристів дозволила сформулювати напрям «садово-парковий туризм», який в основному включає огляд визначних пам'яток у парках, ботанічних садах, дендраріях і т.п. Ряд авторів садово-парковий туризм класифікують як окремий різновид екотуризму [13]. Згідно визначення Всесвітньої туристичної організації UN Tourism: «екотуризм — це вид туристичної діяльності, орієнтованої на природу, в якій основна мотивація відвідувача полягає в спостереженні, навчанні, відкритті, досвіді та оцінці біологічного та культурного різноманіття з відповідальним ставленням до захисту цілісності екосистеми та підвищення добробуту місцевої громади» [9]. Екотуризм також підвищує обізнаність щодо збереження біорізноманіття, природного середовища та культурних цінностей як серед місцевих жителів, так і відвідувачів і вимагає спеціальних процесів управління для мінімізації негативного впливу на екосистему. Іншими словами, екотуризм повинен відповідати чотирьом індикаторам: природокористування, стале управління, збереження природи та екологічна освіта, які, на нашу думку, можуть бути реалізовані у межах садово-паркового туризму.

Унікальні сади і парки у різних європейських країнах стали основою тематичного маршруту Ради Європи — «Європейський маршрут історичних садів» (англ. European Route of Historic Garden ERHG), який у жовтні 2020 року був сертифікований як Культурний маршрут Ради Європи, що є підтвердженням цінності його історичної, мистецької, соціальної та природної спадщини [8].

Метою втілення програми культурних маршрутів Ради Європи є сприяння підвищенню обізнаності та поширенню знань про спільну європейську пам'ять, історію та спадщину шляхом розвитку культурних зв'язків і діалогу між різними країнами та регіонами Європи. Усі маршрути так чи інакше спрямовані на туристів, які хочуть відвідати цілий маршрут або його частину та відчувати європейську спадщину в різних місцях по всій Європі [8].

Європейський маршрут історичних садів створений з метою захисту та популяризації спільної європейської зеленої спадщини та ідентичності, а також сприятиме сталому розвитку, пропагуючи дбайливе ставлення до природної спадщини, поширюючи знання про сади та парки, розвиваючи культурний туризм та екотуризм. Він об'єднує ті території та об'єкти, які відповідають офіційному визначенню поняття «Історичний сад», записаному у Флорентійській хартії 1981 року, прийнятій Міжнародною радою з охорони пам'яток і визначних місць (англ. International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)) у 1982 році [10]. Усі інституції, залучені до маршруту ERHG, захищають демократичні цінності та повагу до прав людини.

Головним координаційним центром даного культурного шляху є Асоціація «Європейський маршрут історичних садів» (англ. «The European Route of Historic Garden» Association (ERHG)), штаб квартира якої розташована в Іспанії, у місті Льорет-де-Мар [16]. Її місія полягає в популяризації та підвищенні обізнаності про історичні сади шляхом створення високоякісних культурних і туристичних пропозицій, які сприяють сталому розвитку території, де розташовані історичні сади. Популяризацію спадщини історичних садів та парків здійснюють офіційні учасники програми даного культурного маршруту, які є членами асоціації.

Асоціація «Європейський маршрут історичних садів» має три види членства: 1) повноправні члени, які управляють та/або представляють історичні сади в контексті країн Ради Європи; 2) почесні члени, які не втручаються в управління Асоціацією, а допомагають розвивати її цілі; 3) партнери, які можуть консультувати Асоціацію з різних питань, і не мають права голосу [16].

Асоціація ERHG працює над досягненням наступних цілей:

- підвищення обізнаності та популяризація історичних садів через Європейський маршрут історичних садів;
- розвивати відносини з Радою Європи та іншими європейськими установами, тісно співпрацюючи з Європейським інститутом культурних маршрутів;
- сприяти дослідженню, діалогу та обміну передовим досвідом щодо просування цінності та збереження культурної спадщини;
- заохочувати співпрацю з державними адміністраціями та приватними організаціями для реалізації спільних ініціатив;
- розвивати та просувати освітню діяльність, пов'язану з мережею історичних садів та спрямовану на молодь, щоб стимулювати знання про своє походження та консолідувати європейську ідентичність;
- гармонізувати в рамках сталого розвитку культурну та туристичну діяльність, яка здійсню-

ється на територіях, де розташовані історичні сади [16].

Найважливішою подією ERHG з метою «зміцнення пам'яті, історії та європейської спадщини» є щорічне святкування Європейського дня історичних садів 26 квітня. Під час різноманітних заходів, які проводяться у рамках Європейського маршруту історичних садів, підкреслюється місце спадщини садів в європейській культурі. Робиться акцент на тому, що по всій Європі створені людиною парки, сади та інші ландшафти мають спільну флору та естетику.

Станом на початок 2024 року Європейський маршрут історичних садів включав 47 об'єктів з 10 країн Європи: Бельгія, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Польща, Португалія, Іспанія, Україна [16].

Від України у 2022 році офіційним членом Асоціації ERHG став Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України. Генеральна асамблея ERHG під час свого засідання, яке відбулося у Будапешті у рамках п'ятого європейського історичного форуму «Сади, які надихають: література та історичні сади», ухвалила рішення на знак солідарності та підтримки України прийняти «Софіївку» до Культурного маршруту Ради Європи без сплати внеску [5]. Співпраця з Асоціацією ERHG сприятиме популяризації дендропарку «Софіївка» на європейському рівні. Варто зазначити, що 2020 року розпочалася підготовка науково-проектної документації щодо номінування національного дендропарку для внесення його до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Цей високий статус передбачає додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів, забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини, передусім з фонду всесвітньої спадщини.

На теренах України знаходиться ще один об'єкт з переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, де історичні сади були одним із критеріїв або важливим елементом цілісності чи автентичності об'єкта для включення його до даного переліку. Це Резиденція митрополитів Буковини і Далмації у м. Чернівці, на даний час є університетським дендропарком [15]. Проте, даний поки що об'єкт не входить до Європейського маршруту історичних садів Ради Європи.

У таблиці 1 наведена кількість об'єктів Європейського маршруту історичних садів Ради Європи за країнами.

З таблиці видно, що найбільше об'єктів розташовано на території Іспанії, а окремі історичні сади включені до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Варто підкреслити загальну рису більшості культурних маршрутів Ради Європи, яка полягає в тому, що найбільша кількість об'єктів

Таблиця 1

Розподіл історичних садів Європейського культурного маршруту за країнами

Країни-учасниці	К-ть історичних садів, включених до мережі Європейського культурного маршруту	
	всього	у т.ч. включені до списку ЮНЕСКО
Іспанія	16	2
Польща	6	1
Італія	7	3
Португалія	5	3
Німеччина	2	-
Грузія	4	-
Греція	2	-
Угорщина	3	-
Бельгія	1	-
Україна	1	-
Всього	47	9

Джерело: складено авторами на основі Cultural Routes Database [8]

сконцентрована у тій країні, звідки розпочалась ініціатива створення даного тематичного маршруту.

Історичні сади протягом значного історичного періоду формували європейську культуру та ідентичність. Вони завжди були пов'язані з королівськими маєтками, давніми монастирями, резиденціями митрополитів та історичними діями. Поширюючись з одного регіону в інший по всій Європі, мистецтво формування садів і ландшафтів сприяло розвитку професій, пов'язаних із озелененням, інженерією та садівництвом, а також стало джерелом натхнення для великих митців і традиційних подій суспільства.

Варто зазначити, що значна кількість із нині існуючих старовинних парків Західної України були запроєктовані та закладені відомим ірландським ландшафтним архітектором Діонісієм Мак-Клером (Міклером), який жив з 1762 до 1853 року. Згідно історичних документів, він упродовж свого життя створив майже 40 садів в англійському стилі на Волино-Поділлі. Завдяки професійному талановитому поєднанню відкритого простору та деревовидних рослин Міклер створював сади та парки, які і дотепер зберегли особливі естетичні якості.

У перспективі варто розробити європейський маршрут, пов'язаний з історією садів та парків Діонісія Міклера.

Європейський маршрут історичних садів, які і інші культурні маршрути Ради Європи, має власний веб-сайт, де розміщена практична та довідкова інформація для туристів кількома мовами — англійською, іспанською та французькою [16].

Основний зміст мережі Європейського маршруту історичних садів полягає в стійкості та збереженні. Залучаючи відвідувачів до історичних садів, розробники маршруту прагнуть створити культурно-туристичний продукт і підвищити обізнаність про важливість культурного та природно-

го середовища. Збереження є важливим аспектом у всіх об'єктах, які є членами даного культурного маршруту. Даний наратив скерований також і відвідувачам садів, наприклад для обґрунтування необхідності обмеження кількості рекреантів.

Крім того, у документі «Зелена книга європейської культурної спадщини» (англ. European Cultural Heritage Green Paper) зазначено, що кожен із десяти пріоритетів Європейської зеленої угоди, також можуть бути запроваджені в історичних садах, наприклад стале вирощування, екологічно чисті харчові системи, захист екосистем і біорізноманіття, а також нульові викиди [14].

Щодо співпраці з місцевими громадами та іншими стейкхолдерами, то Європейський шлях історичних садів сильно орієнтований на європейські інститути, розроблений та координується експертами з університетів та місцевими організаціями. Доказом є те, що Європейський маршрут історичних садів має науковий комітет, який складається з дванадцяти відомих вчених, академіків і професіоналів, котрі готують фахову інформацію на історичну та туристичну тематику. Вплив науковців та установ, залучених до мережі, відчувається у підготовці наукових публікацій з викладу відомостей про історичні сади, щодо їх охорони та збереження.

На думку Дафни Мартенс Культурний маршрут «Європейський шлях історичних садів» демонструє не зовсім чітке повідомлення про Європу, оскільки він скоріше являє собою мережу, яка включає окремі історичні сади і робить акцент на поширенні садів у Європі, але не містить наратив про зв'язок між ними [12]. Тобто, даному маршруту бракує «спільної європейської спадщини», оскільки на практиці його функціонування більше подібне до об'єднання зацікавлених сторін з усієї Європи в мережу для створення ідеї спільної європейської спадщини.

В Україні цінні сади та парки часто включені до складу природно-заповідного фонду як парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки або ботанічні сади. Можливість їх використання в туризмі та для рекреації окреслене у статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд», де зазначене функціональне призначення усіх природно-заповідних територій та об'єктів: «Території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених цим Законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися: у природоохоронних цілях; у науково-дослідних цілях; в оздоровчих та інших рекреаційних цілях; в освітньо-виховних цілях; для потреб моніторингу навколишнього природного середовища» [3].

З рекреаційною ціллю найбільш часто використовуються парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, які є територіями для міського відпочинку і прогулянок, а також вважаються найбільш досконалим у естетичному відношенні видом перетвореного людиною ландшафту, навіть своєрідними витворами мистецтва. Вони також володіють значною цінністю з точки зору дендрології, екології та історико-культурної спадщини, також часто включаються до складу регіональної екологічної мережі, що визначає їх роль у збереженні генофонду рослинного та тваринного світу. На їх території зростає чимало видів аборигенних та інтродукованих видів дерев'янистих рослин, вік яких може сягати понад кілька сотень років.

У більшості регіонів нашої держави розроблена низка туристичних маршрутів, до яких входять згадані категорії природно-заповідних об'єктів: парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки або ботанічні сади [1–2; 4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, організація туризму та рекреації на базі історичних садів та парків має значний потенціал у відновленні економіки України після війни. Значний внесок у розвиток садово-паркового туризму на міжнародному рівні зробив Культурний шлях Ради Європи «Європейський маршрут історичних садів». Даний маршрут підкреслює місце спадщини садів в європейській культурі, ставить акцент на тому, що створені людиною по всій Європі парки, сади та інші ландшафти мають спільну флору та естетику.

Приєднання України до міжнародних проєктів створює додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів, забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для їх підтримки. Співпраця з Асоціацією «Європейський маршрут історичних садів» сприятиме популяризації дендропарку «Софіївка» на європейському рівні. У перспективі варто розробити європейський маршрут, пов'язаний з історією садів та парків Діонісія Міклера. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні екологічних практик та наукових розробок Асоціації «Європейський маршрут історичних садів» для організації сталого туризму на території парків України.

Література

1. Литвак І.В. Пам'ятки садово-паркового мистецтва в системі туристичних маршрутів Хмельниччини. *Сталый розвиток України: проблеми і перспективи* : зб. матер. за рез. IV наук.-практ. конф. студ. та мол. вч. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. 230 с. С. 135–139.
2. Поколюда М.М., Гладка О.Е. Перспективи використання парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Шарівка» (Харківська область, Україна) з метою розвитку туризму. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : зб. наук. пр. Част. 2. Монреаль : ЦСП «НБК»; Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2016. С. 269–272.
3. Про природно-заповідний фонд : Закон України № 2456-ХІІ, редакція від 01.01.2024.
4. Редько В.Є. Перспективи паркового туризму в Дніпропетровській області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 13. С. 59–62.
5. Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України став повноправним членом асоціації «Європейський маршрут історичних садів». *Уманська районна державна адміністрація: офіційний вебсайт*. URL: <https://uman-rda.gov.ua/news/1664316726/> (дата звернення 28.04.2024).
6. Denysyk G., Kanska V., Ataman L., Kravtsova I., Kiziun A. Garden and park landscapes in the tourist and recreational activities of Central Europe. *Modern Science*. 2022. № 3. С. 46–55.
7. *European Garden Heritage Network — EGHN*. URL: <https://www.eghn.org/en/european-garden-heritage-network-eghn/> (дата звернення: 22.04.2024).
8. European Route of Historic Gardens. *Cultural Routes of the Council of Europe: website*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-route-of-historic-gardens2> (дата звернення: 29.04.2024).
9. *Glossary of tourism terms. UN Tourism: website*. URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms> (дата звернення: 29.04.2024).
10. Historic Gardens (The Florence Charter, 1981). URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/gardens_e.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

11. Kuśmierski J. A Europe of united gardens. The role of the European Route of Historic Gardens in the implementation of the cultural policy of the European Union. Scinawka Gorna, 2021. p. 56. URL: <https://ecso.pl/en/publications/> (дата звернення: 22.04.2024).
12. Martens D. The experience of common European heritage: A critical discourse analysis of tourism practices at Cultural Routes of the Council of Europe. *Journal of European Landscapes*. 2022. 3 (3). P. 45–59. doi: 10.5117/JEL.2022.3.82504.
13. Nie M. Exploring the sustainable development of garden tourism with Chinese characteristics: Thesis, Uppsala universitet, Institutionen för samhällsbyggnad och industriell teknik, 2021. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1563217/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 22.04.2024).
14. Putting Europe's shared heritage at the heart of the European Green Deal / European Cultural Heritage Green Paper: executive summary. March, 2021. p. 28. URL: https://www.fondazione scuolapatrimonio.it/wp-content/uploads/2021/03/European-Cultural-Heritage-Green-Paper_Executive-Summary.pdf (дата звернення: 29.04.2024).
15. Residence of Bukovinian and Dalmatian Metropolitans. *UNESCO World Heritage Convention: website*. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/1330/> (дата звернення: 22.04.2024).
16. *The European Route of Historic Gardens: official website*. URL: <https://www.europeanhistoricgardens.eu/en> (дата звернення: 29.04.2024).

References

1. Lytvak I. V. Pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva v systemi turystychnykh marshrutiv Khmelnychchyny. *Stalyi rozvytok Ukrainy: problemy i perspektyvy*: zb. mater. za rez. IV nauk.-prakt. konf. stud. ta mol. vch. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 2016. 230 s. S. 135–139.
2. Pokolodna M. M., Hladka O. E. Perspektyvy vykorystannia parku-pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva zahalnodержavnoho znachennia “Sharivka” (Kharkivska oblast, Ukraina) z metoiu rozvytku turyzmu. *Aktualni pytannia, problemy ta perspektyvy rozvytku humanitarnoho znannia u suchasnomu informatsiinomu prostori: natsionalnyi ta internatsionalnyi aspekty*: zb. nauk. pr. Chast. 2. Monreal: TsSP “NBK”; Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2016. S. 269–272.
3. Pro pryrodno-zapovidnyi fond: Zakon Ukrainy № 2456-XII, redaktsiia vid 01.01.2024.
4. Redko V. Ye. Perspektyvy parkovoho turyzmu v Dnipropetrovskii oblasti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*. 2015. Vyp. 13. S. 59–62.
5. Natsionalnyi dendrolohichnyi park “Sofiivka” NAN Ukrainy stav povnopravnym chlenom asotsiatsii “Ievropeiskyi marshrut istorychnykh sadiv”. *Umanska raionna derzhavna administratsiia: ofitsiyni vebseit*. URL: <https://uman-rda.gov.ua/news/1664316726/> (accessed date: 28.04.2024).
6. Denysyk G., Kanska V., Ataman L., Kravtsova I., Kiziun A. Garden and park landscapes in the tourist and recreational activities of Central Europe. *Modern Science*. 2022. № 3. S. 46–55.
7. *European Garden Heritage Network — EGHN*. URL: <https://www.eghn.org/en/european-garden-heritage-network-eghn/> (accessed date: 22.04.2024).
8. European Route of Historic Gardens. *Cultural Routes of the Council of Europe: website*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-route-of-historic-gardens2> (accessed date: 29.04.2024).
9. Glossary of tourism terms. *UN Tourism: website*. URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms> (Accessed Date 29.04.2024).
10. Historic Gardens (The Florence Charter, 1981). URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/gardens_e.pdf (accessed date: 29.04.2024).
11. Kuśmierski J. A Europe of united gardens. The role of the European Route of Historic Gardens in the implementation of the cultural policy of the European Union. Scinawka Gorna, 2021. p. 56. URL: <https://ecso.pl/en/publications/> (accessed date: 22.04.2024).
12. Martens D. The experience of common European heritage: A critical discourse analysis of tourism practices at Cultural Routes of the Council of Europe. *Journal of European Landscapes*. 2022. 3 (3). P. 45–59. doi: 10.5117/JEL.2022.3.82504.
13. Nie M. Exploring the sustainable development of garden tourism with Chinese characteristics: Thesis, Uppsala universitet, Institutionen för samhällsbyggnad och industriell teknik, 2021. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1563217/FULLTEXT01.pdf> (accessed date: 22.04.2024).
14. Putting Europe's shared heritage at the heart of the European Green Deal / European Cultural Heritage Green Paper: executive summary. March, 2021. p. 28. URL: https://www.fondazione scuolapatrimonio.it/wp-content/uploads/2021/03/European-Cultural-Heritage-Green-Paper_Executive-Summary.pdf (accessed date: 29.04.2024).
15. Residence of Bukovinian and Dalmatian Metropolitans. *UNESCO World Heritage Convention: website*. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/1330/> (accessed date: 22.04.2024).
16. *The European Route of Historic Gardens: official website*. URL: <https://www.europeanhistoricgardens.eu/en> (accessed date: 29.04.2024).

УДК 65.01:658

Далик Володимир Петрович
кандидат економічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»
Dalyk Volodymyr
PhD in Economics, Associate Professor
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-0004-2270

Мигаль Тарас Васильович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Myhal Taras
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0002-3792-8534

Цісінський Мирон Миколайович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Tsisinskyi Myron
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0009-8640-3372

Волос Максим Вікторович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Volos Maksym
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0002-4178-5556

Гнедько Богдан Володимирович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Hnedko Bohdan
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0006-9900-6315

Шиманович Павло Олегович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Shymanovych Pavlo
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-8622-5726

Крілик Богдан Богданович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Krilyk Bohdan
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-4042-9843

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9707

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ: ПОНЯТТЯ, МЕХАНІЗМ ТА ОСОБЛИВОСТІ

MANAGEMENT OF THE FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISES: CONCEPT, MECHANISM AND FEATURES

Анотація. Метою статті є дослідити і розкрити питання, яке стосується поняття, механізму і особливостей управління фінансовою безпекою підприємств. Зазначено, що фінансова безпека підприємства є однією з важливих складових його успішної діяльності і розвитку. Цей концепт охоплює комплекс відповідних заходів та стратегій, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості, відповідно до поставлених цілей та завдань, відіграє важливу і особливу роль у стратегічному управлінні підприємством. За результатами дослідження встановлено, що фінансова безпека підприємства визначається його здатністю покривати фінансові зобов'язання без збитків та шкоди для бізнесу. Механізм управління фінансовою безпекою включає фінансове планування і контроль, фінансовий контроль та аудит, ризик-менеджмент і фінансовий аналіз. Ці аспекти спрямовані на ефективне управління ресурсами, виявлення та зменшення ризиків і забезпечення стабільності фінансового стану підприємства. Ретельне впровадження цих аспектів допомагає забезпечити надійність і успішність бізнесу в довгостроковій перспективі. Сформульовано висновок про те, що управління фінансовою безпекою підприємств вимагає індивідуального підходу, оскільки різноманітні галузі та види діяльності мають свої унікальні фінансові ризики. Глобальні виклики, такі як пандемії та кіберзагрози, підкреслюють необхідність захисту цифрових активів та етичного управління для забезпечення стійкого розвитку. Розвиток та впровадження стратегій захисту даних та кібербезпеки стають критичними для уникнення потенційних фінансових втрат і репутаційної шкоди. Визначено, що в перспективі доцільно дослідити новітні технології та аналітичні інструменти для покращення механізмів управління ризиками та забезпечення стійкості фінансового стану підприємства, проаналізувати ефективність та адаптацію правових норм та стандартів у сфері фінансової безпеки з урахуванням сучасних викликів і тенденцій, удосконалити існуючі стратегічні підходи та інструменти управління фінансовими ризиками з метою забезпечення стабільності та прибутковості підприємства, а також вивчити конкретні випадки на практиці щодо успішного або неуспішного управління фінансовою безпекою підприємств для виявлення ключових факторів, що впливають на його результативність і розвиток підприємства.

Ключові слова: підприємство, фінансова безпека підприємства, бізнес-середовище, потенціал підприємства, фінансові втрати, фінансові ризики, управлінські рішення, технології, розвиток підприємства.

Summary. The purpose of the article is to investigate and reveal the issue related to the concept, mechanism and features of management of the financial security of enterprises. It is noted that the financial security of the enterprise is one of the important components of its successful activity and development. This concept encompasses a set of appropriate measures and strategies aimed at ensuring financial stability, in accordance with the set goals and objectives, and plays an important and special role in the strategic management of the enterprise. According to the results of the study, it was established that the financial security of the enterprise is determined by its ability to cover financial obligations without losses and damage to the business. The financial security management mechanism includes financial planning and control, financial control and audit, risk management and financial analysis. These aspects are aimed at effective management of resources, identification and reduction of risks, and ensuring the stability of the company's financial condition. Careful implementation of these aspects helps to ensure the reliability and success of the business in the long term. It is concluded that the management of the financial security of enterprises requires an individual approach, since various industries and types of activity have their own unique financial risks. Global challenges such as pandemics and cyber threats highlight the need for digital asset protection and ethical management to ensure sustainable development. Developing and implementing data protection and cybersecurity strategies are becoming critical to avoid potential financial losses and reputational damage. It was determined that in the future it is expedient to research the latest technologies and analytical tools to improve risk management mechanisms and ensure the stability of the financial condition of the enterprise, to analyze the effectiveness and adaptation of legal norms and standards in the field of financial security, taking into account modern challenges and trends, to improve existing strategic approaches and management tools financial risks in order to ensure the stability and profitability of the enterprise, as well as study specific cases in practice regarding the successful or unsuccessful management of the financial security of enterprises to identify key factors affecting its performance and the development of the enterprise.

Key words: enterprise, enterprise financial security, business environment, enterprise potential, financial losses, financial risks, management decisions, technologies, enterprise development.

Постановка проблеми. Фінансова безпека підприємства є однією з важливих складових його успішної діяльності і розвитку. Цей концепт охоплює комплекс відповідних заходів та стратегій, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості, відповідно до поставлених цілей та завдань, відіграє важливу і особливу роль у стратегічному управлінні підприємством, і передбачає такі аспекти: для досягнення фінансової безпеки підприємства необхідно систематично оцінювати всі аспекти його фінансової діяльності; ефективне управління фінансовою безпекою включає постійний моніторинг зовнішніх та внутрішніх факторів, що можуть впливати на фінансовий стан підприємства; розробка імунітету до фінансових ризиків вимагає виявлення потенційних загроз і розробки планів їх мінімізації; забезпечення фінансової стійкості передбачає створення резервів та запасів для непередбачених ситуацій; ефективна стратегія залучення та оптимізації фінансових ресурсів полягає у ретельному аналізі потреб бізнесу та ринкових умов, виборі найбільш вигідних інструментів фінансування, а також в управлінні цими ресурсами з метою досягнення максимальної ефективності і результативності; диверсифікація фінансових інвестицій може допомогти зменшити ризики та забезпечити стабільний потік доходів; важливим елементом управління фінансовою безпекою є належне планування бюджету та контроль над фінансовими потоками; прийняття управлінських рішень повинно базуватися на аналізі фінансової звітності та прогнозуванні фінансових показників; регулярні аудити фінансової діяльності допомагають вчасно виявляти можливі порушення та недоліки в управлінні фінансами; навчання та розвиток працівників підприємства з питань фінансової безпеки дозволяють створити відповідну команду, яка зможе ефективно впоратися з фінансовими викликами та загрозами. Всі ці аспекти є досить актуальними і важливими, що обумовило вибір теми і мету дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання, аспекти управління фінансовою безпекою підприємств, інші важливі й актуальні питання, пов'язаних із цим є предметом досліджень багатьох вчених та практиків. В контексті цього встановлено, що ґрунтовні і важливі дослідження у цьому напрямку здійснили: M. Berry, R. V. Gundur [1], V. Delas, E. Nosova, O. Yafinovich [2], L. Dokiienko [3], X. Luo [4], P. Pronoza, T. Kuzenko, N. Sablina [5], E. Safargaliev [6], I. Shkolnyk, T. Pisula, L. Loboda, N. Nebaba [7], J. Zwolak [8] та інші вчені-економісти та практики. Разом з цим, враховуючи також різні аспекти та інші наявні дослідження у сфері теорії та практики, що стосуються даної проблеми, а також результати досліджень у працях вчених-економістів і практиків [9–53], встановлено, що сьогодні питання, пов'язане з механізмом та особливостями управління фінан-

совою безпекою підприємств в сучасних умовах, залишається недостатньо вивченим.

Мета статті. Метою статті є дослідити і розкрити питання, яке стосується поняття, механізму і особливостей управління фінансовою безпекою підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова безпека підприємства — це стан, коли підприємство має достатні ресурси для покриття своїх фінансових зобов'язань та може виконувати їх у відповідний, встановлений строк без збитків і шкоди для своєї діяльності. Цей стан визначається наявністю належного рівня ліквідності, достатнього капіталу та здатності до виявлення та зменшення ризиків.

Механізм управління фінансовою безпекою, на думку керівників підприємств, включає 4-и ключові аспекти. Так, по-перше, це фінансове планування і контроль, що передбачає розробку стратегій, планів та бюджетів для досягнення фінансових цілей і завдань підприємства. Цей процес охоплює аналіз фінансових потреб, прогнозування прибутків та витрат, а також моніторинг та корекцію фінансових результатів.

Другий аспект — це фінансовий контроль та аудит. Ця система внутрішнього контролю спрямована на ефективний моніторинг фінансових операцій, виявлення та запобігання шахрайству та помилкам.

Ризик-менеджмент є третім важливим аспектом. Це процес ідентифікації, аналізу та управління ризиками, пов'язаними з фінансовою діяльністю підприємства. Його завдання — це виявлення потенційних ризиків, розробка стратегій зменшення ризиків та захист від їх негативного впливу.

Іншим четвертим важливим аспектом, необхідним для забезпечення фінансової безпеки підприємства, є фінансовий аналіз. Це систематичне обстеження фінансової діяльності підприємства з метою отримання інформації про його фінансовий стан та результативність. Включає в себе аналіз фінансових звітів, вимірювання показників ефективності та оцінку фінансової стійкості.

Забезпечення належного рівня ліквідності є ключовим аспектом фінансової стійкості підприємства. Для досягнення цього стану необхідно систематично оцінювати поточні та майбутні фінансові потреби підприємства, а також застосовувати необхідні, належні заходи щодо оптимізації управління оборотними коштами. Крім того, створення достатнього фінансового резерву є важливим елементом забезпечення фінансової стабільності. Цей резерв може використовуватися для покриття непередбачених витрат та/або в разі зниження доходів. Також важливо розглядати можливості диверсифікації фінансових активів для зменшення ризиків і підвищення стійкості підприємства до зовнішніх впливів в сучасних умовах. Ретельний

аудит фінансової звітності дозволяє виявляти можливі проблеми чи недоліки у фінансовому управлінні та негайно реагувати на них. Відповідальний підхід до виявлення і управління ризиками також є важливим для забезпечення стійкості фінансових показників. Посилення внутрішнього контролю і запобігання можливим фінансовим зловживанням або шахрайству є необхідними умовами для збереження фінансової безпеки. Поряд з цим, виявлення та аналіз можливих причин виникнення фінансових криз може допомогти підприємству уникнути їх у майбутньому. Регулярна перевірка та оновлення фінансових стратегій і політик також є важливою складовою ефективного управління фінансовою безпекою підприємства.

Управління фінансовою безпекою підприємств є складним завданням, яке вимагає індивідуального підходу в залежності від специфіки конкретної галузі чи виду діяльності. Наприклад, фінансові ризики для виробничих підприємств можуть відрізнятися від тих, з якими стикаються фінансові бізнес-структури, організації чи установи. Розмір та структура підприємства також впливають на підхід до управління фінансовою безпекою. Малі підприємства, звичайно, мають обмежені ресурси для розвитку таких систем порівняно з великими корпораціями. Водночас глобалізація та зовнішнє середовище також мають велике значення. Підприємства повинні реагувати на глобальні фінансові тенденції, політичні чинники та міжнародні стандарти, враховуючи їх у стратегії управління фінансовою безпекою. Важливим аспектом є також інновації та технологічний прогрес, які впливають на управління фінансовою безпекою та надають нові можливості. Використання таких інформаційних технологій, як штучний інтелект та блокчейн, може покращити аналітику і систему контролю, забезпечуючи більшу точність та ефективність у процесі управління фінансовою безпекою.

Поряд з тим також необхідно зазначити, що в контексті глобальних викликів і криз, таких як екологічні катастрофи, пандемії та економічні спади, фінансова безпека стає ще більш важливою для підприємств. Забезпечення резервів і фінансових ресурсів для екстрених ситуацій стає пріоритетом для забезпечення стійкості та виживання бізнесу. Крім того, у зв'язку зі зростанням кіберзагроз і кібератак, захист цифрових активів і інформаційної інфраструктури стає невід'ємною складовою управління фінансовою безпекою. Розвиток і впровадження стратегій захисту даних та кібербезпеки стають критичними для уникнення потенційних фінансових втрат і репутаційних шкідливих, негативних наслідків. Також врахування етичних та соціальних аспектів управління фінансовою безпекою стає все більш важливим для забезпечення стійкого розвитку підприємства і формування його перспективи в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу і результати дослідження враховують різні аспекти, включаючи результати попередніх досліджень у літературі [1–53]. Крім того, результати дослідження враховують думки керівників підприємств і фахівців щодо даної проблеми. Під час аналізу цих думок було виявлено і встановлено декілька основних перспективних напрямків для подальших досліджень, які приведені нижче. Зокрема, керівники підприємств вказують на необхідність дослідження новітніх технологій та аналітичних інструментів для покращення механізмів управління ризиками та забезпечення стійкості фінансового стану підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження, враховуючи при цьому деякі аспекти, практичні питання, включаючи окремі результати і узагальнення досліджень, представлених у літературі [1–53], дає можливість стверджувати, що фінансова безпека підприємства є важливою складовою його успішної діяльності і розвитку. Вона визначається його здатністю покривати фінансові зобов'язання без збитків та шкоди для бізнесу. Механізм управління фінансовою безпекою включає фінансове планування і контроль, фінансовий контроль та аудит, ризик-менеджмент і фінансовий аналіз. Ці аспекти спрямовані на ефективне управління ресурсами, виявлення та зменшення ризиків і забезпечення стабільності фінансового стану підприємства. Ретельне впровадження цих аспектів допомагає забезпечити надійність і успішність бізнесу в довгостроковій перспективі.

Забезпечення фінансової стійкості підприємства вимагає систематичного оцінювання фінансових потреб, оптимізації управління оборотними коштами, створення фінансового резерву, диверсифікації фінансових активів, ретельного аудиту фінансової звітності, управління ризиками та внутрішнього контролю, а також виявлення та аналіз можливих причин фінансових криз. Ефективне управління фінансовою безпекою дозволяє підприємствам зберігати стабільність, впевнено розвиватися та адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Управління фінансовою безпекою підприємств вимагає індивідуального підходу, оскільки різноманітні галузі та види діяльності мають свої унікальні фінансові ризики. Глобальні виклики, такі як пандемії та кіберзагрози, підкреслюють необхідність захисту цифрових активів та етичного управління для забезпечення стійкого розвитку. Розвиток та впровадження стратегій захисту даних та кібербезпеки стають критичними для уникнення потенційних фінансових втрат і репутаційної шкоди.

В перспективі доцільно дослідити новітні технології та аналітичні інструменти для покращення механізмів управління ризиками та забезпечення

стійкості фінансового стану підприємства, проаналізувати ефективність та адаптацію правових норм та стандартів у сфері фінансової безпеки з урахуванням сучасних викликів і тенденцій, удосконалити існуючі стратегічні підходи та інструменти управління фінансовими ризиками з ме-

тою забезпечення стабільності та прибутковості підприємства, а також вивчити конкретні випадки на практиці щодо успішного або неуспішного управління фінансовою безпекою підприємств для виявлення ключових факторів, що впливають на його результативність і розвиток підприємства.

Література/References

1. Berry M., Gundur R. V. Financial Risk Management Strategies of Small to Medium Illicit Enterprises // *Crim-Rxiv*. 2021. doi: <https://doi.org/10.21428/cb6ab371.a67fc4f3>.
2. Delas V., Nosova E., Yafinovych O. Financial Security of Enterprises // *Procedia Economics and Finance*. 2015. № 27. P. 248–266. doi: [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00998-3](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00998-3).
3. Dokiienko L. Financial security of the enterprise: an alternative approach to evaluation and management // *Business, Management and Economics Engineering*. 2021. № 19(02). P. 303–336. doi: <https://doi.org/10.3846/bmee.2021.14255>.
4. Luo X. Financial Security of Enterprises Under Uncertain Operating Environment // *2011 Fourth International Symposium on Knowledge Acquisition and Modeling*. Sanya, China, 2011. P. 151–154. doi: <https://doi.org/10.1109/kam.2011.48>.
5. Pronoza P., Kuzenko T., Sablina N. Implementation of strategic tools in the process of financial security management of industrial enterprises in Ukraine // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2022. № 2(13 (116)). P. 15–23. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.254234>.
6. Safargaliev E. Indicators of Financial Security of Small and Medium Enterprises // *Revista San Gregorio*. 2019. № 34. doi: <https://doi.org/10.36097/rsan.v0i34.1166>.
7. Shkolnyk I., Pisula T., Loboda L., Nebaba N. Financial crisis of real sector enterprises: an integral assessment // *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. № 16(4). P. 366–381. doi: [https://doi.org/10.21511/imfi.16\(4\).2019.31](https://doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.31).
8. Zwolak J. Verification of the Financial Security of Small and Medium-Sized Enterprises in Poland // *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2022. № 19. P. 1230–1239. doi: <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.108>.
9. Horbonos F., Pavlenchuk N., Pavlenchuk A., Skrynkovskyy R. Study of cooperation in agribusiness as a socio-economic phenomenon // *Technology Audit and Production Reserves*. 2017. Vol. 1, No. 5(39). P. 14–21. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.124670>.
10. Horbonos F., Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Ogirko I. Improvement of the Toolkit for Diagnosing the Enterprise's Production Program // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 12. P. 4015–4022. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.29-8>.
11. Khmyz M., Petkov S., Mylyanyk Z., Mazur Y., Koziar R., Hudyma V., Prots I. Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 9. P. 1008–1014. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.96-13>.
12. Khmyz M., Sopilnyk R., Hudyma V., Semchuk Y., Sopilnyk L. Socio-political discourses on war-related damage to ukrainian citizens: Analysis of public policy in the context of court cases // *Revista Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, No. 63. P. 319–329. doi: <https://doi.org/10.34069/ai/2023.63.03.30>.
13. Klyuvak O., Skrynkovskyy R. Diagnostics and Minimization of Business Risks and the State Customer in the System of Public e-Procurement // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 1. P. 1022–1032. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.30-4>.
14. Klyuvak O., Skrynkovskyy R. Diagnostics of enterprise selection criteria in the public e-procurement system // *Technology Audit and Production Reserves*. 2017. Vol. 3, No. 4(35). P. 40–44. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2017.103889>.
15. Kniaz S., Brych V., Heorhiadi N., Tyrkalo Y., Luchko H., Skrynkovskyy R. Data Processing Technology in Choosing the Optimal Management Decision System // *2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Wrocław, Poland, 2023. P. 372–375. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT58437.2023.10275581>.
16. Kniaz S., Brych V., Marhasova V., Tyrkalo Y., Skrynkovskyy R., Sumets A. Modeling of the Information System of Environmental Risk Management of an Enterprise // *2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Ruzomberok, Slovakia, 2022. P. 215–218. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT54803.2022.9912743>.
17. Kniaz S., Farat O., Merezhko N., Kozhushko L. et al. Managing the Competitiveness of Innovation Clusters // *Proceedings of the 35th International Business Information Management Association (IBIMA)*, (Seville, 1–12 April 2020). P. 1257–1262.

18. Kovaliv M., Petkov S., Koziar R., Yesimov S., Khmyz M. Correlation of Administrative and Information Legal Regulation of Relations in the Information Society // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 9. P. 1001–1007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.96-3>.
19. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Krasnytskyi I., Yesimov S., Khmyz M., Brych V. State Regulatory Policy as a Legal Category and an Instrument of Public Administration in Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 1. P. 1001–1008. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.78-1>.
20. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Yesimov S., Khmyz M., Yosyfovych D., Mykytiuk M., Kozoriz M. Legal Bases of Realization of the Law Enforcement Function of the State in the Sphere of Economy of Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 2–3. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.79-2>.
21. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Yesimov S., Krasnytskyi I., Kaydrovych K., Kniaz S., Kemska Y. Legal Support of Cybersecurity of Critical Information Infrastructure of Ukraine // *Path of Science*. 2021. Vol. 7, No. 4. P. 2011–2018. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.69-12>.
22. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Yesimov S., Khmyz M., Krasnytskyi I., Kniaz S., Khmyz V., Ogirko O. Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 4. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.80-1>.
23. Pavlenchuk N., Pavlenchuk A., Skrynkovskyy R., Tsyuh S. The influence of management creativity on the optimality of management decisions over time: An innovative aspect // *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2023. Vol. 10, No. 3. P. 498–514. doi: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v10i3.1318>.
24. Pawlowski G., Skrynkovskyy R., Shpak O., Vizniak Y. Development of the Model of the System of Managerial Diagnostics of the Enterprise on the Basis of Improvement of Diagnostic Purposes // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 11. P. 4010–4020. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-9>.
25. Popova N., Kataiev A., Nevertii A., Kryvoruchko O., Skrynkovskyy R. Marketing Aspects of Innovative Development of Business Organizations in the Sphere of Production, Trade, Transport, and Logistics in VUCA Conditions // *Studies of Applied Economics*. 2021. № 38(4). doi: <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.3962>.
26. Popova N., Kataiev A., Skrynkovskyy R., Nevertii A. Development of trust marketing in the digital society // *Economic Annals-XX I*. 2019. Vol. 176, Iss. 3–4. P. 13–25. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V176-02>.
27. Prots I., Petkov S., Khmyz M., Koziar R., Hudyma V., Yavnyy O., Chorniy B. Implementation of Digital Technologies in the Tax Sphere: Foreign Experience and Prospects for Ukraine in Combating the Shadow Economy // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 10. P. 5029–5037. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.97-22>.
28. Protsiuk T., Skrynkovskyy R. Significance of Differences among National Cultures in the Enterprise Management: A Literature Review with Observations on Ukraine // *Journal of Applied Management and Investments*. 2018. Vol. 7(3). P. 172–178.
29. Serniak I., Serniak O., Mykhailishyn L., Skrynkovskyy R., Kasian S. Evaluation of the level of the usage of social instruments for human resource management: example of agro-processing enterprises of Ukraine // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. № 7(4). P. 82–99. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.04.05>.
30. Skrynkovskyy R. Investment attractiveness evaluation technique for machine-building enterprises // *Actual Problems of Economics*. 2008. Issue 7(85). P. 228–240.
31. Skrynkovskyy R.M. An IT Audit as a Tool for Strategic Enterprise Management // *The Problems of Economy*. 2018. № 1. P. 231–236.
32. Skrynkovskyy R.M. Diagnosing the Maturity Level of IT Processes at the Enterprise // *Business Inform.* 2018. № 4. P. 377–383.
33. Skrynkovskyy R.M. Diagnostics of the Extent of Conflict Among Co-Workers and Ways to Overcome the Destabilization of Socio-Labor Relations at Enterprise // *Business Inform.* 2016. № 4. P. 268–273.
34. Skrynkovskyy R.M. Economic security of enterprise: nature, classification and system of diagnostics // *Global and national problems of economics*. 2015. № 3. P. 414–418.
35. Skrynkovskyy R.M., Maksymchuk I.S., Kharuk K.B. Diagnostics of the Enterprise Economic Security and the Role of Information and Communication in the Context of Sustainability of Dynamical Equilibrium, Operation and Development // *The Problems of Economy*. 2015. № 3. P. 162–168.
36. Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L.I., Tsyuh S.I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // *Business Inform.* 2020. № 4. P. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>.
37. Skrynkovskyy R.M., Yuzevych V.M., Kataiev A.V., Pawlowski G., Protsiuk T.B. Analysis of the methodology of constructing a production function using quality criteria // *Journal of Engineering Sciences*. 2019. Vol. 6(1). P. B1–B5. doi: [https://doi.org/10.21272/jes.2019.6\(1\).b1](https://doi.org/10.21272/jes.2019.6(1).b1).
38. Skrynkovskyy R.M., Zaiats O.S. Improving the System of Indicators for Economic and Statistical Determination of Enterprise Efficiency with Regard to Legal Aspects of Management // *Business Inform.* 2020. № 3. P. 416–422. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-416-422>.

39. Skrynkovskyy R., Hladun V., Kramar M. Information Technologies in the Organization of Accounting at the Enterprise // *Path of Science*. 2019. Vol. 5, No. 2. P. 3001–3010. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.43-3>.
40. Skrynkovskyy R., Pavlenchuk N., Horbonos F., Protsiuk T. Improvement of the express diagnostics of the production activity of the enterprise taking into account the method of determining the optimal production programs in the operational management system // *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. Vol. 6, No. 4(44). P. 4–10. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.147968>.
41. Skrynkovskyy R., Pavlenchuk N., Leskiv S., Pawlowski G. The Improvements of Enterprise Anti-Crisis Management Diagnostics in the System of Managerial Diagnostics // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 11. P. 4001–4009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-5>.
42. Skrynkovskyy R., Pavlenchuk N., Tsyuh S., Zanevskyy I., Pavlenchuk A. Economic-mathematical model of enterprise profit maximization in the system of sustainable development values // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. № 8(4). P. 188–214. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.04.09>.
43. Skrynkovskyy R., Pawlowski G., Harasym L., Haleliuk M. Improvement of the Model of Enterprise Management Process on the Basis of General Management Functions // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 12. P. 4007–4014. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.29-7>.
44. Skrynkovskyy R., Pawlowski G., Harasym P., Koropetskyi O. Cybernetic Security and Business Intelligence in the System of Diagnostics of Economic Security of the Enterprise // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 10. P. 5001–5009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.27-6>.
45. Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Ogirko O., Pavlenchuk N. Comprehensive Assessing the Enterprise Development Considering the Educational and Professional Potential of Employees in Management System // *Journal of Applied Management and Investments*. 2018. Vol. 7, No. 4. P. 246–255.
46. Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Sytar L., Shpak O. Diagnostics of Objects of Innovative Work as a Tool for Improving the Innovation Activity of the Company's Personnel // *Path of Science*. Vol. 4, No. 3. P. 4001–4007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.32-3>.
47. Skrynkovskyy R., Shpak O., Leskiv S., Sytar L. Diagnosis of the State of Socio-Psychological Climate at the Enterprise // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 2. P. 1024–1031. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.31-3>.
48. Skrynkovskyy R., Shpak O., Protsiuk T., Noga I. Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 1. P. 1014–1021. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.30-1>.
49. Skrynkovskyy R., Sopilnyk R., Seliverstova L., Koropetskyi O., Protsiuk T. Improvement of the system of indicators for the efficiency evaluation of the production capacity of industrial enterprises // *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. Vol. 2, No. 4(46). P. 49–51. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2019.162670>.
50. Skrynkovskyy R., Tyrkalo Y. Entrepreneurial Risks: Nature, Types, Assessment Methods and Ways to Reduce Them // *Path of Science*. 2021. Vol. 7, No. 12. P. 2015–2023. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.77-11>.
51. Sumets A., Kniaz S., Heorhiadi N., Farat O., Skrynkovskyy R., Martyniuk V. Methodical approach to the selection of options for ensuring competitiveness of enterprises in the system of development of agricultural clusters // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. № 7(1). P. 192–210. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.10>.
52. Sumets A., Kniaz S., Heorhiadi N., Skrynkovskyy R., Matsuk V. Methodological toolkit for assessing the level of stability of agricultural enterprises // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. № 8(1). P. 235–255. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.12>.
53. Sumets A., Serbov M., Skrynkovskyy R., Faldyna V., Satusheva, K. Analysis of influencing factors on the development of agricultural enterprises based on e-commerce technologies // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. № 6(4). P. 211–231. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.11>.

УДК 65.01:658

Далик Володимир Петрович
кандидат економічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»
Dalyk Volodymyr
PhD in Economics, Associate Professor
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-0004-2270

Ярмус Степан Станіславович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Yarmus Stepan
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-3388-6413

Стецьків Андрій Романович
аспірант
Національного університету «Львівська політехніка»
Stetskiv Andrii
Postgraduate Student of the
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0009-1752-3231

Доманський Олег Володимирович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Domanskyi Oleh
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0004-3420-4949

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9746

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF THE PERSONNEL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Анотація. Метою статті є дослідити особливості використання інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом підприємства в сучасних умовах. Зазначається, що інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом є ключовими й важливими інструментами для оптимізації управління персоналом та підвищення ефективності підприємства. Ці технології включають в себе автоматизацію процесів підбору та розвитку персоналу, а також аналіз даних для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Впровадження таких інновацій дозволяє підприємствам адаптуватися до змін, умов бізнес-середовища і забезпечувати їх конкурентоспроможність. Встановлено, що механізм впровадження інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом включає аналіз потреб підприємства у кадрах, визначення готовності систем управління персоналом до нововведень, формування стратегії впровадження, розробку плану дій та навчання персоналу. Цей процес вимагає залучення всіх зацікавлених сторін – від власників, топ-менеджменту до працівників. Ефективне використання інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, онлайн-системи та HR-аналітика, може значно підвищити рівень ефективності та конкурентоспроможності підприємства. Зроблено висновок про те, що

інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом мають свої особливості, серед яких доцільно виділити нагійність, зростання продуктивності та здатність залучати й утримувати висококваліфікованих працівників. Застосування бізнес-аналітики дозволяє здійснювати прогнозування потреб у кадрах та розвивати кадрові стратегії підприємства. Інноваційні технології допомагають зробити управління персоналом більш ефективним і прозорим, що сприяє підвищенню ефективності бізнесу в цілому. В перспективі рекомендується дослідити особливості використання штучного інтелекту в управлінні персоналом, визначити вплив інноваційних технологій на зниження ризиків в управлінні персоналом та підвищення стабільності підприємства, дослідити взаємозв'язок між інвестиціями в інноваційні технології та підвищенням продуктивності праці та конкурентоспроможності підприємства, удосконалити методи оцінювання ефективності використання інноваційних технологій управління кадровим потенціалом підприємства.

Ключові слова: підприємство, інновації, кадровий потенціал, управління кадровим потенціалом підприємства, інноваційні технології, бізнес-середовище, управлінські рішення, розвиток підприємства.

Summary. The purpose of the article is to investigate the peculiarities of the use of innovative technologies in the management of the personnel potential of the enterprise in modern conditions. It is noted that innovative technologies in the management of personnel potential are key and important tools for optimizing personnel management and increasing the efficiency of the enterprise. These technologies include the automation of personnel selection and development processes, as well as data analysis for making informed management decisions. The implementation of such innovations allows enterprises to adapt to changes, conditions of the business environment and ensure their competitiveness. It was established that the mechanism of introducing innovative technologies in the management of personnel potential includes the analysis of the company's personnel needs, the determination of the readiness of personnel management systems for innovations, the formation of an implementation strategy, the development of an action plan and personnel training. This process requires the involvement of all interested parties – from owners, top management to employees. Effective use of innovative technologies, such as artificial intelligence, online systems and HR analytics, can significantly increase the level of efficiency and competitiveness of the enterprise. It was concluded that innovative technologies in the management of personnel potential have their own characteristics, among which it is advisable to highlight reliability, productivity growth and the ability to attract and retain highly qualified employees. The application of business analytics allows you to forecast personnel needs and develop personnel strategies of the enterprise. Innovative technologies help to make personnel management more efficient and transparent, which contributes to the improvement of business efficiency as a whole. In the future, it is recommended to investigate the peculiarities of the use of artificial intelligence in personnel management, to determine the impact of innovative technologies on reducing risks in personnel management and increasing the stability of the enterprise, to investigate the relationship between investments in innovative technologies and the improvement of labor productivity and competitiveness of the enterprise, to improve the methods of evaluating the effectiveness of the use of innovative technologies for managing the personnel potential of the enterprise.

Key words: enterprise, innovations, personnel potential, management of personnel potential of the enterprise, innovative technologies, business environment, management decisions, development of the enterprise.

Постановка проблеми. В сучасному бізнес-середовищі, в умовах розвитку соціально-економічних систем, де технології швидко розвиваються, важливо постійно вдосконалювати підходи до управління кадровим потенціалом підприємства. Інноваційні технології та бізнес-аналітика в цьому контексті стають необхідним інструментом для досягнення успіху та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Водночас відомо, враховуючи думку керівників підприємств, що: інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом є ключовим, важливим фактором для підвищення продуктивності та ефективності праці працівників підприємства; впровадження передових систем управління кадрами сприяє зниженню витрат на робочу силу через оптимізацію облікових процесів, пов'язаних з персоналом, внутрішніх бізнес-процесів, навчання та розвиток персоналу; інноваційні рішення в управлінні кадровими ресурсами дозволяють підприємствам підтримувати конкурентні позиції, конкурентоспроможність шляхом швидкого реагування на зміни, виклики

в економічному бізнес-середовищі; ефективне використання технологій управління персоналом сприяє підвищенню рентабельності бізнесу за рахунок покращення якості роботи та зменшення втрат; інноваційні способи і методи аналізу даних про працівників дозволяють підприємствам покращити рівень прогнозування, планування, управління ризиками та розширити можливості, що сприяє оптимальному управлінню ресурсами; використання сучасних цифрових платформ для управління персоналом сприяє підвищенню прозорості та ефективності комунікації на підприємстві, що є важливою складовою ефективного функціонування суб'єкта господарювання; інноваційні програми, форми і системи мотивації праці дозволяють підприємствам залучати, мотивувати та утримувати найкращих працівників, що є ключовим фактором для зростання продуктивності та прибутковості; впровадження інноваційних систем управління кадровим потенціалом дозволяє підприємствам збільшувати ефективність використання ресурсів та прискорювати процеси прийняття стратегічних

рішень; використання передових технологій аналізу даних у сфері управління персоналом допомагає підприємствам виявляти нові можливості для оптимізації робочих процесів та зменшення витрат; впровадження інноваційних систем навчання та розвитку персоналу дозволяє підприємствам підтримувати належний рівень кваліфікації працівників підприємства в сучасних умовах, враховуючи виклики; використання аналітичних інструментів управління кадровим потенціалом допомагає підприємствам виявити можливості для розвитку та прийняти обґрунтовані стратегічні рішення з урахуванням економічних та соціальних чинників; інноваційні підходи до управління кадровим потенціалом підприємства сприяють його розвитку та успішній адаптації до змін у конкурентному бізнес-середовищі тощо. Всі ці аспекти обумовили вибір теми дослідження. Актуальність і важливість теми статті визначена через її відображення сучасних проблем, тенденцій і викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання та практичні аспекти управління кадровим потенціалом підприємства, включаючи роль і значення інновацій у цьому напрямі, є предметом досліджень *багатьох вчених*. Дослідження важливих аспектів, пов'язаних з цим питанням і іншими аспектами, здійснили: М. Adamenko, О. Zinchenko, М. Kęsy, А. Pohrebniak, К. Redko [1], Z. Begmatova [2], S. Feng, К. Yang [3], І. Hnatenko, V. Rubezhanska [4; 5], О. Parkhomenko [5], S. Kis, L. Mosora, Y. Mosora, О. Yatsiuk, G. Malynovska, S. Pobihun [6], G. Ryzhakova, D. Ryzhakov, S. Petrukha, T. Ishchenko, T. Honcharenko [7], І. Trunina, D. Zagirniak, К. Pryakhina, T. Bezugla [8] та інші вчені-економісти та практики. Поряд з цим, враховуючи результати досліджень у працях вчених-економістів і практиків [9–52], з'ясовано, що сьогодні не до кінця вивченим залишаються питання, які стосуються особливостей використання інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом підприємства в сучасних умовах.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості використання інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом підприємства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами дослідження теорії та практики ведення бізнесу встановлено, що інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом підприємства — це сучасні інструменти та методи, спрямовані на оптимізацію всіх аспектів управління персоналом з метою підвищення рівня ефективності та результативності діяльності суб'єкта господарювання. Вони включають в себе використання програмного забезпечення для автоматизації процесів підбору, навчання, оцінки та розвитку персоналу, а також аналізу інформації (відомостей, даних) для прийняття і реалізації обґрунтованих управлінських

рішень у цьому напрямі. Інноваційні технології дозволяють підприємствам ефективно адаптуватися до змін, сучасних умов бізнес-середовища та забезпечувати конкурентоспроможність на довгострокову перспективу.

Механізм впровадження та реалізації інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом підприємства є ключовим, важливим аспектом його конкурентоспроможності в сучасному бізнес-середовищі. Він включає вдосконалення існуючих та/або розроблення нових кадрових стратегій, спрямованих на організаційний розвиток та оптимізацію роботи персоналу підприємства.

З огляду на це з'ясовано, що першочерговим етапом у впровадженні інноваційних технологій є аналіз потреб підприємства у кадрах та виявлення можливостей для їх оптимізації. Після цього необхідно провести оцінку наявних систем управління персоналом та визначити їхню готовність до впровадження новацій. Далі важливим кроком є формування стратегії впровадження, включаючи вибір конкретних інструментів та технологій. При цьому слід враховувати види й специфіку діяльності підприємства та потреби його персоналу. Після визначення стратегії необхідно розробити чіткий план дій з впровадження інновацій, включаючи розподіл ресурсів, часові рамки, визначення відповідальних осіб. Для успішної реалізації цього плану необхідно залучити всіх зацікавлених сторін — від власників, топ-менеджменту до працівників. Важливим етапом є організація й проведення навчання та підготовки персоналу до роботи з новими технологіями, що дозволяє максимально використати їхні можливості. Також важливо створити механізми збору інформації та аналізу зворотного зв'язку з метою постійного вдосконалення системи. Після впровадження необхідно провести оцінку впливу цих інновацій на діяльність підприємства та здійснити відповідні корективи. Застосування інноваційних технологій у кадровому управлінні дозволяє підприємствам ефективно, результативно використовувати свій трудовий потенціал, що забезпечує підвищення продуктивності та конкурентоздатності на ринку. Такі технології можуть включати в себе використання штучного інтелекту для аналізу даних про персонал, інтеграцію онлайн-систем для навчання та розвитку працівників, а також використання HR-аналітики для прогнозування потреб у кадрах. У результаті, ефективне застосування інноваційних технологій у кадровому управлінні може значно підвищити ефективність діяльності підприємства, що забезпечить йому конкурентні переваги на ринку.

Інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом мають свої особливості, серед яких важливо відзначити кілька ключових аспектів, які приведені нижче.

По-перше, надійність та гнучкість, масштабованість та автоматизація відіграють важливу роль. Багато з інноваційних технологій у цій галузі дозволяють налаштовувати процеси управління кадрами з урахуванням конкретних потреб підприємства та легко масштабувати їх для вирішення більш складних завдань.

Другий аспект полягає в зростанні продуктивності. Впровадження інноваційних технологій дозволяє оптимізувати рутинні процеси управління персоналом, що, в свою чергу, збільшує продуктивність працівників і зменшує витрати часу на адміністративні завдання.

Третя важлива особливість — це пошук, відбір та утримання висококваліфікованих фахівців. Сучасні технології тісно пов'язані з бізнес-стратегією підприємства, а також включають сукупність інструментів управління персоналом, передусім для залучення, розвитку та утримання найбільш результативних працівників.

Важливу роль в удосконаленні кадрового управління належить бізнес-аналітиці та прогнозуванню. Застосування бізнес-аналітики даних у цій сфері дозволяє здійснювати прогнозування потреб у кадрах, виявляти таланти та розробляти кадрові стратегії.

Також важливо відзначити, що інноваційні технології дозволяють зробити управління кадрами більш ефективним та прозорим, що сприяє покращенню робочої атмосфери та підвищенню ефективності бізнесу в цілому.

Основний матеріал дослідження враховує окремі аспекти, а також результати та узагальнення, які були представлені в літературі [1–52]. Крім того, у результаті дослідження враховані думки керівників підприємств і фахівців з даної проблеми. Під час аналізу цих думок було виявлено кілька перспективних напрямків для подальших досліджень, які наведені нижче.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати досліджень, враховуючи інформацію, представлену в літературі [1–52], дають можливість стверджувати, що інноваційні технології

в управлінні кадровим потенціалом є ключовими й важливими інструментами для оптимізації управління персоналом та підвищення ефективності підприємства. Ці технології включають в себе автоматизацію процесів підбору та розвитку персоналу, а також аналіз даних для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Впровадження таких інновацій дозволяє підприємствам адаптуватися до змін, умов бізнес-середовища і забезпечувати їх конкурентоспроможність.

Механізм впровадження інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом включає аналіз потреб підприємства у кадрах, визначення готовності систем управління персоналом до нововведень, формування стратегії впровадження, розробку плану дій та навчання персоналу. Цей процес вимагає залучення всіх зацікавлених сторін — від власників, топ-менеджменту до працівників. Ефективне використання інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, онлайн-системи та HR-аналітика, може значно підвищити рівень ефективності та конкурентоспроможності підприємства.

Основні особливості інноваційних технологій в управлінні кадровим потенціалом включають надійність, зростання продуктивності та здатність залучати й утримувати висококваліфікованих працівників. Застосування бізнес-аналітики дозволяє здійснювати прогнозування потреб у кадрах та розвивати кадрові стратегії підприємства. Інноваційні технології допомагають зробити управління персоналом більш ефективним і прозорим, що сприяє підвищенню ефективності бізнесу в цілому.

В перспективі доцільно дослідити особливості використання штучного інтелекту в управлінні персоналом, визначити вплив інноваційних технологій на зниження ризиків в управлінні персоналом та підвищення стабільності підприємства, дослідити взаємозв'язок між інвестиціями в інноваційні технології та підвищенням продуктивності праці та конкурентоспроможності підприємства, удосконалити методи оцінювання ефективності використання інноваційних технологій управління кадровим потенціалом підприємства.

Література/References

1. Adamenko M., Zinchenko O., Kęsy M., Pohrebniak A., Redko K. Analysis of enterprise personnel innovative potential in the system of management // *Studies of Applied Economics*. 2021. № 39(7). doi: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.4986>.
2. Begmatova Z. Analysis of the effective use of the potential of the the enterprise personnel // *Iqtisodiy Taraqqiyot va Tahlil*. 2023. № 1(7). P. 43–48. doi: <https://doi.org/10.60078/2992-877x-2023-vol1-iss7-pp43-48>.
3. Feng S., Yang K. Design and Implementation of Enterprise Personnel Information Management System // *Frontiers in Business, Economics and Management*. 2022. № 5(2). P. 178–181. doi: <https://doi.org/10.54097/fbem.v5i2.1760>.
4. Hnatenko I., Orlova-Kurilova O., Shtuler I., Serzhanov V., Rubezhanska V. An Approach to Innovation Potential Evaluation as a Means of Enterprise Management Improving // *International Journal of Supply and Operations Management*. 2020. № 7(1). P. 112–118. doi: <https://doi.org/10.22034/ijsom.2020.1.7>.

5. Hnatenko I., Rubezhanska V., Parkhomenko O. Formation of the personnel potential of innovative enterprise by improvement of labor market infrastructure // *Problems of systemic approach in the economy*. 2019. № 3(71). P. 179–184. doi: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-26>.
6. Kis S., Mosora L., Mosora Y., Yatsiuk O., Malynovska G., Pobihun S. Personnel Certification as a Necessary Condition for Enterprise' Staff Development // *Management Systems in Production Engineering*. 2020. № 28(2). P. 121–126. doi: <https://doi.org/10.2478/mspe-2020-0018>.
7. Ryzhakova G., Ryzhakov D., Petrukha S., Ishchenko T., Honcharenko T. The Innovative Technology for Modeling Management Business Process of the Enterprise // *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. № 8(4). P. 4024–4034. doi: <https://doi.org/10.35940/ijrte.d8356.118419>.
8. Trunina I., Zagirniak D., Pryakhina K., Bezugla T. Diagnostics of the enterprise personnel sustainability // *Problems and Perspectives in Management*. 2020. № 18(2). P. 382–395. doi: [https://doi.org/10.21511/ppm.18\(2\).2020.31](https://doi.org/10.21511/ppm.18(2).2020.31).
9. Brych V., Skrynkovskyy R., Shkvarchuk L., Liakhovych G., Slav'yuk R., Borysiak O. Portfolio Optimization of Equity Funds // *2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Ruzomberok, Slovakia, 2022. P. 207–210. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT54803.2022.9913202>.
10. Horbonos F., Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Ogirko I. Improvement of the Toolkit for Diagnosing the Enterprise's Production Program // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 12. P. 4015–4022. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.29-8>.
11. Khmyz M., Petkov S., Mylyanyk Z., Mazur Y., Koziar R., Hudyma V., Prots I. Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 9. P. 1008–1014. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.96-13>.
12. Khmyz M., Sopilnyk R., Hudyma V., Semchuk Y., Sopilnyk L. Socio-political discourses on war-related damage to ukrainian citizens: Analysis of public policy in the context of court cases // *Revista Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, No. 63. P. 319–329. doi: <https://doi.org/10.34069/ai/2023.63.03.30>.
13. Klyuvak O., Skrynkovskyy R. Diagnostics and Minimization of Business Risks and the State Customer in the System of Public e-Procurement // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 1. P. 1022–1032. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.30-4>.
14. Klyuvak O., Skrynkovskyy R. Diagnostics of enterprise selection criteria in the public e-procurement system // *Technology Audit and Production Reserves*. 2017. Vol. 3, No. 4(35). P. 40–44. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2017.103889>.
15. Kniaz S., Brych V., Heorhiadi N., Tyrkalo Y., Luchko H., Skrynkovskyy R. Data Processing Technology in Choosing the Optimal Management Decision System // *2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Wrocław, Poland, 2023. P. 372–375. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT58437.2023.10275581>.
16. Kniaz S., Brych V., Marhasova V., Tyrkalo Y., Skrynkovskyy R., Sumets A. Modeling of the Information System of Environmental Risk Management of an Enterprise // *2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Ruzomberok, Slovakia, 2022. P. 215–218. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT54803.2022.9912743>.
17. Kniaz S., Farat O., Merezhko N., Kozhushko L. et al. Managing the Competitiveness of Innovation Clusters // *Proceedings of the 35th International Business Information Management Association (IBIMA)*, (Seville, 1–12 April 2020). P. 1257–1262.
18. Kovaliv M., Petkov S., Koziar R., Yesimov S., Khmyz M. Correlation of Administrative and Information Legal Regulation of Relations in the Information Society // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 9. P. 1001–1007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.96-3>.
19. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Krasnytskyi I., Yesimov S., Khmyz M., Brych V. State Regulatory Policy as a Legal Category and an Instrument of Public Administration in Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 1. P. 1001–1008. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.78-1>.
20. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Yesimov S., Khmyz M., Yosyfovych D., Mykytiuk M., Kozoriz M. Legal Bases of Realization of the Law Enforcement Function of the State in the Sphere of Economy of Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 2–3. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.79-2>.
21. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Nazar Y., Yesimov S., Krasnytskyi I., Kaydrovych K., Kniaz S., Kemska Y. Legal Support of Cybersecurity of Critical Information Infrastructure of Ukraine // *Path of Science*. 2021. Vol. 7, No. 4. P. 2011–2018. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.69-12>.
22. Kovaliv M., Skrynkovskyy R., Yesimov S., Khmyz M., Krasnytskyi I., Kniaz S., Khmyz V., Ogirko O. Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine // *Path of Science*. 2022. Vol. 8, No. 4. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.80-1>.
23. Pavlenchuk N., Pavlenchuk A., Skrynkovskyy R., Tsyuh S. The influence of management creativity on the optimality of management decisions over time: An innovative aspect // *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2023. Vol. 10, No. 3. P. 498–514. doi: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v10i3.1318>.

24. Pawlowski G., Skrynkovskyy R., Shpak O., Vizniak Y. Development of the Model of the System of Managerial Diagnostics of the Enterprise on the Basis of Improvement of Diagnostic Purposes // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 11. P. 4010–4020. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-9>.
25. Popova N., Kataiev A., Nevertii A., Kryvoruchko O., Skrynkovskyy R. Marketing Aspects of Innovative Development of Business Organizations in the Sphere of Production, Trade, Transport, and Logistics in VUCA Conditions // *Studies of Applied Economics*. 2021. № 38(4). doi: <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.3962>.
26. Popova N., Kataiev A., Skrynkovskyy R., Nevertii A. Development of trust marketing in the digital society // *Economic Annals-XX I*. 2019. Vol. 176, Iss. 3–4. P. 13–25. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V176-02>.
27. Prots I., Petkov S., Khmyz M., Koziar R., Hudyma V., Yavnyy O., Chorniy B. Implementation of Digital Technologies in the Tax Sphere: Foreign Experience and Prospects for Ukraine in Combating the Shadow Economy // *Path of Science*. 2023. Vol. 9, No. 10. P. 5029–5037. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.97-22>.
28. Protsiuk T., Skrynkovskyy R. Significance of Differences among National Cultures in the Enterprise Management: A Literature Review with Observations on Ukraine // *Journal of Applied Management and Investments*. 2018. Vol. 7(3). P. 172–178.
29. Serniak I., Serniak O., Mykhailyshyn L., Skrynkovskyy R., Kasian S. Evaluation of the level of the usage of social instruments for human resource management: example of agro-processing enterprises of Ukraine // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. № 7(4). P. 82–99. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.04.05>.
30. Skrynkovskyy R. Investment attractiveness evaluation technique for machine-building enterprises // *Actual Problems of Economics*. 2008. Issue 7(85). P. 228–240.
31. Skrynkovskyy R.M. An IT Audit as a Tool for Strategic Enterprise Management // *The Problems of Economy*. 2018. № 1. P. 231–236.
32. Skrynkovskyy R.M. Diagnosing the Maturity Level of IT Processes at the Enterprise // *Business Inform*. 2018. № 4. P. 377–383.
33. Skrynkovskyy R.M. Diagnostics of the Extent of Conflict Among Co-Workers and Ways to Overcome the Destabilization of Socio-Labor Relations at Enterprise // *Business Inform*. 2016. № 4. P. 268–273.
34. Skrynkovskyy R.M. Economic security of enterprise: nature, classification and system of diagnostics // *Global and national problems of economics*. 2015. № 3. P. 414–418.
35. Skrynkovskyy R.M., Maksymchuk I.S., Kharuk K.B. Diagnostics of the Enterprise Economic Security and the Role of Information and Communication in the Context of Sustainability of Dynamical Equilibrium, Operation and Development // *The Problems of Economy*. 2015. № 3. P. 162–168.
36. Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L.I., Tsyuh S.I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // *Business Inform*. 2020. № 4. P. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>.
37. Skrynkovskyy R.M., Yuzevych V.M., Kataev A.V., Pawlowski G., Protsiuk T.B. Analysis of the methodology of constructing a production function using quality criteria // *Journal of Engineering Sciences*. 2019. Vol. 6(1). P. B1–B5. doi: [https://doi.org/10.21272/jes.2019.6\(1\).b1](https://doi.org/10.21272/jes.2019.6(1).b1).
38. Skrynkovskyy R.M., Zaiats O.S. Improving the System of Indicators for Economic and Statistical Determination of Enterprise Efficiency with Regard to Legal Aspects of Management // *Business Inform*. 2020. № 3. P. 416–422. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-416-422>.
39. Skrynkovskyy R., Hladun V., Kramar M. Information Technologies in the Organization of Accounting at the Enterprise // *Path of Science*. 2019. Vol. 5, No. 2. P. 3001–3010. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.43-3>.
40. Skrynkovskyy R., Pavlenchuk N., Leskiv S., Pawlowski G. The Improvements of Enterprise Anti-Crisis Management Diagnostics in the System of Managerial Diagnostics // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 11. P. 4001–4009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-5>.
41. Skrynkovskyy R., Pavlenchuk N., Tsyuh S., Zanevskyy I., Pavlenchuk A. Economic-mathematical model of enterprise profit maximization in the system of sustainable development values // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. № 8(4). P. 188–214. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.04.09>.
42. Skrynkovskyy R., Pawlowski G., Harasym L., Haleliuk M. Improvement of the Model of Enterprise Management Process on the Basis of General Management Functions // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 12. P. 4007–4014. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.29-7>.
43. Skrynkovskyy R., Pawlowski G., Harasym P., Koropetskyi O. Cybernetic Security and Business Intelligence in the System of Diagnostics of Economic Security of the Enterprise // *Path of Science*. 2017. Vol. 3, No. 10. P. 5001–5009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.27-6>.
44. Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Ogirko O., Pavlenchuk N. Comprehensive Assessing the Enterprise Development Considering the Educational and Professional Potential of Employees in Management System // *Journal of Applied Management and Investments*. 2018. Vol. 7, No. 4. P. 246–255.

45. Skrynkovskyy R., Protsiuk T., Sytar L., Shpak O. Diagnostics of Objects of Innovative Work as a Tool for Improving the Innovation Activity of the Company's Personnel // *Path of Science*. Vol. 4, No. 3. P. 4001–4007. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.32-3>.
46. Skrynkovskyy R., Shpak O., Leskiv S., Sytar L. Diagnosis of the State of Socio-Psychological Climate at the Enterprise // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 2. P. 1024–1031. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.31-3>.
47. Skrynkovskyy R., Shpak O., Protsiuk T., Noga I. Formation of the Toolkit for Graphical Assessment of Enterprise Competitiveness // *Path of Science*. 2018. Vol. 4, No. 1. P. 1014–1021. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.30-1>.
48. Skrynkovskyy R., Sopilnyk R., Seliverstova L., Koropetskyi O., Protsiuk T. Improvement of the system of indicators for the efficiency evaluation of the production capacity of industrial enterprises // *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. Vol. 2, No. 4(46). P. 49–51. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2019.162670>.
49. Skrynkovskyy R., Tyrkalo Y. Entrepreneurial Risks: Nature, Types, Assessment Methods and Ways to Reduce Them // *Path of Science*. 2021. Vol. 7, No. 12. P. 2015–2023. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.77-11>.
50. Sumets A., Kniaz S., Heorhiadi N., Farat O., Skrynkovskyy R., Martyniuk V. Methodical approach to the selection of options for ensuring competitiveness of enterprises in the system of development of agricultural clusters // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. № 7(1). P. 192–210. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.10>.
51. Sumets A., Kniaz S., Heorhiadi N., Skrynkovskyy R., Matsuk V. Methodological toolkit for assessing the level of stability of agricultural enterprises // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. № 8(1). P. 235–255. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.12>.
52. Sumets A., Serbov M., Skrynkovskyy R., Faldyna V., Satusheva, K. Analysis of influencing factors on the development of agricultural enterprises based on e-commerce technologies // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. № 6(4). P. 211–231. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.11>.

УДК 334

Димченко Олена Володимирівна

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Dymchenko Olena

Dr.Sc. Ec, Professor,

Head of the Department of Entrepreneurship and Business Administration

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: 0000-0001-8817-2517

Рудаченко Ольга Олександрівна

доктор економічних наук, доцент,

професор кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Rudachenko Olha

Dr.Sc. Ec, Associate Professor,

Professor of the Department of Entrepreneurship & Business Administration

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: 0000-0001-9597-5748

Прасол Валентина Михайлівна

доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Prasol Valentyna

Associate Professor of the

Department of Entrepreneurship & Business Administration

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: 0000-0003-3041-9788

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9854

СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИЙ БІЗНЕС У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

SOCIALY ORIENTED BUSINESS IN CONTEX SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS

Анотація. У сучасному світі поняття соціально орієнтованого бізнесу набуває все більшої актуальності. Зростання громадської свідомості та збільшення соціальних викликів вимагають від підприємств не лише здобуття прибутку, але й активного впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. В контексті сучасних тенденцій глобалізації та сталого розвитку, розуміння важливості соціально орієнтованого підходу у бізнесі стає ключовим для забезпечення сталого та гармонійного розвитку регіональних економік. Метою статті є дослідження та аналіз впливу соціально орієнтованого бізнесу на розвиток регіону, а також розробка шляхів поєднання соціально-економічних відносин. Матеріал для дослідження включає наступне: 1) роботи вітчизняних та іноземних вчених, що досліджують різні аспекти діяльності соціальних підприємств; 2) міжнародні стандарти та рекомендації, що стосуються діяльності соціально орієнтованого бізнесу. Теоретичну основу та методичну підготовку забезпечують загальнонаукові методи, такі як порівняння, узагальнення, системний аналіз, а також використання методів економіко-математичного аналізу та структурно-логічного аналізу, а також теоретичне обґрунтування. Досліджено, як підприємства, що інтегрують соціальні цілі в свою діяльність, сприяють підвищенню

якості життя населення, зниженню рівня бідності, стимулюванню місцевої економіки та забезпеченню сталого розвитку. Проаналізовано вплив соціально орієнтованих підприємств через створення робочих місць, впровадження інновацій, вирішення екологічних проблем. Запропоновані політичні та економічні механізми підтримки соціально орієнтованих підприємств. Можливі напрямки дослідження можуть охоплювати аналіз ефективності різних моделей фінансування, таких як соціальні імпакт-інвестиції та соціальні кредити, зокрема їхній внесок у забезпечення сталого розвитку регіонів та розширення можливостей соціального підприємництва. Крім того, важливо дослідити роль державного регулювання та підтримки у стимулюванні соціально орієнтованого бізнесу та забезпеченні його соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціально орієнтований бізнес, соціальне підприємництво, сталий розвиток, соціально-економічний розвиток, екологічні проблеми.

Summary. In today's world, the concept of socially oriented business is gaining more and more relevance. Growing public awareness and increasing social challenges require enterprises not only to make a profit, but also to actively influence the socio-economic development of regions. In the context of modern trends of globalization and sustainable development, understanding the importance of a socially oriented approach in business becomes key to ensuring the sustainable and harmonious development of regional economies. The purpose of the article is research and analysis of the influence of socially oriented business on the development of the region, as well as the development of ways to revitalize socio-economic relations. The research material includes the following: 1) works of domestic and foreign scientists investigating various aspects of social enterprise activity; 2) international standards and recommendations related to socially oriented business activities. The theoretical basis and methodical training are provided by general scientific methods, such as comparison, generalization, system analysis, as well as the use of methods of economic-mathematical analysis and structural-logical analysis, as well as theoretical justification. It was studied how enterprises that integrate social goals into their activities contribute to improving the quality of life of the population, reducing the level of poverty, stimulating the local economy and ensuring sustainable development. The influence of socially oriented enterprises through the creation of jobs, the introduction of innovations, and the solution of environmental problems is analyzed. Proposed political and economic mechanisms for supporting socially oriented enterprises. Possible areas of research may include the analysis of the effectiveness of different financing models, such as social impact investments and social loans, in particular their contribution to ensuring the sustainable development of regions and the expansion of social entrepreneurship opportunities. In addition, it is important to investigate the role of government regulation and support in stimulating socially oriented business and ensuring its social responsibility.

Key words: socially oriented business, social entrepreneurship, sustainable development, socio-economic development, environmental problems.

Постановка проблеми. Основна проблематика дослідження полягає в необхідності детального аналізу та оцінки впливу соціально орієнтованого бізнесу на соціально-економічний розвиток регіонів. Важливо визначити, яким чином такі підприємства сприяють вирішенню місцевих проблем, як вони взаємодіють з державними структурами, громадськістю, іншими бізнес-структурами, та як це впливає на їхню ефективність і сталість.

У сучасному світі, на тлі глобалізації та збільшення соціальної відповідальності бізнесу, соціально-економічний розвиток регіонів набирає нових обрисів. Регіональні економіки стикаються зі складними викликами, такими як необхідність сталого розвитку, підвищення життєвого рівня населення, зменшення нерівностей між регіонами та забезпечення екологічної стабільності. Державне фінансування соціальних проектів зменшується, тому важливо розвивати соціальне підприємництво, яке зможе ефективно вирішувати соціальні завдання, що виникають, навіть при обмежених ресурсах. Соціально орієнтований бізнес має потенціал значно впливати на вирішення цих проблем, проте його можливості часто залишаються недооціненими і недостатньо врахованими у стратегіях розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням соціального підприємництва займалися такі вчені як Г. Диз, С. Арісс, К. Редько, Н. Супрун, Дж. Емерсон та інші.

Загальноприйнятим є визначення соціального підприємства за Дж. Емерсоном, який запропонував концепцію «змішаної» або «комбінованої цінності», згідно якої організація є елементом соціально-економічної реальності, в діяльності якої сполучаються економічна та соціальна складові. При цьому зазначені складові розглядаються як елементи єдиної системи, які доповнюють один одного [1].

Аналіз впливу соціально орієнтованого бізнесу на регіональний розвиток представлено у працях С. Бортник, яка досліджує вектори впливу соціального підприємництва на освіту, культуру бізнесу, соціальну політику, інклюзивний розвиток та суспільство загалом [2].

М. Нечепуренко у своїх працях зазначає, що у сучасних кризових умовах, коли виділені державою гроші на соціальні проекти скорочуються, важливо створення соціального підприємництва, яке дозволить своєчасно вирішувати соціальні завдання, що виникають [3].

А наприклад К. Редько у своїй статті показує, що соціальні підприємства відіграють одну

з найбільш актуальних ролей у процесі переходу від лінійної до циркулярної економіки. Такі компанії використовують інноваційне стратегічне мислення, щоб зменшити вплив на навколишнє середовище та створити більшу додану вартість для суспільства, оскільки основна місія бізнесу є соціальною; особлива увага до сталості приділяється зацікавленими сторонами, які повинні бути залучені до процесу переходу, такими як політики, технологічні та інноваційні центри [4].

Метою статті є аналіз та оцінка ролі соціально орієнтованих підприємств у підвищенні соціальної та економічної стабільності регіонів.

Виклад основного матеріалу. На тлі останніх подій наша країна в цілому, та регіони зокрема стикнулись зі зростаючою кількістю невирішених соціально-економічних проблем, таких як бідність, соціальна вразливість, безробіття і недостатня кількість робочих місць, недостатніх соціальної інфраструктури, міграція, погіршення екологічних умов.

За умови зростаючих кризових явищ у економіці частина соціальних та екологічних програм лишається недофінансованими державою або відкладаються на певний строк. У такій ситуації перспективним напрямком вирішення даних проблем може стати соціально орієнтований бізнес.

Адже саме такі підприємства можуть сприяти підвищенню якості життя населення, зниженню рівня бідності, стимулюванню місцевої економіки та забезпеченням сталого розвитку регіонів.

На сьогоднішній день соціально орієнтований бізнес не має чіткого визначення у нормативно-правових актах, тому таке підприємство може бути створено у будь-якій організаційно-правовій формі залежно від масштабу, сфери діяльності, кількості працівників, обраного режиму оподаткування.

Згідно дослідження Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз від 2020 року в Україні налічувалось близько 1000 підприємств, які вважали себе соціальними, тобто мали задекларовану у статуті або інших установчих документах соціальну місію [5].

Місія більшості вітчизняних соціальних підприємств зосереджена у соціальній сфері та включає наступні напрямки:

- забезпечення роботою соціально незахищених верств населення (ветерани АТО, ВПО, люди з інвалідністю, мешканці сільської місцевості);
- створення умов для прогресу місцевих спільнот;
- пропагування здорового способу життя;
- вирішення нагальних екологічних проблем або покращення екологічного стану регіонів.

Досягнення місії соціального підприємства здійснюється різними способами. Найчастіше підприємства займаються продажем товарів власного виробництва та підтримкою соціальних, культурних або спортивних заходів, проектів та програм.

Ще одним популярним способом досягнення поставлених соціальних цілей являється працевлаштування представників вразливих груп населення.

Крім того, соціальні підприємства можуть підтримувати заклади або організації, які працюють з вразливими групами населення, а також здійснювати продаж товарів, які не виробляються ними самими. Діяльність соціальних підприємств охоплює різноманітні галузі бізнесу, зокрема швейне виробництво або виробництво товарів ручної роботи.

Також соціальні підприємства часто націлені на вирішення екологічних проблем регіону. Для цього здійснюються наступні заходи:

- створення підприємств у сфері вторинної переробки відходів;
- впровадження у виробництво енергозберігаючих та енергоефективних технологій;
- використання вторинних та відновлювальних ресурсів для виробництва;
- проведення заходів які підвищують обізнаність населення щодо зелених ініціатив та спонукають до свідомого споживання.

Таким чином, діяльність більшості підприємств соціально орієнтованого бізнесу корелює з Цілями сталого розвитку. Адже місії багатьох соціальних підприємств направлені саме на вирішення проблем, які описані у Цілях сталого розвитку.

Так, наприклад, у рамках дослідження Внесок українського бізнесу в реалізацію Україною Цілей сталого розвитку 2016–2020 рр. було проаналізовано 97 звітів соціальних підприємств та виявлено, що більшість компаній реалізує кейси які спрямовані на:

- Ціль 4 «Якісна освіта»;
- Ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання»;
- Ціль 3 «Міцне здоров'я і благополуччя».

Найменш популярні цілі:

- Ціль 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства»;
- Ціль 14 «Збереження морських ресурсів» [6].

Таким чином, соціально орієнтований бізнес направляє свої зусилля на вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем регіону. Також варто зазначити, що певна частина державних програм та видатків місцевих бюджетів також спрямовані на дані питання.

Тобто за такої ситуації соціальний бізнес з одного боку реалізує певну соціальну мету, а з іншого боку підприємства продовжують сплачувати податки, наповнювати бюджет, що у свою чергу надає можливість органам державної та місцевої влади фінансувати певні програми (рис. 1).

Завдяки отриманому ефекту відбуваються позитивні зміни у економіці, вирішуються соціальні, економічні та екологічні проблеми, а також поживається розвиток регіонів.

Також варто відмітити, що соціально орієнтований бізнес найчастіше за все використовує

Рис. 1. Модель соціального бізнесу в економіці України

Джерело: розроблено авторами

у діяльності інноваційні технології та рішення, що дозволяє:

- Використовувати новітні та ефективні технології;
- Мінімізувати екологічний вплив;
- Досягати поставленої мети найбільш швидким та оптимальним способом;
- Пожвавлювати конкуренцію, що сприятиме соціально-економічному розвитку регіону.

У свою чергу на державному рівні варто запровадити наступні заходи для підтримки та розвитку соціально орієнтованого бізнесу:

- Запровадження податкових пільг;
- Розробка нормативно-правових актів;
- Залучення до участі у державних програмах;
- Розвиток державно-приватного партнерства;
- Створення екосистеми для соціального бізнесу (інкубатори, акселератори та інші інституції, що надають підтримку).

Висновки. На сьогоднішній день перед економікою країни постало багато соціально-економічних

викликів, які будуть тільки загострюватись у майбутньому. Проблеми бідності, нерівності, погіршення екології потребують нагального вирішення. Тому виникає потреба у знаходженні ефективних способів їх подолання. Одним із шляхів розв'язання даних питань може стати соціально орієнтований бізнес.

Визначено, що діяльність соціального підприємництва, його взаємодія з громадським сектором та владою допоможе у досягненні соціальних цілей, таких як підвищення якості освіти, охорони здоров'я, підтримки уразливих груп населення тощо.

Також сприяння розвитку соціально орієнтованого бізнесу може стимулювати інновації у сфері соціальних послуг, технологій, управління та інших галузях, що сприяє загальному підвищенню якості життя.

Тому розвиток соціально орієнтованого бізнесу являється важливим чинником для стимулювання соціально-економічного зростання в регіонах.

Література

1. Emerson J. Blended Value. In: Anheier, H.K., Toepler, S. (eds) International Encyclopedia of Civil Society. New York: Springer, 2010. doi: https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_67.
2. Бортнік С. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення суспільних проблем в контексті цілей сталого розвитку України. *Економічний форум*. 2022. 1(2). С. 101–111. doi: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-13>.
3. Нечепуренко М. Концепція соціального підприємництва в контексті вирішення суспільних проблем. *Економіка та суспільство*. 2023. 55. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-114>.
4. Редько К. Ю. Соціальне підприємство як основа для переходу до циркулярної економіки в Україні. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2023. № 25. С. 32–38.
5. Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз, ред. І. С. Каменко. *EUNEIGHBOURS east: вебсайт*. 2020. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/social-entrepreneurship-in-ukraine-economic-and-legal-analysis/> (дата звернення: 29.04.2024).
6. Внесок українського бізнесу в реалізацію Україною Цілей сталого розвитку 2016–2020 рр. *CSR Ukraine: вебсайт*. URL: <https://csr-ukraine.org/research/vnesok-ukrainskogo-biznesu-sdg/> (дата звернення: 29.04.2024).

References

1. Emerson, J. (2010). Blended Value. In: Anheier, H.K., Toepler, S. (eds) International Encyclopedia of Civil Society. New York: Springer. doi: https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_67.
2. Bortnik, S. (2022). Social entrepreneurship as a tool for solving social problems in the context of the goals of sustainable development of Ukraine. *Economic Forum*, 1(2), 101–111. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-13>.
3. Nechepurenko, M. (2023) The concept of social entrepreneurship in the context of solving social problems. *Economy and Society*, 55. doi: 10.32782/2524-0072/2023-55-114.
4. Redko, K.Yu. (2023). Social enterprise as a basis for the transition to a circular economy in Ukraine. *Economic bulletin of NTUU “Kyiv Polytechnic Institute”*, 25, 32–38.
5. Kamenko, I.S. (2020). Social entrepreneurship in Ukraine: Economic and legal analysis. *EUNEIGHBOURS east*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/social-entrepreneurship-in-ukraine-economic-and-legal-analysis/> (date of access: 29.04.2024).
6. The contribution of Ukrainian business to Ukraine’s implementation of the Sustainable Development Goals 2016–2020. *CSR Ukraine*. URL: <https://csr-ukraine.org/research/vnesok-ukrainskogo-biznesu-sdg/> (date of access: 29.04.2024).

Іваненко Олена Іванівна*кандидат економічних наук,**доцент кафедри статистики та демографії**Київський національний університет імені Тараса Шевченка***Ivanenko Olena***PhD in Economics,**Associate Professor of the Department of Statistics and Demography**Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ORCID: 0000-0002-6383-3646

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9851

ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ

INTEGRAL ASSESSMENT OF HUMAN DEVELOPMENT COUNTRIES OF THE WORLD

Анотація. Досліджуються підходи до оцінювання людського розвитку та його складових на рівні країн світу. Виявлено нерівність у використанні світових ресурсів та доступу до них, тому у роботі зроблено акцент на оцінку нерівності значень показників, які формують ІЛР. Нерівність було визначено шляхом розрахунку коефіцієнту варіації та побудови графіку розсіювання. Для показнику, що оцінює середню очікувану тривалість життя коефіцієнт варіації приймає найменше значення 11,79%, графік розсіювання також підтвердив відносну однорідність сукупності. Середня тривалість життя у світі 71,5. Для підвищення значення цього показника варто звернути увагу на підвищення рівня медицини країн з найнижчими та урегулювання збройних конфліктів, які негативно впливають на середню очікувану тривалість життя. Рівень освіти визначений на основі двох показників – середньої тривалості навчання та очікуваної тривалості навчання. Ці показники варіюють у межах 22,26% (очікувана тривалість навчання) і 28% середня тривалість навчання. Варіація значення середньої тривалості навчання хоч і не перевищує 33%, аби сказати що сукупність неоднорідна, але в даному конкретному випадку, можна зробити висновок, що в найнерозвиненіших країнах світу можливість навчання значно нижча ніж в розвинених. 17% країн мають середню тривалість навчання меншу за 5 років. Найбільш неоднорідною, за результатами дослідження є сукупність значень ознаки ВНД на душу населення, коефіцієнт варіації якої становить 110,45%. Виявилося, що країни з найвищим показником ВНД на душу населення не очолюють рейтинг країн за ІЛР, тобто матеріальні ресурси, які має держава не витрачають уряди таких країн на розвиток соціальних сфери, що гальмує їх процес розвитку. Середній показник у світі становить 14301 дол. США на людину, у той час, як медіанне значення – 10667 дол.США. Така різниця між середнім та медіанним значенням доводить, що більшість країн світу є малозабезпечені матеріальними ресурсами. Простежено світову тенденцію до збільшення ІЛР по всіх групах країн та по всіх регіонах. Аби надалі така тенденція зберігалася, а темпи приросту ІЛР збільшувалися людству необхідно вирішити такі глобальні проблеми, як війни та збройні конфлікти, бідність, малозабезпеченість, нерівність в доступах до матеріальних ресурсів розробити план більш ґрунтовної співпраці між країнами лідерами, та країнами з найнижчим рівнем розвитку для обміну досвідом та допомоги у покращенні рівня життя.

Ключові слова: інтегральна оцінка, економічний розвиток, людський розвиток, індекс людського розвитку (ІЛР).

Summary. Approaches to the evaluation of human development and its components at the level of the countries of the world are studied. Inequality in the use of world resources and access to them was revealed, therefore the work focuses on the evaluation of the inequality of the values of the indicators that form the HDI. Inequality was determined by calculating the coefficient of variation and constructing a scatter plot. For the indicator evaluating the average life expectancy, the coefficient of variation takes the smallest value of 11.79%, the scatterplot also confirmed the relative homogeneity of the population. The average life expectancy in the world is 71.5. To increase the value of this indicator, it is worth paying attention to improving the level of medicine in countries with the lowest and settling armed conflicts, which negatively affect the average life expectancy. The level of education is determined on the basis of two indicators – the average duration of education and the expected duration of education. These indicators vary between 22.26% (expected duration of training) and 28% average duration of training. Although the variation in the value of the average duration of education does not exceed 33%, to say that the population is

heterogeneous, but in this particular case, it can be concluded that in the least developed countries of the world the opportunity to study is much lower than in developed ones. 17% of countries have an average duration of education of less than 5 years. The most heterogeneous, according to the results of the study, is the set of values of the GNI indicator per capita, the coefficient of variation of which is 110.45%. It turned out that the countries with the highest GNI per capita do not lead the ranking of countries by HDI, that is, the material resources that the state has are not spent by the governments of such countries on the development of the social sphere, which slows down their development process. The world average is \$14,301. USD per person, while the median value is USD10,667. Such a difference between the average and median value proves that most countries of the world are poorly endowed with material resources. The global tendency to increase the HDI in all groups of countries and in all regions has been traced. In order for this trend to continue, and the rate of HDI growth to increase, humanity needs to solve such global problems as wars and armed conflicts, poverty, poverty, inequality in access to material resources, develop a plan for more thorough cooperation between the leading countries and countries with the lowest level of development for exchange of experience and assistance in improving the standard of living.

Key words: integrated assessment, economic development, human development, human development index (HDI).

Постановка проблеми. Проблема людського розвитку гостро стоїть у сучасному суспільстві. Питанням розвитку людства та покращенням стану сьогодишньої ситуації активно займається ООН (Організація Об'єднаних Націй) та інші міжнародні організації з захисту прав людини. Людство перебуває у процесі постійного розвитку, еволюції, воно щодня змінюється. Так як основою нашого суспільства є людина, то рівень розвитку можна виміряти, лише через якість життя кожного окремого індивіда. Стратегічним елементом Концепції людського розвитку є Індекс розвитку людського потенціалу або Індекс людського розвитку (ІЛР). ІЛР є комплексним показником, який дає інтегральну оцінку розвитку людини за країнами світу. Даний індекс вимірює досягнення країни у сферах здоров'я, доступу до якісної освіти та фактичного доходу громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові результати вимірювання людського розвитку та його моделювання на субнаціональному рівні країн світу представлено в роботах Г.В. Герасименко [2], А.В. Ставицького [7] та інших. Дослідженню особливостей методики оцінки людського розвитку на національному рівні присвячено роботи Н.В. Буркіної і Т.Ю. Фурман [1], О.В. Макарової [3], О.В. Сороки та М.С. Кривцової [6], в яких розкрито методичні підходи до оцінювання людського потенціалу на рівні регіону та проаналізовано особливості української методики вимірювання індексу регіонального людського розвитку.

Постановка завдання. Метою є дослідження рівня людського розвитку в країнах світу та групах країн світу, порівняльний аналіз країн за рівнем людського розвитку, визначення закономірностей нерівності людського розвитку та його тенденції в світі.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з даних рапорту ПРООН за 2024 рік Індекс людського розвитку та його компоненти, оцінені Управлінням звітів про людський розвиток (HDRO) подано за 2023/2024 роки, так як ООН надає інформацію з лагом 2 роки. Країни та території ранжуються

за значенням Індeksu людського розвитку (ІЛР) 2022 року. У табл. 1 наведено дані, щодо значення індексу людського розвитку станом на 2022 рік для 20 країн з найвищим рівнем.

Традиційно перші місця рейтингу займають країни Північної та Північно-Східної Європи, США, Канада.

Так як індекс людського розвитку показник, який включає три складові, які враховуються однаково, то закономірним є те, що перші позиції в рейтингу займають країни, в яких дійсно високий показник тривалості життя, так і високий рівень освіченості, і значне матеріальне забезпечення населення. І хоча Швейцарія, яка займає перше місце в рейтингу не має найвищого значення по жодному показнику, але в сумі — країна очолює рейтинг. Найвище значення індексу спостерігається саме у тих країн, в яких усі показники є збалансованими та населення має гармонічні умови для життя.

Результати проведеного аналізу ранжування країн за індексом людського розвитку в програмному забезпеченні «Statistica» (розділ Descriptive statistic) станом на 2023 рік показали, що в 25% країн, які мають з нерозвинених країн найкращі показники ІЛР, надзвичайно низький рівень освіти (в середньому громадянин країни навчається 5,55 років), також середня тривалість життя при народженні лише 65,35 років. Економічна ситуація в таких країнах складана, в середньому ВНД на душу населення складає лише 3647 дол. США. Щодо країн з найнижчим показником серед розвинених країн, то людський розвиток тут на високому рівні, про що свідчить усі показники. Коефіцієнт варіації було розраховано по кожному показнику і зроблено висновок, що найвищий коефіцієнт варіації по показнику ВНД на душу населення. Тобто, розшарованість суспільства за матеріальним забезпеченням було і залишається однією з основних проблем людства, вирішенням якої, наразі займається ООН. За іншими показниками коефіцієнт не перевищує 33%, тобто неоднорідність сукупності не така значна (табл. 2).

Таблиця 1

Рейтинг країн за індексом людського розвитку станом на 2022 рік

Місце	Країна	ІЛР	Середня тривалість життя, роки	Очікувана тривалість навчання, роки	Середня тривалість навчання, роки	ВНД на душу населення дол. США	Рейтинг по ВНД на душу населення мінус рейтинг ІЛР
1	Швейцарія	0.967	84.3	16.6	13.9	69,433	6
2	Норвегія	0.966	83.4	18.6	13.1	69,190	6
3	Ісландія	0.959	82.8	19.1	13.8	54,688	16
4	Гонконг, Китай (SAR)	0.956	84.3	17.8	12.3	62,486	6
5	Данія	0.952	81.9	18.8	13.0	62,019	6
5	Швеція	0.952	83.5	19.0	12.7	56,996	10
7	Німеччина	0.950	81.0	17.3	14.3	55,340	11
7	Ірландія	0.950	82.7	19.1	11.7	87,468	-3
9	Сінгапур	0.949	84.1	16.9	11.9	88,761	-6
10	Австралія	0.946	83.6	21.1	12.7	49,257	14
10	Нідерланди	0.946	82.5	18.6	12.6	57,278	4
12	Бельгія	0.942	82.3	18.9	12.5	53,644	9
12	Фінляндія	0.942	82.4	19.2	12.9	49,522	11
12	Ліхтенштейн	0.942	84.7	15.5	12.4	146,673	-11
15	Об'єднане Королівство	0.940	82.2	17.6	13.4	46,624	13
16	Нова Зеландія	0.939	83.0	19.7	12.9	43,665	16
17	ОАЕ	0.937	79.2	17.2	12.8	74,104	-11
18	Канада	0.935	82.8	16.0	13.9 с	48,444	8
19	Корея	0.929	84.0	16.5	12.6 с	46,026	10
20	Люксембург	0.927	82.6	14.2	13.0 h	78,554	-15
20	США	0.927	78.2	16.4	13.6	65,565	-11

Джерело: складено автором на основі [10]

Таблиця 2

Статистична оцінка складових ІЛР країн світу станом на 2023 р.

Показник	Нижній кuartиль	Верхній кuartиль	Стандартне відхилення	Коефіцієнт варіації, %
Середня тривалість життя	65,35	76,80	35,0	11,79
Очікувана тривалість навчання	11,10	15,05	16,10	22,26
Середня тривалість навчання	5,55	10,75	11,70	28,13
ВНД на душу населення	3647	22839,00	122543,0	110,45

Джерело: розраховано автором на основі [10]

Відновлення у 2023 році щодо значення ІЛР 2019 року є низькою планкою, яка не враховує упущених збитків або потенційних майбутніх втрат, якщо ІЛР залишатиметься нижчим за тенденцію ІЛР до 2019 року. Серед країн, які зазнали зниження ІЛР у 2020 або 2021 роках, або в обох роках, частка країн у всьому світі, які, за прогнозами, досягнуть або перевищать значення ІЛР у 2019 році у 2023 році, становить трохи більше 70 відсотків, і частка в більшості регіонів (окрім Латинської Америки, Карибського басейну та Південної Азії), за прогнозами, буде нижчим (рис. 1).

Прогнозувалося, що після різкого зниження у 2020–2021 роках, рівень людського розвитку в світі у 2023 році досягне рекордних значень. Але прогрес є вкрай нерівномірним, і після 20 років стійкого падіння показник нерівності знову зростає.

Індекс людського розвитку (ІЛР) України становить 0,734, що робить її країною з високим рівнем людського розвитку. Україна посідає 100 місце у загальному рейтингу зі 193 країн і територій.

ІЛР є узагальненим показником для оцінки усереднених досягнень за трьома основними вимірами людського розвитку: довге та здорове життя,

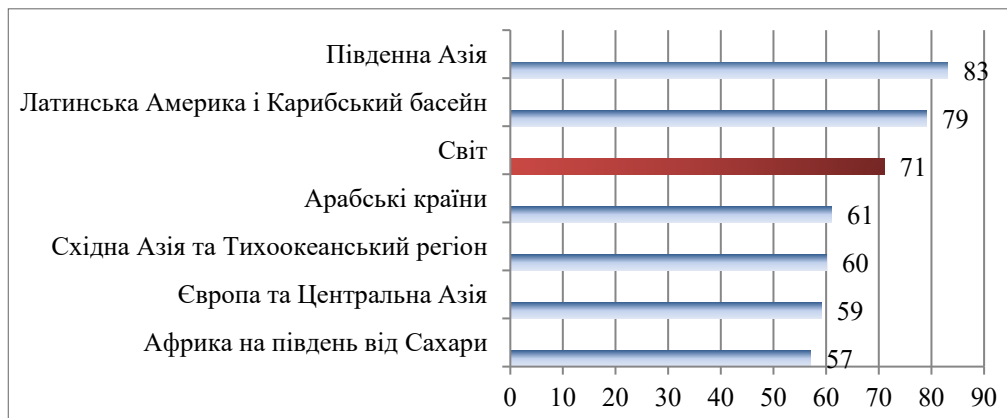

Рис. 1. Відновлення значень індексу людського розвитку (ІЛР)

Джерело: побудовано автором за даними [10]

Таблиця 3

Середньорічні темпи змін ІЛР України за період 1990–2022 рр., %

Рік	1990–2000	2000–2010	2010–2022	1990–2022
ІЛР	-0,46	0,93	-0,35	0,01

доступ до знань та гідний рівень життя. У період з 1990 по 2022 рік значення ІЛР України зросло з 0,731 до 0,734, тобто на 0,4%. Поточні дані Індексу людського розвитку здебільшого відображають негативний вплив пандемії COVID-19 на людський розвиток в Україні, оскільки доступ до найновіших даних залишається обмеженим. Після урахування соціально-економічної нерівності ІЛР України становить 0,676, тобто «втрата» у розвитку через нерівність становить 7,9%. Зі збільшенням нерівності в країні зростають і втрати в людському розвитку. Тенденцію зміни значення ІЛР України зображено в табл. 3.

Падіння значення ІЛР в 2000 році порівняно з 1990 пов'язане зі зміною політичної та економічної системи в Україні після розпаду СРСР. Політична та економічна криза 90-х років значно знизила рівень людського розвитку України. З 1990 по 2022 рік очікувана тривалість життя при народженні в Україні змінилася на -1,2 року,

очікувана тривалість навчання в школі — на 0,8 року, а середня тривалість навчання — на 1,8 року. З 1990 по 2022 рік ВНД на душу населення в Україні змінився приблизно на -32,1 відсотка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Людський розвиток — це складне та багатовимірне питання, його вимір та перерахунок у зіставні дані по всім країнам світу не просте завдання для вчених всього світу. Формування Концепції людського розвитку є досить тривалим процесом і сьогодні науковці з розвитком суспільства виявляють нові фактори, що можуть впливати прямо або опосередковано на процеси людського розвитку. Становленню Концепції людського розвитку сприяло створення теорії розвитку людських ресурсів. Подальші дослідження можуть бути пов'язані з вивченням проблем демографії, зайнятості, охорони здоров'я, професійної підготовки, споживання, харчування, умов життя, урбанізації, екологізації та їх впливу на формування ІЛР.

Література

1. Буркіна Н.В. Фурман Т.Ю. Особливості методики оцінки людського розвитку на національному рівні. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи*. 2019. URL: <https://jnos.donnu.edu.ua/article/view/6515> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Герасименко Г.В. Особливості міжнародного досвіду вимірювання людського розвитку на субнаціональному рівні. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1. С. 11–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_1_3 (дата звернення: 15.04.2024).
3. Макарова О.В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів. *Економіка України*. 2015. № 3. С. 41–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_3_5 (дата звернення: 15.04.2024).
4. Методика вимірювання регіонального людського розвитку: Рішення Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України 13.06.2012 № 123-м.

5. Саржинська А.Р., Ольвінська Ю.О. Статистичні аспекти дослідження рівня людського розвитку. *Статистика — інструмент соціально-економічних досліджень* : збірник наукових студентських праць. Одеса : ОНЕУ, 2016. Вип. 2. С. 7–14. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6525> (дата звернення: 21.04.2024).
6. Сорока О.В., Кривцова М.С. Методичні підходи до оцінювання людського потенціалу на рівні регіону. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/120.pdf (дата звернення: 21.04.2024).
7. Ставицький А.В. Моделювання індексу людського розвитку у світі. *Вісник КНУ ім. Т.Шевченка: Економіка*. 2020. Вип. № 5(212) URL: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=9420> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Україна залишається країною з високим індексом людського розвитку — звіт UNDP. *UNDP*. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-zalyshayetsya-krayinoyu-z-vysokym-indeksom-lyudskoho-rozvytku-zvit-undp> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія. Донецьк, 2005. 415 с. URL: <https://iie.org.ua/monografiyi/shaulska-l-v-strategiya-rozvitku-trudovogo-potentsialu-ukrayini-2005-r/> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Human Development Report 2023–24. *ПРООН: офіційний сайт*. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> (дата звернення: 20.04.2024).

References

1. Burkina N. V. Furman T. Yu. Osoblyvosti metodyky otsinky liudskoho rozvytku na natsionalnomu rivni. *Nauka, osvita, suspilstvo: realii, vyklyky, perspektyvy*. 2019. URL: <https://jnos.donnu.edu.ua/article/view/6515> (date of access: 15.04.2024).
2. Herasymenko H. V. Osoblyvosti mizhnarodnoho dosvidu vymiriuvannia liudskoho rozvytku na subnatsionalnomu rivni. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2017. № 1. S. 11–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_1_3 (date of access: 15.04.2024).
3. Makarova O. V. Vymiriuvannia liudskoho rozvytku v rehionakh Ukrainy: metodolohichni aspekty ta otsinka rezultativ. *Ekonomika Ukrainy*. 2015. № 3. S. 41–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_3_5 (date of access: 15.04.2024).
4. Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku: Rishennia Prezydii NAN Ukrainy ta kolehii Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy 13.06.2012 № 123-m.
5. Sarzhynska A. R., Olvinska Yu. O. Statystychni aspekty doslidzhennia rivnia liudskoho rozvytku. *Statystyka — instrument sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zbirnyk naukovykh studentskykh prats*. Odessa: ONEU, 2016. Vyp. 2. S. 7–14. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6525> (date of access: 21.04.2024).
6. Soroka O. V., Kryvtsova M. S. Metodychni pidkhody do otsiniuvannia liudskoho potentsialu na rivni rehionu. *Ekonomika i suspilstvo*. 2018. Vyp. 19. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/120.pdf (date of access: 21.04.2024).
7. Stavytskyi A. V. Modeliuvannia indeksu liudskoho rozvytku u sviti. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka: Ekonomika*. 2020. Vyp. № 5(212) URL: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=9420> (date of access: 20.04.2024).
8. Ukraina zalyshaietsia krainoiu z vysokym indeksom liudskoho rozvytku — zvit UNDP. *UNDP*. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-zalyshayetsya-krayinoyu-z-vysokym-indeksom-lyudskoho-rozvytku-zvit-undp> (date of access: 20.04.2024).
9. Shaulska L. V. Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy: monohrafiia. Donetsk, 2005. 415 s. URL: <https://iie.org.ua/monografiyi/shaulska-l-v-strategiya-rozvitku-trudovogo-potentsialu-ukrayini-2005-r/> (date of access: 20.04.2024).
10. Human Development Report 2023–24. *PROON: ofitsiynyi sait*. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> (date of access: 20.04.2024).

Коваль Сергій Анатолійович

*студент кафедри фінансів та бізнес-консалтингу
Київського національного університету технологій та дизайну*

Koval Serhiy

*Student of the Department of Finance and Business Consulting
Kyiv National University of Technologies and Design*

Апацький Владислав Віталійович

*аспірант кафедри фінансів та бізнес-консалтингу
Київського національного університету технологій та дизайну*

Apatskyi Vladyslav

*Postgraduate Student of the Department of Finance and Business Consulting
Kyiv National University of Technologies and Design*

ORCID: 0009-0000-8331-6884

Тарасенко Ірина Олексіївна

*доктор економічних наук, професор
Київський національний університет технологій та дизайну*

Tarasenko Iryna

*Doctor of Economic Sciences, Professor
Kyiv National University of Technologies and Design*

ORCID: 0000-0003-3626-4377

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9856

СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ: БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ ТА КОНТЕКСТНИЙ АНАЛІЗ

LIQUIDITY STRESS TESTING OF BANKS: A BIBLIOMETRIC AND CONTENT ANALYSIS

Анотація. У статті здійснено систематизацію наукових досягнень у галузі стрес-тестування ліквідності банків, використовуючи методи бібліометричного аналізу, зокрема інструментарій VOSviewer.

Такий підхід, на відміну від традиційного огляду літератури, усуває фактор суб'єктивності, враховує вагомість наукових праць за кількістю цитувань, ефективніше виявляє та аналізує взаємозв'язки досліджень за допомогою підходу словесних відносин, виділяючи споріднені слова у повних текстах публікацій, рефератах та назвах.

Це дозволило виокремити ключові тенденції у дослідженні стрес-тестування ліквідності в банках: 1) аналіз впливу нормативного поля та вимог до стрес-тестування ліквідності на практики управління ризиком ліквідності, спрямовані на зменшення системного ризику ліквідності та забезпечення фінансової стабільності; 2) управління системним ризиком ліквідності у макропруденційному регулюванні та нагляді з урахуванням взаємозв'язків між банківським сектором, фінансовими ринками та реальним сектором економіки; 3) використання стрес-тестування ліквідності як інструменту прийняття стратегічних та оперативних рішень у сфері управління ризиками банків з метою зменшення ймовірності криз ліквідності та фінансової нестабільності; 4) методології та моделі формулювання стрес-сценаріїв, калібрування показників ризику ліквідності, оцінки потенційних втрат та інтеграція оцінювання ризику ліквідності в систему управління ним.

На основі часового аспекту бібліометричного аналізу визначено наступні перспективні напрями досліджень у сфері стрес-тестування ліквідності банків: оцінювання впливу зміни нормативного поля та вимог до стрес-тестування ліквідності на практики управління ризиком ліквідності та показники діяльності банків; використання методів машинного навчання та штучного інтелекту; розвиток інструментарію мережевого аналізу та аналізу системних ризиків; мінімізація ризиків моделей стрес-тестування шляхом вдосконалення інструментарію розроблення стрес-сценаріїв, автоматизації перевірки систем стрес-тестування та розробки методів для управління невизначеністю моделей.

Ключові слова: банк, ліквідність банку, ризик ліквідності банку, стрес-тестування, бібліометричний аналіз.

Summary. The article systematizes scientific achievements in the field of liquidity stress testing of banks, using the methods of bibliometric analysis, particularly the VOSviewer toolkit. Unlike a traditional literature review, this approach eliminates subjectivity, considers the importance of scientific works by the number of citations, and more effectively reveals and analyzes research relationships using the co-occurrence approach, highlighting related words in the full texts of publications, abstracts, and titles.

This made it possible to single out key trends in the study of liquidity stress testing in banks: 1) analysis of the impact of the regulatory landscape and requirements for liquidity stress testing on liquidity risk management practices aimed at reducing systemic liquidity risk and ensuring financial stability; 2) management of systemic liquidity risk in the system of macroprudential regulation and supervision, taking into account the interrelationships between the banking sector, financial markets and the real sector of the economy; 3) the use of liquidity stress testing as a tool for making strategic and operational decisions in the field of bank risk management to reduce the likelihood of liquidity crises and financial instability; 4) methodologies and models for formulating stress scenarios, calibrating liquidity risk indicators, estimating potential losses, and integrating liquidity risk assessment into its management system.

Based on the temporal aspect of the bibliometric analysis, the following promising directions of research in the field of bank liquidity stress testing have been identified: assessment of the impact of changes in the regulatory landscape and requirements for liquidity stress testing on liquidity risk management practices and bank activity indicators; use of machine learning and artificial intelligence methods; development of tools for network analysis and system risk analysis; minimizing the risks of stress testing models by improving the toolkit for developing stress scenarios, automating the verification of stress testing systems and developing methods for managing the uncertainty of models.

Key words: bank, bank liquidity, bank liquidity risk, stress testing, bibliometric analysis.

Постановка проблеми. Дослідження стрес-тестування ліквідності в умовах війни є надзвичайно актуальним через підвищені ризики, з якими стикається банківська система України в цих умовах.

За результатами динамічної оцінки ризиків Національним банком України визначено, що у воєнний період суттєво зросли макроекономічні та кредитні ризики банків (див. рис. 1).

Рівень ризику ліквідності наразі є помірним, оскільки кошти клієнтів на рахунках стабільно зростають, банки мають достатні буфери ліквідності, коефіцієнти ліквідності LCR суттєво перевищують встановлені нормативи.

Однак такі фактори як високий рівень геополітичної та економічної невизначеності, зниження економічної активності та рівня доходів населення, загрози втрати довіри до банківської системи можуть посилити ризик ліквідності для банків України у майбутньому.

З огляду на зазначене зростає роль стрес-тестування в оцінці та управлінні ризиком ліквідності на мікро- та макrorівнях банківської системи, яке дозволяє отримати інформацію про те, як різні сценарії, включаючи умови війни, можуть вплинути на здатність банків виконувати зобов'язання в строк без зростання витрат. Стрес-тестування дозволяє визначити, чи мають банки достатньо ліквідних активів, щоб протистояти тиску шоків ліквідності та підтримувати платоспроможність і операційну стабільність. Тому розуміння та впровадження ефективних методологій стрес-тестування має важливе значення для забезпечення стійкості банків та захисту фінансової стабільності банківської системи в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальну основу застосування стрес-тестування

ліквідності на мікро- та макrorівні банківської системи сформовано в працях таких закордонних та вітчизняних науковців як: Адріан М. та ін. [1], Бакош М. та ін. [2], Ван Ден Енд Дж. В. [3–5], Комаркова З. та ін. [6, 9], Нягу Ф., Михайло І. [10], Пагратіс С., Топалоглу Н., Ціонас М. [11], Халай Г. та Генрі Ж. [7], Шмітт Є. [12], Краснова І. та ін. [13], Криклій О. та Лучко І. [8], Максимова А. [14] та ін. Наукові результати, отримані зазначеними вище та іншими дослідниками, потребують систематизації та інтеграції, оскільки формують методологічну основу для розроблення рекомендацій з покращення використання інструментів стрес-тестування для удосконалення практики управління ризиком ліквідності на мікро- та макrorівнях банківської системи.

Зважаючи на зазначене, **мета статті** полягає у систематизації наукових досягнень у галузі стрес-тестування ліквідності банків, використовуючи бібліометричний аналіз (інструментарій VOSviewer).

На першому етапі було проведено пошук статей, присвячених цій тематиці, за наукометричною базою Scopus (далі — Scopus) на основі ключових слів «стрес», «тестування», «банк», «ліквідність».

За результатами пошуку було відібрано 370 статей, проіндексованих Scopus за період з 1990 по 2024 рр., які сформували первинну базу для аналізу. Сформована база даних статей містила різні параметри, включаючи імена авторів, цитовані публікації, назви журналів, організації-спонсори, дату, країну публікації та ключові слова. Ця інформація була експортована до таблиці Excel для подальшого аналізу та систематизації, використовуючи інструментарій VOSviewer.

Виклад основного матеріалу. Бібліометричний аналіз дозволив сформувати тематичну мапу вза-

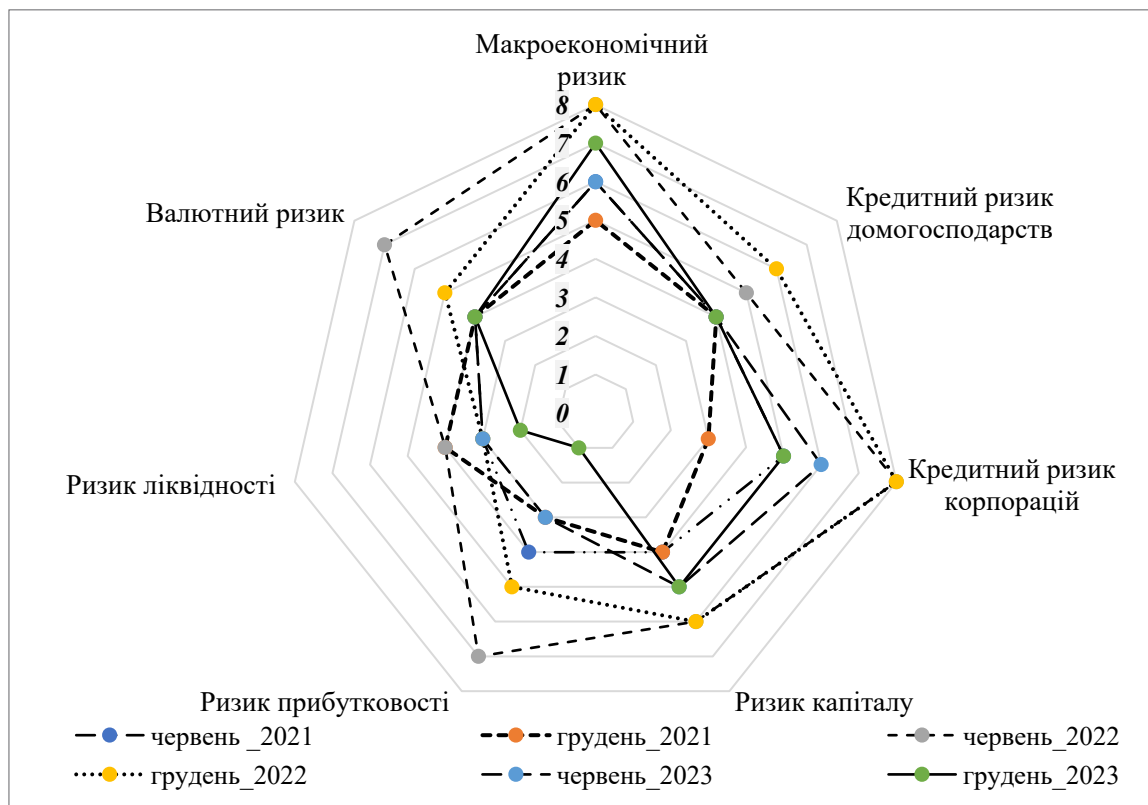

Рис. 1. Карта ризиків банківської системи України

Джерело: побудовано авторами на основі [15–17]

ємозв'язків поняття «стрес-тестування» на основі виділення шести кластерів (рис. 2), кожен з яких ідентифікує теми, які досліджуються в опублікованих документах, та інтегруються між собою.

Більшість авторів розглядає стрес-тестування в контексті забезпечення стійкості банків у процесі регулювання та нагляду на мікро- та макрорівнях банківської системи. Синій кластер визначає зв'язки стрес-тестування з монетарною та макропруденційною політикою, фінансовим регулюванням, фінансовою стабільністю та функціонуванням центральних банків. Зелений кластер досліджує стрес-тестування в контексті банківського регулювання та нагляду, насамперед, вимог до капіталу та ліквідності. Блакитний кластер пов'язує стрес-тестування з такими поняттями, як банківське та макропруденційне регулювання, Базель III та капітал.

Червоний кластер фокусується на аналізі об'єктів стрес-тестування, включаючи банківський сектор (систему), капітал, кредитний ризик, недіючі кредити, операційний ризик, Covid-19. Жовтий кластер, з одного боку, аналізує зв'язки стрес-тестування з фінансами, фінансовою кризою, глобальною фінансовою кризою, та, з іншого, з ризик-менеджментом в банку, включно зі сприйняттям та оцінкою ризиків. Фіолетовий кластер встановлює взаємозв'язки з системними вразливостями через такі поняття, як фінансові мережі, зараження, системний ризик, розпродаж активів.

Деталізацію взаємозв'язків поняття «стрес-тестування» та понять «ліквідність» і «ризик ліквідності» представлено на рис. 3.

Відповідно до даних, представлених на рис. 3 (а), визначено, що поняття «ліквідність» в контексті стрес-тестування змістовно пов'язано з такими категоріями як: оцінка ризику, сценарний аналіз, машинне навчання (вимірювання ризику); регулювання, банківський нагляд, макропруденційна політика (державне регулювання); банківська фінансова стабільність, системний ризик, вимушений розпродаж активів (вимірювання системного ризику ліквідності).

Схожу структуру мають тематичні взаємозв'язки поняття «ризик ліквідності» (рис. 3 (б)): оцінка ризику; фінансова система, фінансова стабільність, монетарна політика (державне регулювання); фінансові мережі (вимірювання системного ризику ліквідності).

Узагальнивши зазначене, виділимо наступні ключові напрями дослідження стрес-тестування у сфері забезпечення ліквідності банків:

- як інструмент банківського регулювання і нагляду, включаючи вивчення впливу на практики управління ризиком ліквідності й оцінку ефективності нормативної бази для пом'якшення системного ризику ліквідності та забезпечення фінансової стабільності;
- як елемент макропруденційної політики, включаючи розробку макропруденційних інструментів

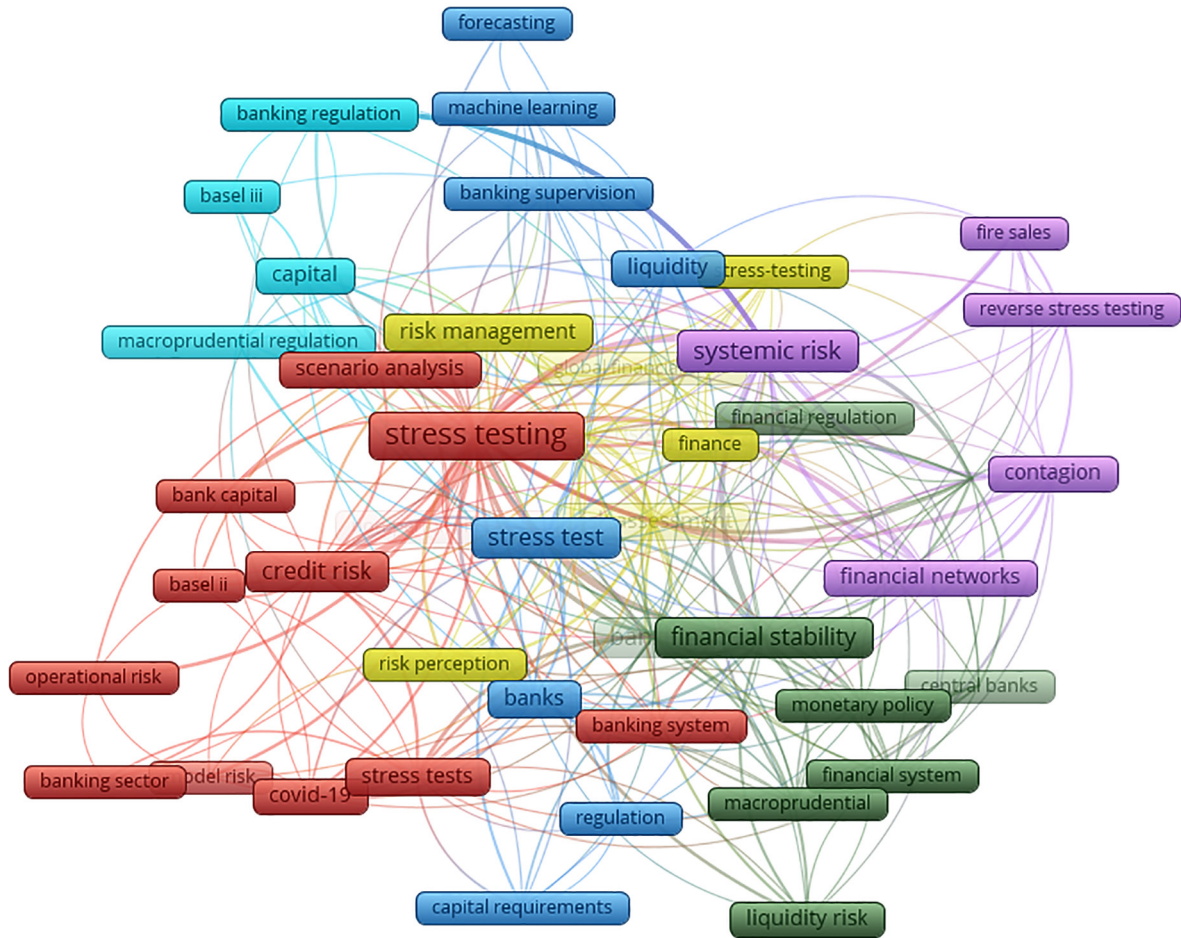

Рис. 2. Кластерна тематична мапа взаємозв'язків поняття «стрес-тестування» з іншими поняттями за 1990–2023 рр.

Джерело: побудовано авторами з використанням інструментарію VOSviewer

для управління ризиком ліквідності на основі розуміння взаємозв'язків банків, фінансових ринків та реального сектора, зосереджуючись на механізмах передачі шоків ліквідності та потенціалі зараження;

- як інструмент прийняття стратегічних та оперативних рішень у сфері управління ризиками банків на основі оцінювання їх здатності підтримувати достатній запас ліквідності за екстремальних умов, тим самим зменшуючи ймовірність криз ліквідності та фінансової нестабільності.

Також активно досліджуються: методології та математичні й статистичні моделі формулювання стрес-сценаріїв, калібрування показників ризику ліквідності, оцінки потенційних втрат, дефіциту ліквідності та достатності капіталу за несприятливих сценаріїв, інтеграція оцінювання ризику ліквідності в систему управління ним. Цей сегмент також охоплює дослідження оцінки результатів стрес-тестування ліквідності та їх вплив на платоспроможність та фінансову стабільність банку.

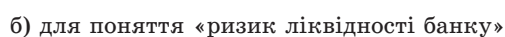
Для визначення динамічних трендів було проведено бібліометричний аналіз, в рамках якого

тематичні напрями досліджень у сфері стрес-тестування кластеризовано за даними з 2016 до 2023 року (рис. 4). Період аналізу було зменшено, зважаючи на розподіл публікацій за роками, оскільки в цей період було опубліковано 77% від загальної кількості праць.

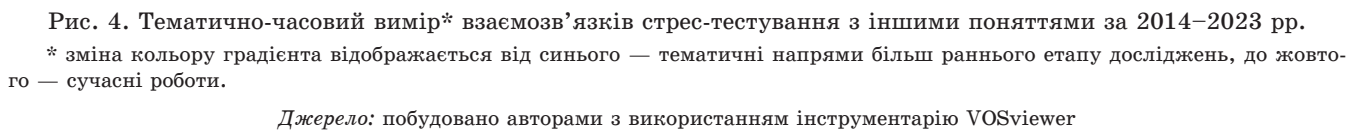
Як свідчать представлені дані, різноманітні аспекти стрес-тестування ліквідності активно досліджуються саме в останнє десятиріччя, протягом якого відбувалась інтеграція цього інструменту з системами управління банківськими ризиками. Нормативно-правові акти, такі як Базель III, вимагають від банків проводити регулярні стрес-тести для оцінки практики управління ризиком ліквідності та забезпечення дотримання мінімальних стандартів ліквідності і контрольованості рівня системного ризику ліквідності. Результатом цього на макрорівні є забезпечення фінансової стабільності банківської системи.

Перспективними напрямками досліджень відповідно до результатів тематично-часового виміру стрес-тестування ліквідності визначено:

- зміни нормативного ландшафту управління ризиком ліквідності та вимог до стрес-тестування.

71

- обґрунтування використання методів машинного навчання (ML) та штучного інтелекту (AI) для підвищення ефективності стрес-тестування ліквідності. Майбутні дослідження можуть бути зосереджені на розробці моделей ML/AI для генерації сценаріїв, визначення потенційних загроз, факторів ризику та систем раннього реагування на кризи ліквідності;
- розвиток інструментарію мережевого аналізу та оцінки системного ризику ліквідності з акцентуванням на кількісну формалізацію взаємозв'язку банків, фінансових ринків та реального сектору економіки. Актуальним є розроблення мережевих моделей для аналізу поширення шоків ліквідності, визначення системно важливих установ та кількісного оцінювання впливів зараження на ліквідність фінансової системи;
- мінімізацію ризиків моделей стрес-тестування, що використовуються для розроблення стрес-сценаріїв та оцінки їх впливу на профіль ліквідності банку, та можуть призвести до помилкових результатів через внутрішні обмеження, невірні припущення щодо факторів ризику, спрощення,

Висновки. За результатами бібліометричного аналізу визначено, що дослідження стрес-тестування ліквідності охоплюють широкий спектр інтердисциплінарних тем, поєднуючи знання з економіки, економетрики та фінансів, управління ризиками та нормативні дослідження для розв’язання багатогранних проблем, пов’язаних з управлінням ризиком ліквідності на мікро- та макрорівнях банківської системи.

Ключові напрями досліджень охоплюють: аналіз впливу нормативно-правової бази і вимог до стрес-тестування на практики управління ризиком ліквідності; розробку макропруденційних інструментів для управління ризиком ліквідності з урахуванням взаємозв'язків між банківським сектором, фінансовими ринками та реальним сектором економіки; використання стрес-тестування ліквід-

ності як інструменту прийняття стратегічних та оперативних рішень у сфері управління ризиками банків для зменшення ймовірності криз ліквідності та фінансової нестабільності; розвиток методології та моделей розроблення стрес-сценаріїв, калібрування показників ризику ліквідності, оцінки потенційних втрат; інтеграція оцінювання ризику ліквідності в систему управління ним.

За часовим аспектом аналізу визначено перспективні напрями досліджень, що включають: оцінювання впливу зміни нормативно-правової

бази і вимог до стрес-тестування ліквідності на практики управління ризиком ліквідності та показники діяльності банків; використання методів машинного навчання і штучного інтелекту; розвиток інструментарію мережевого аналізу та аналізу системних ризиків; мінімізацію ризиків моделей стрес-тестування шляхом вдосконалення інструментарію розроблення стрес-сценаріїв, автоматизації перевірки систем стрес-тестування та розробки методів для управління невизначеністю моделей.

Література

1. Adrian M., Morsink M., Schumacher M. B. Stress testing at the IMF. *International Monetary Fund*. 2020. 72 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2020/01/31/Stress-Testing-at-the-IMF-48825> (дата звернення: 23.03.2024).
2. Bakoush M., Gerding E., Mishra T., Wolfe S. An integrated macroprudential stress test of bank liquidity and solvency. *Journal of Financial Stability*. 2022. № 60. P. 101012.
3. End van den J. W. Kruidhof M. Modelling the liquidity ratio as macroprudential instrument. *Journal of Banking Regulation*. 2013. № 14. P. 91–106.
4. End van den J. W. Liquidity stress-tester: A model for stress-testing banks' liquidity risk. *CESifo Economic Studies*. 2009. № 56(1). P. 38–69.
5. End van den J. W. Liquidity stress-tester: Do Basel III and unconventional monetary policy work? *Applied Financial Economics*. 2012. № 22(15). P. 1233–1257.
6. Gerál A., Komárková Z., Komárek L. Liquidity stress testing with second-round effects: Application to the Czech banking sector. *Finance a Uver — Czech Journal of Economics and Finance*. 2016. № 66(1). P. 32–49.
7. Halaj G., Henry J. Sketching a roadmap for systemic liquidity stress tests. *Journal of Risk Management in Financial Institutions*. 2017. № 10(4). P. 319–340.
8. Krykliy O., Luchko I. Model of Stress-testing of Banks' Liquidity Risk in Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2018. № 2(2). P. 123–132. URL: DOI: 10.21272/fmir.2(2).123-132.2018 (дата звернення: 23.03.2024).
9. Lová H. H., Komárková Z., Rusnák M. A liquidity risk stress-testing framework with baselli quidity standards. *Prague Economic Papers*. 2020. № 29(3). P. 251–273.
10. Neagu F., Mihai I. Macroprudential liquidity stress test: how to cope with liquidity drains. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. 2022. № 25(4). P. 96–111.
11. Pagratis S., Topaloglou N., Tsionas M. System stress testing of bank liquidity risk. *Journal of International Money and Finance*. 2017. № 73. P. 22–40.
12. Schmitt E. Stress Testing of Liquidity Maturity Transformation Risk in Banks. *Management Studies*. 2018. Vol. 6. № 4. P. 235–251. doi: <https://doi.org/10.17265/2328-2185/2018.04.001>.
13. Краснова І., Громницька І., Васьківська Н. Модель стрес-тестування ризику ліквідності банків в Україні. *Підприємництво та інновації*. 2023. № 29. P. 122–131. doi: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/29.19>.
14. Максимова А. В. Макроекономічне стрес-тестування банків у системі регулювання банківської діяльності: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08; Держ. вищ. навч. закл. «Криворіз. нац. ун-т». Кривий Ріг, 2012. 217 с.
15. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2022 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2022-roku> (дата звернення: 25.03.2024).
16. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2023 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku> (дата звернення: 25.03.2024).
17. Звіт про фінансову стабільність, червень 2023 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2023-roku> (дата звернення: 25.03.2024).

References

1. Adrian M., Morsink M., Schumacher M. B. Stress testing at the IMF. *International Monetary Fund*. 2020. 72 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2020/01/31/Stress-Testing-at-the-IMF-48825> (date of access: 23.03.2024).
2. Bakoush M., Gerding E., Mishra T., Wolfe S. An integrated macroprudential stress test of bank liquidity and solvency. *Journal of Financial Stability*. 2022. № 60. R. 101012.

3. End van den J. W. Kruidhof M. Modelling the liquidity ratio as macroprudential instrument. *Journal of Banking Regulation*. 2013. № 14. R. 91–106.
4. End van den J. W. Liquidity stress-tester: A model for stress-testing banks liquidity risk. *CESifo Economic Studies*. 2009. № 56(1). R. 38–69.
5. End van den J. W. Liquidity stress-tester: Do Basel III and unconventional monetary policy work? *Applied Financial Economics*. 2012. № 22(15). R. 1233–1257.
6. Gerál A., Komárková Z., Komárek L. Liquidity stress testing with second-round effects: Application to the Czech banking sector. *Finance a Uver — Czech Journal of Economics and Finance*. 2016. № 66(1). R. 32–49.
7. Hałaj G., Henry J. Sketching a roadmap for systemic liquidity stress tests. *Journal of Risk Management in Financial Institutions*. 2017. № 10(4). R. 319–340.
8. Kryklyi O., Luchko I. Model of Stress-testing of Banks Liquidity Risk in Ukraine. Financial Markets, Institutions and Risks. 2018. № 2(2). R. 123–132. URL: DOI: 10.21272/fmir.2(2).123-132.2018 (date of access: 23.03.2024).
9. Lová H. H., Komárková Z., Rusnák M. A liquidity risk stress-testing framework with baselli quidity standards. *Prague Economic Papers*. 2020. № 29(3). R. 251–273.
10. Neagu F., Mihai I. Macroprudential liquidity stress test: how to cope with liquidity drains. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. 2022. № 25(4). R. 96–111.
11. Pagratis S., Topaloglou N., Tsionas M. System stress testing of bank liquidity risk. *Journal of International Money and Finance*. 2017. № 73. R. 22–40.
12. Schmitt E. Stress Testing of Liquidity Maturity Transformation Risk in Banks. *Management Studies*. 2018. Vol. 6. № 4. R. 235–251. doi: <https://doi.org/10.17265/2328-2185/2018.04.001>.
13. Krasnova I., Hromnytska I., Vaskivska N. Model stres-testuvannia ryzyku likvidnosti bankiv v Ukraini. *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*. 2023. № 29. R. 122–131. doi: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/29.19>.
14. Maksymova A. V. Makroekonomichne stres-testuvannia bankiv u systemi rehuliuвання bankivskoi diialnosti: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08; Derzh. vyshch. navch. zakl. «Kryvoriz. nats. un-t». Kryvyi Rih, 2012. 217 s.
15. Zvit pro finansovu stabilnist, hruden 2022 roku. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2022-roku> (date of access: 25.03.2024).
16. Zvit pro finansovu stabilnist, hruden 2023 roku. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku> (date of access: 25.03.2024).
17. Zvit pro finansovu stabilnist, cherven 2023 roku. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2023-roku> (date of access: 25.03.2024).

Кучмак Юрій Ярославович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Kuchmak Yuriy
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0000-2127-931X

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9836

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Анотація. Метою статті є дослідити особливості оцінювання ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством в сучасних умовах. За результатами дослідження встановлено, що оцінка ефективності використання інформаційних систем та технологій на підприємстві є складним завданням, що включає різні аспекти управління. Інтеграція таких систем сприяє підвищенню продуктивності, оптимізації бізнес-процесів, економічному ефекту та спроможності підприємства адаптуватися до змін на ринку. Автоматизація та аналітика допомагають приймати обґрунтовані і своєчасні управлінські рішення, що збільшує ефективність та прибутковість. Використання таких технологій також сприяє покращенню якості обслуговування клієнтів та підвищує конкурентоспроможність підприємства в сучасних умовах. Визначено, що для оцінювання ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством важливо враховувати балансовий підхід, який охоплює різні аспекти діяльності, такі як фінансові показники, клієнтський сервіс, внутрішні процеси та інноваційний потенціал. Такий комплексний підхід дозволяє виявляти сильні та слабкі сторони підприємства та ефективно управляти ними. Дослідження показують, що економіко-математичні моделі можуть бути корисним інструментом для визначення рівня ефективності використання інформаційних систем і технологій, що дозволяє підприємствам визначати та покращувати свою діяльність у сучасних ринкових умовах. В контексті цього, для визначення рівня ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством запропоновано економіко-математичну модель максимально можливого економічного річного ефекту від використання (впровадження) інформаційних систем і технологій на підприємстві, який визначається як приріст чистого прибутку і включає рівень ефективності діяльності підприємства. У перспективі рекомендується вплив новітніх технологій та оптимальних стратегій впровадження інформаційних систем в контексті підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах ризику й невизначеності.

Ключові слова: підприємство, інформаційні системи і технології, інформація, ефективність, бізнес-процеси, управлінські рішення, потенціал, конкурентоспроможність, розвиток бізнесу.

Summary. The purpose of the article is to investigate the peculiarities of evaluating the effectiveness of the use of information systems and technologies in enterprise management in modern conditions. According to the results of the study, it was established that the assessment of the effectiveness of the use of information systems and technologies at the enterprise is a complex task that includes various aspects of management. The integration of such systems contributes to the increase of productivity, optimization of business processes, economic effect and the ability of the enterprise to adapt to changes in the market. Automation and analytics help make informed and timely management decisions, which increases efficiency and profitability. The use of such technologies also improves the quality of customer service and increases the competitiveness of the enterprise in modern conditions. It was determined that in order to evaluate the effectiveness of the use of information systems and technologies in enterprise management, it is important to take into account a balance approach that covers various aspects of activity, such as financial indicators, customer service, internal processes and innovation potential. Such a comprehensive approach allows identifying the strengths and weaknesses of the enterprise and effectively managing them. Research

shows that economic-mathematical models can be a useful tool for determining the level of efficiency in the use of information systems and technologies, which allows enterprises to determine and improve their activities in modern market conditions. In this context, to determine the level of effectiveness of the use of information systems and technologies in enterprise management, an economic-mathematical model of the maximum possible economic annual effect from the use (implementation) of information systems and technologies at

the enterprise is proposed, which is defined as an increase in net profit and includes the level of efficiency of the enterprise. In the future, the impact of the latest technologies and optimal strategies for the implementation of information systems in the context of increasing the competitiveness of enterprises in conditions of risk and uncertainty is recommended.

Key words: enterprise, information systems and technologies, information, efficiency, business processes, management decisions, potential, competitiveness, business development.

Постановка проблеми. У сучасному бізнес-середовищі, де технології надзвичайно швидко розвиваються, важливо, щоб підприємства ефективно використовували інформаційні системи та технології для підтримки своєї діяльності. Сьогодні оцінка ефективності цього використання стає ключовим і актуальним аспектом стратегічного управління, що визначає конкурентоспроможність та стійкість підприємства на ринку. Цей процес, з урахуванням думки керівників бізнес-структур в Україні, допомагає ідентифікувати сильні та слабкі сторони використання технологій та розробляти відповідні стратегії для подальшого вдосконалення. Здійснення ефективної оцінки потребує врахування безлічі показників і критеріїв та використання різноманітних методів аналізу і прогнозування для досягнення оптимальних результатів.

Звідси очевидно, що при розгляді сучасних підходів до оцінки ефективності використання інформаційних технологій, слід враховувати не лише кількісні показники, такі як ефективність витрат чи підвищення продуктивності, але й якісні аспекти, зокрема, забезпечення безпеки даних, гнучкість систем та можливість інтеграції з іншими бізнес-процесами. Такий комплексний підхід дає можливість зрозуміти всі переваги та недоліки використання інформаційних систем і технологій та дозволяє розробити стратегії [1], що відповідають конкретним потребам та цілям підприємства. Всі ці та інші важливі аспекти обумовили вибір теми дослідження, підкреслили її актуальність та важливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання та практичні аспекти ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством є предметом досліджень серед багатьох вчених та фахівців. Дослідження досить важливих питань у цьому напрямі, враховуючи інші, важливі аспекти у сфері ведення бізнесу [1–19], які стосуються цієї теми, здійснили такі дослідники, як: О. Балазюк [2], В. Дубіщев [3], В. Нижник [4], А. Огнева [5], О. Орлик [6], Г. Павловські [7], О. Попрозман [8], Р. Скриньковський [9–12; 18; 19], А. Щебель [13] та інші науковці й практики. Поряд з тим з'ясовано, що сьогодні не до кінця вивченими залишаються питання, які стосуються оцінювання ефективності використання інформаційних систем і технологій на підприємстві.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості оцінювання ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами дослідження теорії [1–19] та практики встановлено, що оцінка ефективності використання інформаційних систем та технологій на підприємстві є досить складним завданням, що охоплює різні аспекти в управлінні, які впливають на підтримку бізнес-процесів та досягнення стратегічних цілей підприємства. З огляду на це, розглянемо основні аспекти у цьому напрямі, які приведено нижче.

Так, ключовим фактором успіху в будь-якій бізнес-структурі є підвищення продуктивності. Інтеграція інформаційних систем і технологій відіграє важливу роль у цьому процесі, сприяючи оптимізації бізнес-процесів та збільшенню ефективності і результативності праці персоналу. Крім того, це дозволяє здійснювати ефективний контроль над даними та забезпечує їх швидкий доступ для керівників, що дозволяє підприємству оперативно реагувати на зміни на ринку та в умовах бізнес-середовища.

Поряд з тим, зниження витрат на обслуговування та бізнес-процеси, завдяки інформаційним системам і технологіям, відображається на економічному аспекті та цілях, що надає підприємствам набагато ширшу можливість сконцентруватися на стратегічних ініціативах і їх реалізації. Впровадження відповідних інформаційних систем і технологій дає можливість оптимізувати витрати та допомагає ефективніше і оптимально розпоряджатися ресурсами. Це, в свою чергу, стимулює інновації та підвищує конкурентоспроможність підприємства на ринку. Автоматизація рутинних процесів і використання аналітики дозволяють швидко і ефективно приймати обґрунтовані і своєчасні управлінські рішення, що сприяє загальному підвищенню ефективності та доходності бізнесу.

Також відомо, що покращення якості прийняття управлінських рішень є ключовим фактором успіху й розвитку підприємства. При цьому слід відзначити, що інформаційні системи та технології надають і забезпечують необхідну інформацію для керівників підприємства для оперативного та

стратегічного управління, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності та здатності підприємства до адаптації до змін у бізнес-середовищі.

Підвищення рівня обслуговування клієнтів також є ключовим фактором успіху діяльності підприємства. Використання інформаційних технологій дозволяє підприємствам забезпечувати якісно новий персоналізований підхід до клієнтів. Крім того, застосування аналітики даних дозволяє зрозуміти потреби та уподобання клієнтів, що в свою чергу дозволяє розробляти більш ефективні стратегії залучення та утримання клієнтів. Також важливо вдосконалювати комунікаційні процеси з клієнтами, надаючи їм можливість легко звертатися за допомогою та отримувати оперативні відповіді на свої запитання і пропозиції.

Звідси очевидно, що при оцінюванні ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством важливо враховувати балансний підхід, який включає зіставлення взаємозв'язаних показників і сфер господарської діяльності. Основними аспектами є фінансові показники, які доповнюються аналізом клієнтського сервісу, внутрішніми бізнес-процесами та потенціалом для інновацій. Такий комплексний підхід дозволяє виявити сильні сторони та можливості, а також ефективно управляти слабкими місцями та загрозами, що можуть виникнути. Тут варто погодитися з думкою вчених-економістів [12] про те, що «діагностика ефективності застосування інформаційних технологій в управлінні підприємствами (як часткова діагностична ціль) є невід'ємною складовою системи діагностики діяльності будь-якого підприємства і націлена на ідентифікування, аналіз та оцінювання ефективності використання інформаційних технологій в управлінні підприємствами з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень (поточних, перспективних), спрямованих на: 1) підвищення рівня ефективності (фінансово-економічної, виробничо-технологічної, комерційної) функціонування підприємств, а також виявлення усіх існуючих резервів (внутрішніх, зовнішніх) в умовах ресурсних обмежень; 2) отримання максимального економічного ефекту від застосування системи інформаційного забезпечення, яка включає інформаційні технології, інформаційні ресурси, технічні засоби та програмне забезпечення» [12, с. 244]. За результатами такої діагностики підприємства можуть удосконалити свою систему інформаційного забезпечення і інформаційні технології в управлінні з метою визначення і покращення поточного стану, підвищення рівня ефективності і результативності діяльності та розвитку підприємства в сучасних ринкових умовах.

Згідно з результатами досліджень Т. Янчук на тему «Економічний механізм впровадження інформаційних технологій на підприємствах малого та середнього бізнесу» [17], алгоритм оцінювання

стосовно впровадження інформаційних технологій (далі — ІТ) на малих і середніх підприємствах включає такі послідовні етапи, а саме: 1 етап — формування управлінського рішення щодо впровадження ІТ на підприємстві; 2 етап — проведення економічних обчислень щодо кількості та якості ІТ, які доцільно впроваджувати на підприємстві; 3 етап — аналізування можливих шляхів впровадження ІТ на підприємстві; 4 етап — процес створення проекту інформаційних технологій; 5 етап — штучне імітування (відтворювання) ІТ; 6 етап — удосконалення ІТ з відповідним обґрунтуванням; 7 етап — впровадження програмної, апаратної та інших складових ІТ; 8 етап — встановлення (впровадження) інформаційної системи і технології управління; 9 етап — інформування та навчання працівників підприємства щодо роботи ІТ; 10 етап — планове і/або позапланове обслуговування ІТ; 11 етап — процес оновлення та модернізації ІТ на підприємстві [17].

Отже, на основі досліджень теорії [1–19] та практики ведення бізнесу, для визначення рівня ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством рекомендуємо використати економіко-математичну модель максимально можливого економічного річного ефекту від використання (впровадження) інформаційних систем і технологій на підприємстві, який визначається як приріст чистого прибутку і включає рівень ефективності діяльності підприємства — формула (1):

$$\begin{cases} E_1 \uparrow, E_2 \uparrow \\ E_1 = \{A, B, C, D\} \\ E_2 = P - \sum_{i=1}^{12} K_i \end{cases} \quad (1)$$

де E_1 — рівень ефективності діяльності підприємства;

E_2 — приріст чистого прибутку;

A, B, C, D — структурні складові E_1 : фінансово-економічна (1), комерційна (2), виробничо-технологічна (3) і соціальна (4) ефективності підприємства, ум. од.;

P — додатковий прибуток підприємства, грн.;

$\sum_{i=1}^{12} K_i$ — сума податків, які необхідно сплатити

з додаткового прибутку, грн.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті аналізу теорії та практики використання інформаційних систем та технологій на підприємстві виявлено, що оцінка їх ефективності є складним завданням, що включає різні аспекти управління. Інтеграція таких систем сприяє підвищенню продуктивності, оптимізації бізнес-процесів, економічному ефекту та спроможності підприємства адаптуватися до змін на ринку. Автоматизація та

аналітика допомагають приймати обґрунтовані і своєчасні управлінські рішення, що збільшує ефективність та прибутковість. Використання таких технологій також сприяє покращенню якості обслуговування клієнтів та підвищує конкурентоспроможність підприємства в сучасних умовах.

Для оцінювання ефективності використання інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством важливо враховувати балансовий підхід, який охоплює різні аспекти діяльності, такі як фінансові показники, клієнтський сервіс, внутрішні процеси та інноваційний потенціал. Такий комплексний підхід дозволяє виявляти

сильні та слабкі сторони підприємства та ефективно управляти ними. Дослідження показують, що економіко-математичні моделі можуть бути корисним інструментом для визначення рівня ефективності використання інформаційних систем і технологій, що дозволяє підприємствам визначати та покращувати свою діяльність у сучасних ринкових умовах.

В перспективі доцільно дослідити вплив новітніх технологій та оптимальних стратегій впровадження інформаційних систем в контексті підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах ризику й невизначеності.

Література

1. Кузьмін О.Є. *Сучасний менеджмент*. Львів : «Центр Європи». 1995. 176 с.
2. Балазюк О.Ю., Сисоєва І.М. Оцінка та аналіз ефективності впровадження інформаційних технологій у процес управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 22. С. 35–40.
3. Дубіщев В.П., Іщук В.І., Малинський С.М., Малинська Л.В. Застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством // *Економіка і регіон*. 2012. № 2 (33). С. 88–94.
4. Нижник В.М., Терехов Д.С. Еволюція розвитку інформаційних систем та інформаційних технологій в управлінні підприємствами // *Вісник Хмельницького національного ун-ту*. 2009. — № 5, Т. 2. С. 220–223.
5. Огнева А.М., Кобець Д.Л. Особливості застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством // *Вісник Хмельницького національного ун-ту*. 2010. № 5, Т. 3. С. 107–111.
6. Орлик О.В., Єсіна О.Г. Сучасні інформаційні технології в системі управління підприємством // *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр.* 2002. Вип. 11. С. 293–296.
7. Павловські Г. *Розвиток системи управлінської діагностики підприємства* : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2017. 20 с.
8. Попрозман О.І. Інформаційні технології в управлінні підприємством // *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 1(140). С. 49–52.
9. Скриньковський Р.М. Діагностика використання трудових, матеріальних, фінансових та енергетичних ресурсів підприємства як інструмент управління елементами його виробничо-господарської діяльності // *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 249–254.
10. Скриньковський Р.М. Діагностика фінансового, виробничого, трудового, соціально-економічного та інноваційно-інвестиційного потенціалів і аналіз потенційних ризиків підприємства в умовах невизначеності // *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 186–193.
11. Скриньковський Р.М., Павловські Г. Діагностика в системі менеджменту підприємства // *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 199–205.
12. Нога І.М., Скриньковський Р.М., Павловські Г. Діагностика ефективності застосування інформаційних технологій в управлінні підприємствами // *Бізнес Інформ*. 2016. № 9. С. 241–245.
13. Щебель А.І. *Управління потенціалом підприємства в системі координат організаційного розвитку* : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2020. 20 с.
14. Kniaz S., Brych V., Heorhiadi N., Tyrkalo Y., Luchko H., Skrynkovsky R. Data Processing Technology in Choosing the Optimal Management Decision System // *2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Wrocław, Poland, 2023. P. 372–375. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT58437.2023.10275581>.
15. Kniaz S., Heorhiadi N., Sopilnyk L., Konovalyuk I., Tyrkalo Y., Skrynkovsky R., Moroz S., Kalashnyk O., Khmyz M., Kaydrovych K. Analysis Algorithm And Factors Of International Economic Activity In The Coordinate System Of Enterprises' Organizational Development // *Proceedings of the 38th International Business Information Management Association (IBIMA)*. 3–4 November 2021, Seville, Spain. P. 923–931.
16. Skrynkovsky R.M., Sopilnyk L.I., Tsyuh S.I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // *Business Inform.* 2020. № 4. P. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>.
17. Янчук Т.В. *Економічний механізм впровадження інформаційних технологій на підприємствах малого та середнього бізнесу*: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Хмельницький нац. ун-т. Хмельницький, 2015. 21 с.

18. Skrynkovskyy R.M. An IT Audit as a Tool for Strategic Enterprise Management // *The Problems of Economy*. 2018. № 1. P. 231–236.
19. Skrynkovskyy R.M. Diagnosing the Maturity Level of IT Processes at the Enterprise // *Business Inform.* 2018. № 4. P. 377–383.

References

1. Kuzmin O. Y. *Suchasnyi menedzhment*. Lviv: “Tsentr Yevropy”. 1995. 176 s.
2. Balaziuk O. Y., Sysioieva I. M. Otsinka ta analiz efektyvnosti vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u protses upravlinnia // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2014. № 22. S. 35–40.
3. Dubishchev V. P., Ishchuk V. I., Malynskiy S. M., Malynska L. V. Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni pidpriemstvom // *Ekonomika i rehion*. 2012. № 2 (33). S. 88–94.
4. Nyzhnyk V. M., Terekhov D. S. Evoliutsiia rozvytku informatsiinykh system ta informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni pidpriemstvamy // *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho un-tu*. 2009. — № 5, T. 2. S. 220–223.
5. Ohneva A. M., Kobets D. L. Osoblyvosti zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni pidpriemstvom // *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho un-tu*. 2010. № 5, T. 3. S. 107–111.
6. Orlyk O. V., Yesina O. H. Suchasni informatsiini tekhnolohii v systemi upravlinnia pidpriemstvom // *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. pr.* 2002. Vyp. 11. S. 293–296.
7. Pawlowski G. *Rozvytok systemy upravlinskoj diahnostyky pidpriemstva*: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04 / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv, 2017. 20 s.
8. Poprozman O. I. Informatsiini tekhnolohii v upravlinni pidpriemstvom // *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. 2013. № 1(140). S. 49–52.
9. Skrynkovskyy R.M. Diahnostyka vykorystannia trudovykh, materialnykh, finansovykh ta enerhetychnykh resursiv pidpriemstva yak instrument upravlinnia elementamy yoho vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti // *Problemy ekonomiky*. 2015. № 1. C. 249–254.
10. Skrynkovskyy R.M. Diahnostyka finansovoho, vyrobnychoho, trudovoho, sotsialno-ekonomichnoho ta innovatsiino-investytsiinoho potentsialiv i analiz potentsiinykh ryzykiv pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti // *Problemy ekonomiky*. 2015. № 2. C. 186–193.
11. Skrynkovskyy R.M., Pawlowski G. Diahnostyka v systemi menedzhmentu pidpriemstva // *Problemy ekonomiky*. 2016. № 3. S. 199–205.
12. Noga I. M., Skrynkovskyy R. M., Pawlowski G. Diahnostyka efektyvnosti zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni pidpriemstvamy // *Biznes Inform.* 2016. № 9. C. 241–245.
13. Shchebel A. I. *Upravlinnia potentsialom pidpriemstva v systemi koordynat orhanizatsiinoho rozvytku*: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04 / Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv, 2020. 20 s.
14. Kniaz S., Brych V., Heorhiadi N., Tyrkalo Y., Luchko H., Skrynkovskyy R. Data Processing Technology in Choosing the Optimal Management Decision System // *2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. Wroclaw, Poland, 2023. P. 372–375. doi: <https://doi.org/10.1109/ACIT58437.2023.10275581>.
15. Kniaz S., Heorhiadi N., Sopilnyk L., Konovalyuk I., Tyrkalo Y., Skrynkovskyy R., Moroz S., Kalashnyk O., Khmyz M., Kaydrovych K. Analysis Algorithm And Factors Of International Economic Activity In The Coordinate System Of Enterprises' Organizational Development // *Proceedings of the 38th International Business Information Management Association (IBIMA)*. 3–4 November 2021, Seville, Spain. P. 923–931.
16. Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L. I., Tsyuh S. I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // *Business Inform.* 2020. № 4. P. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>.
17. Yanchuk T. V. *Ekonomichnyi mekhanizm vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh maloho ta serednoho biznesu*: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04 — ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti) / Khmelnytskyi nats. un-t. Khmelnytskyi, 2015. 21 s.
18. Skrynkovskyy R.M. An IT Audit as a Tool for Strategic Enterprise Management // *The Problems of Economy*. 2018. № 1. P. 231–236.
19. Skrynkovskyy R.M. Diagnosing the Maturity Level of IT Processes at the Enterprise // *Business Inform.* 2018. № 4. P. 377–383.

УДК 332.146.2:330.131.7](477-651.2:470-651.1)

Медвідь Ганна Сергіївна

асистент кафедри регіоналістики і туризму

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Medvid Hanna

Assistant of the Department of Regional Studies and Tourism

Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman

ORCID: 0000-0002-5470-704X

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9824

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КЛЮЧОВИХ РИЗИКІВ ДЛЯ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ ВІЙНИ

IDENTIFICATION OF KEY RISKS FOR REGIONS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS, TAKING INTO ACCOUNT THE IMPACT OF WAR

Анотація. Вступ. Світ зіткнувся з безпрецедентними викликами, які загрожують досягненню Цілей сталого розвитку (ЦСР), прийнятих Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році. Пандемія COVID-19, зміна клімату, геополітична напруженість та, зокрема, війна в Україні значно погіршили ситуацію, створивши нові ризики та перешкоди для стійкого розвитку. Війна в Україні має руйнівний вплив на регіони, що призводить до втрати життів, людських страждань, масового переміщення людей, руйнування інфраструктури та економічних збитків. Це негативно впливає на всі 17 ЦСР, роблячи досягнення багатьох з них неможливим у найближчі роки. Враховуючи складність сучасного геополітичного середовища, такий аналіз стає критично важливим для розробки стратегій управління кризовими ситуаціями та забезпечення сталого розвитку регіонів у майбутньому.

Мета. Метою дослідження є проведення аналізу та ідентифікація ключових ризиків для регіонів у контексті цілей сталого розвитку, з особливим акцентом на вплив війни. Дослідження спрямоване на висвітлення наслідків війни для різних аспектів сталого розвитку регіонів, таких як економіка, екологія, соціальна сфера та політика.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: аналіз літературних джерел, а саме наукових праць, зокрема статей, тез, монографій, звітів та інших джерел для збирання інформації про ключові ризики для регіонів у контексті цілей сталого розвитку та впливу війни.

В ході дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичний аналіз та систематизація (для вивчення та узагальнення існуючих знань про ключові ризики для регіонів у контексті Цілей сталого розвитку, а також для визначення впливу війни на ці ризики); статистичний аналіз та синтез (для збору та обробки інформації з джерел, таких як наукові публікації, звіти міжнародних організацій, статистичні дані для оцінки масштабу ризиків, їхнього впливу та динаміки в різних регіонах); логічне узагальнення результатів (для формулювання висновків та подальших перспектив щодо мінімізації впливу ключових ризиків на досягнення ЦСР у регіонах).

Результати. У ході дослідження було визначено ключові ризики для регіонів у контексті Цілей сталого розвитку та вплив війни на ці ризики. Розкрито специфіку впливу війни на різні аспекти ЦСР та взаємозв'язок між ризиками та іншими факторами, що впливають на сталий розвиток. З'ясовано, що війна несе в собі негативні наслідки, а саме зруйнування інфраструктури, зменшення інвестицій, економічної нестабільності, масової міграції, загострення екологічних проблем, а також зростання напруги в суспільстві.

В цілому, проведене дослідження дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між війною та ризиками для сталого розвитку регіонів, що є важливим кроком у розробці комплексних стратегій повоєнного відновлення в контексті ЦСР.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується вивчити досвід та провести порівняльний аналіз інших країн, які пережили війну, а також розробити комплексні стратегії досягнення ЦСР в регіонах з урахуванням специфіки кожного регіону та впливу війни.

Ключові слова: сталий розвиток, регіон, ідентифікація ключових ризиків, Цілі сталого розвитку, війна, повоєнне відновлення, стратегії.

Summary. Introduction. The world is facing unprecedented challenges that threaten the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs) adopted by the United Nations in 2015. The COVID-19 pandemic, climate change, geopolitical tensions, and, in particular, the war in Ukraine have significantly worsened the situation, creating new risks and obstacles to sustainable development. The war in Ukraine has had a devastating impact on the regions, resulting in loss of life, human suffering, massive displacement, destruction of infrastructure and economic losses. This negatively impacts all 17 SDGs, making many of them impossible to achieve in the coming years. Given the complexity of the current geopolitical environment, such an analysis is becoming critical to developing strategies for crisis management and ensuring sustainable regional development in the future.

Purpose. The purpose of the study is to analyze and identify key risks for the regions in the context of the Sustainable Development Goals, with a special focus on the impact of war. The study is aimed at highlighting the consequences of war for various aspects of sustainable development of regions, such as the economy, environment, social sphere and politics.

Materials and methods. The research materials are based on the analysis of literary sources, as well as scientific works, including articles, abstracts, monographs, reports and other sources to collect information on key risks for regions in the context of sustainable development goals and the impact of war.

The following scientific methods were used in the study: theoretical analysis and systematization (to study and summarize existing knowledge about key risks for regions in the context of the Sustainable Development Goals, as well as to determine the impact of war on these risks); statistical analysis and synthesis (to collect and process information from sources such as scientific publications, reports of international organizations, statistics to assess the scale of risks, their impact and dynamics in different regions); logical generalization of results (to formulate conclusions and present

Results. The study identified key risks for the regions in the context of the Sustainable Development Goals and the impact of war on these risks. The specifics of the war's impact on various aspects of the SDGs and the relationship between risks and other factors affecting sustainable development are revealed. It is shown that the war has negative consequences, namely the destruction of infrastructure, reduced investment, economic instability, mass migration, exacerbation of environmental problems, and increased tension in society.

Overall, the study allows us to better understand the relationship between war and risks to sustainable regional development, which is an important step in developing comprehensive post-war recovery strategies in the context of the SDGs.

Prospects. In further research, it is proposed to study the experience and conduct a comparative analysis of other countries that have survived the war, as well as to develop comprehensive strategies for achieving the SDGs in the regions, taking into account the specifics of each region and the impact of the war.

Key words: sustainable development, region, identification of key risks, Sustainable Development Goals, war, post-war recovery, strategies.

Постановка проблеми. Військова агресія Росії проти України створює серйозну загрозу досягненню Цілей сталого розвитку. Ця війна порушує міжнародний мир та безпеку, загрожує життям та добробуту людей, а також спричиняє значну екологічну та гуманітарну кризу. У цьому контексті, ідентифікація ключових ризиків для регіонів стає надзвичайно важливою, оскільки війна впливає на економічний, екологічний, соціальний та політичний розвиток не лише території України, а й у світі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику досягнення цілей сталого розвитку в умовах війни досліджували науковці І. Гайдучкий та А. Голобородько [1], у свою чергу вплив війни на психічне здоров'я людини, а також на соціально-економічні детермінанти формування громадського здоров'я населення України досліджували Л. П'янківська [2], Г. Слабкий, та С. Німчук [3], Р. Агакерімова [4] аналізувала вплив війни в Україні на національну та глобальну продовольчу безпеку, Л. Безручко, С. Білоус, та М. Філь [5], вивчали сферу туризму, зокрема готельне господарство України в умовах війни, І. Шувар, Г. Корпіта, Б. Шувар, А. Шувар [6] висвітлили у своїй праці руйнівний вплив війни на аграрний сектор

і економіку України, вивченням впливу війни на ринок праці та демографічну ситуацію в Україні займалися М. Дрозач, Л. Дорошенко, Г. Заяць [7], питаннями екології, клімату та водних ресурсів у контексті впливу війни досліджували О. Ситник, О. Проценко [8], Є. Корецька, О. Семенова, О. Тогачинська, О. [9].

Метою статті є проведення аналізу та ідентифікація ключових ризиків для регіонів у контексті цілей сталого розвитку, з особливим акцентом на вплив війни. Дослідження спрямоване на висвітлення наслідків військових дій для різних аспектів сталого розвитку регіонів, таких як економіка, екологія, соціальна сфера та політика.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: аналіз літературних джерел, а саме наукових праць, зокрема статей, тез, монографій, звітів та інших джерел для збирання інформації про ключові ризики для регіонів у контексті цілей сталого розвитку та впливу війни.

У ході дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичний аналіз та систематизація (для вивчення та узагальнення існуючих знань про ключові ризики для регіонів у контексті Цілей сталого розвитку (ЦСР), а також для визначення впливу війни на ці ризики); статистичний

аналіз та синтез (для збору та обробки інформації з джерел, таких як наукові публікації, звіти міжнародних організацій, статистичні дані для оцінки масштабу ризиків, їхнього впливу та динаміки в різних регіонах); логічне узагальнення результатів (для формулювання висновків та подальших перспектив щодо мінімізації впливу ключових ризиків на досягнення ЦСР у регіонах).

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна представляє собою надзвичайно важливу світову подію, яка викликала безліч глобальних криз. Окрім людських жертв, цей військовий конфлікт має серйозний вплив на природне середовище, економіку і суспільство. Ця ситуація спричинила послідовність подій зі значущими наслідками на міжнародному рівні, особливо в галузях енергетики та продовольства. У контексті цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, цей конфлікт підсилює важливість роботи над збереженням миру та безпеки, захистом прав людини і природи, сталої економічної розвиненості і доступності продовольства, а також підкреслює необхідність глобальних зусиль для вирішення конфліктів і відновлення сталого розвитку в уражених регіонах.

Стратегічна ціль 1. Подолання бідності

У 2022 році в Україні рівень бідності зріс з 5,5% до 24,2%, що призвело до того, що ще 7,1 мільйона людей опинилися у складних умовах життя [10]. Особливо це стосується жителів сільських районів, які зазнають найбільшого впливу, проте їх проблеми часто залишаються поза увагою. Варто зазначити, що в Україні за час війни зросли ціни на продукти харчування, паливо та послуги. Також з початком повномасштабного вторгнення, в Україні відбулася міграція населення, також проблемним у цьому контексті залишається питання зайнятості та можливостей працевлаштування.

Стратегічна ціль 2. Подолання голоду

За даними Українського клубу аграрного бізнесу [11] до війни Україна щороку споживала 19 млн. тонн зерна та 2 млн. тонн олійних культур — 21 млн. тонн загалом. Тепер цей обсяг на 10–15% менший — 17,8–19 млн. тонн. Війна посилює голод і погане харчування не лише в Україні, а й в інших частинах світу, тому збереження аграрного сектору також залежить від експорту. У разі, якщо морські порти не функціонують, фермери можуть бути змушені скоротити площу під посів. Також збору врожаю заважають інтенсивні ракетні обстріли, що знищують поля, а ворожі снаряди, особливо в прифронтовій зоні, руйнують техніку, склади та знищують продукцію. Втрати зрошення Дніпропетровської, Херсонської та Запорізької областей через підлив дамби Каховської ГЕС, саме функціонування меліоративних систем південних областей стає неможливим без води з Каховського водосховища.

Стратегічна ціль 3. Міцне здоров'я

Питання захисту ментального здоров'я набуло надзвичайної актуальності після розпочатку повномасштабної війни [12]. Найвлучивішою загрозою для людської психіки під час війни є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Він може виникнути внаслідок переживання людиною травматичної події, яка загрожувала її життю чи фізичній цілісності, або якщо вона була свідком подібного щодо інших людей чи дізналася про травматичну подію, що сталася з її рідними (смерть або загроза життю) [13]. Внаслідок пошкоджень медичної інфраструктури, відсутності води та електрики українцям загрожують також інфекційні захворювання.

Стратегічна ціль 4. Якісна освіта

З моменту повномасштабного вторгнення РФ здійснює терористичні акти проти мирного населення України, порушуючи звичай війни та мирні угоди. Після повномасштабного вторгнення масштаби терору зросли, і основною метою для ворожих обстрілів стала цивільна інфраструктура.

Так, станом на кінець травня 2023 року, 3267 закладів освіти в Україні частково пошкоджені через бомбардування та обстріли з боку Росії. З них 261 — повністю зруйновані [14]. Слід зазначити, що періодичні авіаудари та військові дії, які унеможливають належну та безпечну організацію освітнього процесу у навчальних закладах, а особливо у ЗВО [15]. Тому було запроваджено дистанційне навчання або змішаний формат, де це можливо з урахуванням безпекових ситуацій.

Доцільно наголосити, що через аварійні відключення електроенергії, які стали наслідком ракетних обстрілів Росією, критична інфраструктура в Україні була серйозно пошкоджена. У зв'язку з цим, школярі та здобувачі вищої освіти були змушені отримувати освіту в умовах темряви.

Стратегічна ціль 5. Гендерна рівність

Існування гендерної рівності можливе тоді, коли жінки та чоловіки як громадяни матимуть рівні можливості, права та обов'язки [12]. У воєнний час така тенденція значно погіршилась, оскільки на тлі воєнних дій і значного зростання кількості та складності побутових питань, зокрема відсутності електричної енергії, води, зв'язку, руйнації житла тощо. Жінки вимушені віддавати перевагу справам, що пов'язані із виживанням домогосподарств, а це часто призводить до відмови від власної кар'єри та інших способів самореалізації. Зазначене стосується передусім тих сімей, які залишилися в Україні й в яких чоловіки мобілізовані, загинули чи отримали тяжкі травми.

У цій новій реальності жінки виявляють активну громадянську позицію, беруть участь у суспільно-політичних подіях, волонтерстві та навіть захисті України, включаючи службу на бойових позиціях.

Стратегічна ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови

Боеприпаси і військова техніка містять такі шкідливі речовини, як свинець, ртуть і тротил. Навіть після завершення війни, ці токсичні важкі метали і вибухові речовини залишаються в ґрунті, створюючи серйозні проблеми з екологічною безпекою та здоров'ям людей.

У додаток до цього, вивільнення токсичних речовин з боеприпасів та руйнування промислової інфраструктури призвели до забруднення питної води. Відходи, які утворюються в результаті пожежі, такі як попіл, а також боеприпаси, сприяють погіршенню якості поверхневих і ґрунтових вод. Наслідками війни є підриви дамб та мостів, зокрема затоплення територій річкою Ірпінь. Наслідками підриву Каховської ГЕС є мор риби, затоплення територій та потрапляння прісної води до Чорного моря, а також без питної води частково залишилося як населення України, так і окуповані Росією території.

Стратегічна ціль 7. Відновлювальна енергія

Не зважаючи на постійні обстріли активно розвивається сектор відновлювальної енергетики з метою зменшення залежності від імпорту енергоресурсів та зниження викидів парникових газів. Впродовж 2022–2023 років Україна досягла значних досягнень у цьому напрямку. Успішно збільшується виробництво електроенергії з використанням відновлювальних джерел, зокрема сонячної та вітрової енергії. За даними Міністерства енергетики та захисту довкілля України, обсяги виробництва електроенергії з відновлювальних джерел у 2023 році збільшилися на 15% порівняно з попереднім періодом [16].

Уряд України активно сприяє привабленню інвестицій у відновлювальну енергетику шляхом розробки та впровадження різноманітних програм та пільг для інвесторів [17]. За цей період було запроваджено нові законодавчі ініціативи, спрямовані на спрощення та прискорення процедур отримання ліцензій на будівництво об'єктів вітроенергетики, що сприятиме подальшому розвитку цього сектора.

Стратегічна ціль 8. Гідна праця та економічне зростання

З початку 2022 року суттєво змінилася динаміка ринку праці та економічна ситуація в країні. Мільйони людей втратили роботу, багато підприємств призупинили свою діяльність, а ВВП України значно скоротився. Війна спричинила масову міграцію населення, в тому числі і робочої сили, що призвело до дефіциту робочої сили в певних галузях економіки та зниження ефективності виробництва. Збільшилися потреби у соціальній підтримці для постраждалих від війни, що в майбутньому може стати фінансовим тягарем для державного бюджету і обмежити можливості інвестування в інші сфери, включаючи розвиток праці та економічне зростання.

Стратегічна ціль 9. Інновації та інфраструктура

На початку 2022 року Україна зіштовхнулася зі значними викликами у сфері інновацій та інфраструктури. Проте, незважаючи на це, спрямовувалися зусилля на стимулювання інноваційних проектів та розвиток інноваційних технологій, зокрема в галузях інформаційних технологій, медицини, енергетики та сільського господарства.

Щодо інфраструктури, то акцентується увага на реконструкції та розвитку транспортної, енергетичної та комунікаційної інфраструктури. У період воєнного стану важливо зосередити зусилля на відновленні зруйнованих об'єктів інфраструктури та забезпеченні їх безпеки.

Стратегічна ціль 10. Скорочення нерівності

Війна в Україні значно поглибила нерівність в країні. Мільйони людей втратили роботу та засоби до існування, мільйони стали вимушеними переселенцями, а доступ до базових послуг, таких як освіта та охорона здоров'я, значно обмежений. Попри ці обставини, важливо вдосконалювати соціальні програми та заходи підтримки для уразливих груп населення, зокрема малозабезпечених сімей, людей з інвалідністю та молоді. Також зусилля повинні бути спрямовані на забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг для всіх громадян.

Стратегічна ціль 11. Сталий розвиток міст та спільнот

Міста відіграють важливу роль у глобальній економіці та розвитку. Вони є центрами інновацій, торгівлі та культури. Багато міст зруйновані та пошкоджені, мільйони людей були змушені покинути свої домівки. Це призвело до зростання бідності, нерівності та соціальної напруженості.

Незважаючи на виклики, уряд України вдосконалює стратегії та програми для забезпечення сталого розвитку своїх міст та спільнот. Зусилля зосереджені на стимулюванні економічного розвитку міст, зокрема шляхом приваблення інвестицій, розвитку малого та середнього бізнесу, туризму та інноваційних галузей. Реалізуються проекти з відновлення та збереження зелених зон, зокрема парків, скверів та лісів. Вдосконалюються соціальні програми та послуги для всіх верств населення, зокрема для вразливих груп, зокрема можливості доступу до освіти, медичної допомоги, житла та культурних заходів.

Стратегічна ціль 12. Відповідальне споживання

Війна в Україні має руйнівний вплив на довкілля та економіку. Інфраструктура зруйнована, мільйони людей змушені були покинути свої домівки, а виробництво та споживання товарів і послуг значно скоротилися.

В цих умовах свідоме використання ресурсів є надзвичайно важливим. Це допоможе зберегти довкілля, стимулювати економіку та забезпечити стійкість для майбутніх поколінь. Необхідно популяризувати методи енергоефективності,

використання альтернативних джерел енергії, зменшити споживання води та інших природних ресурсів, стимулювати ініціативи, спрямовані на відновлення та збереження природних екосистем.

Стратегічна ціль 13. Боротьба зі зміною клімату

Постійні пожежі лісів, будинків, підприємств та нафтобаз, що спричинені війною, також вирубка лісів, дощові паводки, викиди в атмосферне повітря негативно впливають на навколишнє середовище, що призводить до зміни клімату. Внаслідок пожеж, обстрілів та наступу російської техніки викиди діоксиду вуглецю зросли на близько 120 млн. тонн, що створює додаткове навантаження на кліматичну систему. Загальні викиди від горіння палива під час війни оцінюються в 18,8 млн. тонн CO₂. Окрема категорія забруднення — детонування боеприпасів, що забезпечило потрапляння додаткових 2 млн. тонн викидів за рік війни [18].

Стратегічна ціль 14. Збереження морських екосистем

Морські екосистеми, як важливий компонент біорізноманіття планети, стикаються з різноманітними загрозами, серйозну небезпеку несуть міни. Узбережжя моря зараз заміноване і не може служити для рекреації та відпочинку людей, що створює додаткові ризики та обмежує доступ до прибережних зон. Під час процесу руйнування боеприпасів у воді вивільнюються токсичні речовини, який представляє загрозу морській екосистемі та, у кінцевому підсумку, потрапляє до страв тих, хто споживає рибу та інші морські продукти. Загибель прісноводної риби та інших біоресурсів у солоних водах Чорного моря через зруйнування Каховської ГЕС. У свою чергу, масивний наплив прісної води призвів до загибелі чорноморської фауни.

Стратегічна ціль 15. Збереження екосистем суходолу

Негативним впливом на екосистему суходолу є війна, оскільки пожежі знищують велику кількість представників різних видів фауни та флори, забруднюють атмосферне повітря різними речовинами, такими як сірка, азот, незгорілі вуглеводні, та наявність важких металів у біомасі. Наслідком також є велика кількість викидів двоокису вуглецю (CO₂) в атмосферу. Також на суходолах знаходять уламки ракет, боеприпаси та інші небезпечні для життя предмети, що негативно впливають на якість ґрунтів, підземних вод та на здоров'я громадян.

Стратегічна ціль 16. Мир та справедливість

Війна в Україні серйозно підірвала мир, справедливість та верховенство права в країні. Тисячі людей були змушені покинути свої домівки через бойові дії та загрозу для свого життя. Ця війна призвела до значного зростання кількості смертей, руйнування і переміщення. Багато жителів України та інших країн опинилися в критичній ситуації.

Завдання післявоєнного відновлення буде важким і тривалим. Структурування великих гуманітарних, фінансових та екологічних витрат стане важливим завданням на шляху до стабільного миру. Забезпечення стійкого миру та відновлення пошкоджених регіонів стануть наступними ключовими кроками у розв'язанні цієї глобальної проблеми.

Стратегічна ціль 17. Партнерство заради стійкого розвитку

Партнерство для сталого розвитку в умовах війни вимагає взаємодії між урядом, громадським сектором, міжнародними організаціями та місцевими громадами з метою забезпечення відновлення та сталого розвитку України в умовах конфлікту.

Розвивати партнерські відносини влади і бізнесу для досягнення Цілей сталого розвитку. Прикладом є проекти, що реалізують спільно бізнесом та державою — (проекти державно-приватного партнерства (ДПП)). ДПП — це взаємовигідна співпраця, публічного та приватного партнерів з метою вирішення державних, муніципальних або інших суспільно значущих завдань, що знаходяться в сфері публічного інтересу. [19].

Дослідивши вплив війни на 17 ЦСР, було виявлено, що війна значно посилює ризики для регіонів у багатьох аспектах. Це включає поглиблення бідності та нерівності, загрозу продовольчої безпеки, зміну клімату, знищення довкілля, порушення прав людини, а також слабкість інституцій.

Візуалізація цих зв'язків і вирішення проблем, викликаних війною, зображено на рис. 1.

Важливо зазначити, що це лише загальні рекомендації. Конкретні заходи, які необхідно вжити, будуть залежати від контексту конкретного регіону. Однак, представлена схема може слугувати основою для розробки стратегій досягнення ЦСР в умовах нестабільності, спричиненої війною. Дане дослідження має важливе значення для розуміння впливу війни на регіони України у контексті ЦСР, оскільки проведено ідентифікацію ключових чинників, а також для розробки ефективних стратегій повоєнного відновлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, війна в Україні має руйнівний вплив на регіони та їхні можливості досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). Вона створює нові ризики та поглиблює існуючі проблеми, ускладнюючи шлях до стійкого розвитку. Визначено, що ключовими ризиками для регіонів у контексті ЦСР з урахуванням впливу війни є: втрата життя, поранення та переміщення людей, руйнування інфраструктури, економічний спад, погіршення продовольчої безпеки, погіршення екологічної ситуації, посилення соціальної напруженості, етнічних та релігійних конфліктів.

Саме тому для досягнення ЦСР в регіонах в умовах війни та післявоєнної відбудови необхідно: припинення війни та встановлення стійкого

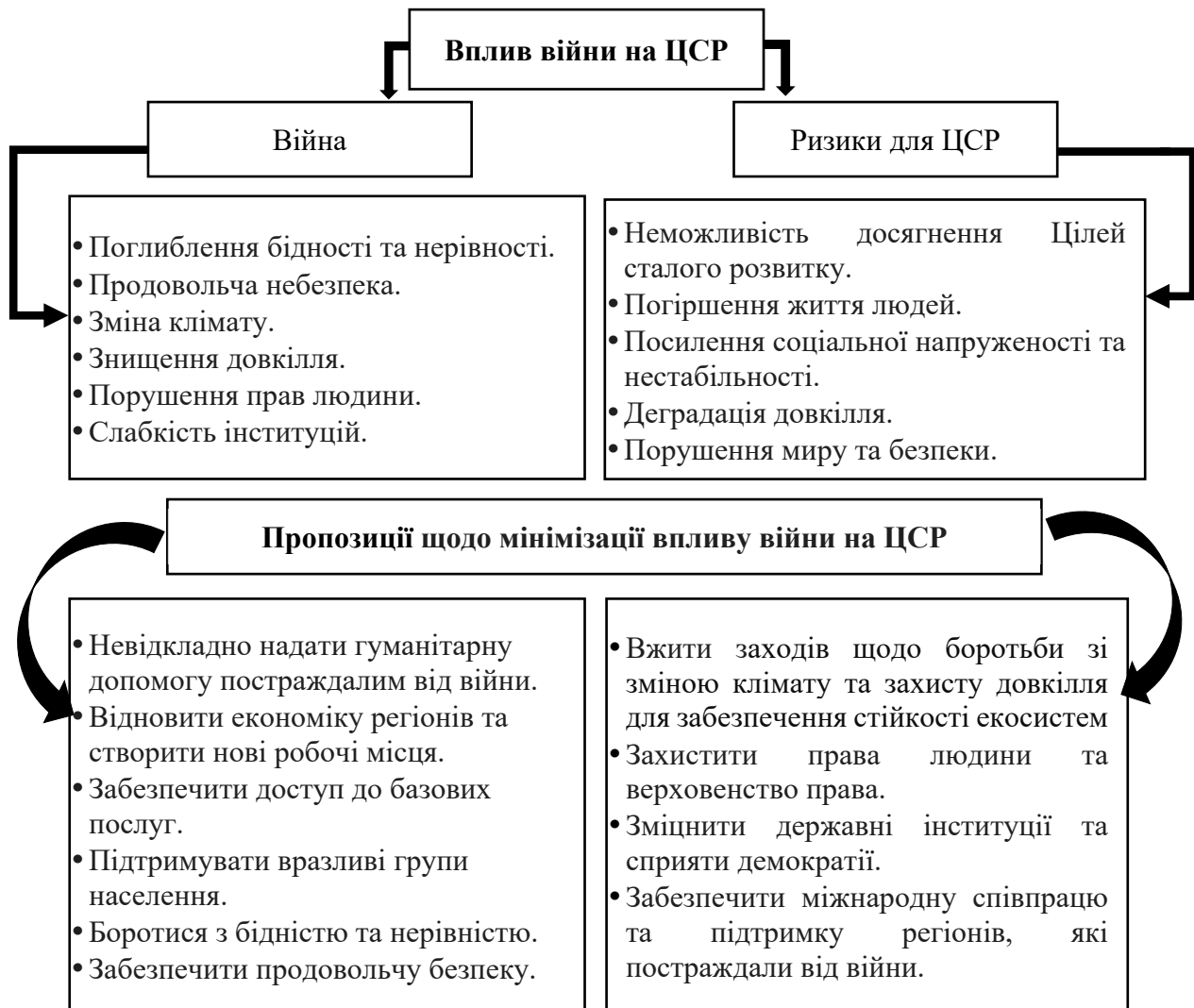

Рис. 1. Взаємозв'язок між війною, ризиками для ЦСР та пропозиціями щодо їх мінімізації

Джерело: авторська розробка

миру, надання гуманітарної допомоги, відновлення інфраструктури, підтримка економічного розвитку, забезпечення продовольчої безпеки, захист довкілля тощо. Досягнення ЦСР в регіонах в умовах війни та післявоєнної відбудови є складним завданням, але можливим.

В подальших наукових дослідженнях пропонується вивчити досвід та провести порівняльний аналіз інших країн, які пережили війну, а також розробити комплексні стратегії досягнення ЦСР в регіонах з урахуванням специфіки кожного регіону та впливу війни.

Література

1. Гайдучий І., Голобородько А. Проблеми досягнення цілей сталого розвитку в умовах війни. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 08 груд. 2022 р.). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 270–271.
2. П'янківська Л. Вплив наслідків війни на психічне здоров'я людини: огляд зарубіжних досліджень. *SCIEN-TIA: collection of scientific papers*. (April 1, 2022; Krakow, Poland). 2022. С. 79–81.
3. Слабкий Г.О., Німчук С.С. Вплив війни з РФ на соціально-економічні детермінанти формування громадського здоров'я населення України. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2023. Р. 94–98.
4. Агакерімова Р. Вплив війни в Україні на національну та глобальну продовольчу безпеку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50.

5. Безручко Л., Білоус С., Філь М. Готельне господарство України в умовах війни: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47.
6. Шувар І. А., Корпіта Г. М., Шувар Б. І., Шувар А. М. Руйнівний вплив війни на аграрний сектор і економіку України. *Продовольча безпека України в умовах війни і післявоєнного відновлення: глобальні та національні виміри. Міжнародний форум: доповіді учасників міжн. наук.-практ. конф.* (01–02 червня 2023 р., м. Миколаїв). Міністерство освіти і науки України; Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв : МНАУ, 2023. С. 319–322.
7. Дрозач М. І., Дорошенко Л. С., Заяць Г. С. Вплив війни на ринок праці та демографічну ситуацію в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії упр. ління персоналом. Економічні науки*. 2023. Вип. 3 (70). С. 84–92.
8. Ситник О. І., Проценко О. В. Вплив війни на клімат та водні ресурси. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ*. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2023. Вип. 26. С. 92–98.
9. Корецька Є., Семенова О., Тогачинська О. Токсичний вплив війни на екологію України. *Scientific research in the modern world: the 8th Intern. scientific and practical conf.* (June 1–3, 2023). Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2023. 639 p. (P. 214).
10. Pawn shops and bread queues: poverty grips Ukraine as war drags on. *The Guardian*. 30.04.2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/30/ukraine-war-poverty-irpin-pawn-shops-bread-queues> (дата звернення: 10.04.2024).
11. Урожай 2023 року виявився кращим, ніж очікувалося, але є погана новина: значною мірою це зростання завдячує нагоді. *Українська правда*. 05.09.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/5/703942/> (дата звернення: 10.04.2024).
12. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 27.06.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 12.04.2024).
13. Посттравматичний стресовий розлад. *Центр когнітивно-поведінкової терапії*. 2023. URL: <https://kpt-center.com.ua/poslugi/posttravmatichnij-stresovij-rozlad/> (дата звернення: 12.04.2024).
14. Статистика війни: скільки закладів освіти в Україні зруйнували росіяни. *Перший Кембриджський центр*. 31.05.2023. URL: <https://cambridge.ua/uk/news/voyna-v-ukraine-skolko-uchebnykh-zavedeniy-razrushila-rossiya/> (дата звернення: 13.04.2024).
15. Дюжикова Т., Бальоха А., Чепелюк А. Особливості організації освітнього процесу у ЗВО в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 11 (16). С. 58–66.
16. *Міністерство енергетики України : вебсайт*. URL: <https://www.mev.gov.ua> (дата звернення: 13.04.2024).
17. Інвестиції в енергетику і вихід на європейські ринки: зустріч керівництва Міненерго з бізнесом та дипломатами. *Урядовий портал*. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/investitsii-v-enerhetyku-i-vykhid-na-ievropeiski-rynky-zustrich-kerivnytstva-minenerho-z-biznesom-ta-dyplomaty> (дата звернення: 13.04.2024).
18. 120 млн. тонн викидів за рік. Війна Росії проти України віддаляє світ від кліматичної нейтральності. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. 28.09.2023. URL: <https://mepr.gov.ua/120-mln-tonn-vykydiv-za-rik-vijna-rosiyi-proty-ukrayiny-viddalaye-svit-vid-klimatichnoyi-nejtralnosti/> (дата звернення: 13.04.2024).
19. Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку. *Національний проєкт Дія.Бізнес*. 28.11.2021. URL: <https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cil-17-partnerstvo-zaradi-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 13.04.2024).

References

1. Haidutskyi, I., & Holoborodko, A. (2022). Problemy dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v umovakh viiny [Challenges of achieving sustainable development goals in the context of war] *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektvy*, 270–270. [in Ukrainian].
2. Piankivska, L. (2022). Vplyv naslidkiv viiny na psykhične zdorovia liudyny: ohliad zarubizhnykh doslidzhen [The impact of war on human mental health: a review of foreign research]. *Collection of scientific papers "SCIENTIA"*, (pp. 79–81) [in Ukrainian].
3. Slabkyi, H. O., & Nimchuk, S. S. (2023). Vplyv viiny z rf na sotsialno-ekonomichni determinanty formuvannia hromadskoho zdorovia naselennia Ukrainy [The Impact of the War with Russia on the Socioeconomic Determinants of Public Health in Ukraine]. *Scientific research in the modern world. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Toronto, Canada [in Ukrainian].
4. Ahakerimova, R. (2023). Vplyv viiny v Ukraini na natsionalnu ta hlobalnu prodovolchu bezpeku [The impact of the war in Ukraine on national and global food security] *Економіка та суспільство*, 50 [in Ukrainian].
5. Bezruchko, L., Bilous, S., & Fil, M. (2023). Hotelne hospodarstvo Ukrainy v umovakh viiny: suchasnyi stan ta perspektvy rozvytku [Hotel industry in Ukraine during the war: current state and development prospects]. *Економіка та суспільство*, 47 [in Ukrainian].

6. Shuvar, I. A., Korpita, H. M., Shuvar, B. I., & Shuvar, A. M. (2023). Ruinivnyi vplyv viiny na ahrarynyi sektor i ekonomiku Ukrainy [The devastating impact of the war on Ukraine's agricultural sector and economy]. *Prodovolcha bezpeka Ukrainy v umovakh viiny i pislivoiennoho vidnovlennia: hlobalni ta natsionalni vymiry. Mizhnarodnyi forum: dopovidi uchasnykiv mizhn. nauk.-prakt. konf.* (pp. 319–322). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Mykolaivskyi natsionalnyi ahrarynyi universytet. Mykolaiv: MNAU [in Ukrainian].

7. Drozach, M. I., Doroshenko, L. S., & Zaiats, H. S. (2023). Vplyv viiny na rynek pratsi ta demografichnu sytuatsiiu v Ukraini [The impact of the war on the labor market and demographic situation in Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*, 3 (70), 84–92 [in Ukrainian].

8. Sytnyk, O. I., & Protsenko, O. V. (2023). Vplyv viiny na klimat ta vodni resursy [The impact of war on climate and water resources]. *Naukovi zapysky ekolohichnoi laboratorii UDPU*. Uman: Vydavets "Sochynskyi M. M.", 26, 92–98 [in Ukrainian].

9. Koretska, Ye., Semenova, O., & Tohachynska, O. (2023). Toksychnyi vplyv viiny na ekolohiiu Ukrainy [The toxic impact of war on Ukrainian ecology]. *The 8 th International scientific and practical conference "Scientific research in the modern world"* (p. 214). Perfect Publishing. Toronto, Canada [in Ukrainian].

10. Pawn shops and bread queues: poverty grips Ukraine as war drags on. (2023). *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/30/ukraine-war-poverty-irpin-pawn-shops-bread-queues>.

11. Urozhai 2023 roku vyiavyvsia krashchym, nizh ochikuvalosia, ale ye pohana novyna: znachnoiui miroiui tse zrostannia zavdiachuie nahodi [The 2023 crop turned out to be better than expected, but there is bad news: much of this growth is due to opportunity]. (2023). *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/5/703942/> [in Ukrainian].

12. Pidtrymka mentalnoho zdorovia v chasy viiny [Mental health support in times of war]. (2023). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viiny> [in Ukrainian].

13. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad [Post-traumatic stress disorder]. (2023). *Tsentr kohnityvno-povedinkovoi terapii*. URL: <https://kpt-center.com.ua/poslugi/posttravmatichnij-stresovij-rozlad/> [in Ukrainian].

14. Statystyka viiny: skilky zakladiv osvity v Ukraini zruinuvaly rosiiany [War statistics: how many educational institutions in Ukraine were destroyed by the Russians]. (2023). *Pershyi Kembryzhskyi tsentr*. URL: <https://cambridge.ua/uk/news/voyna-v-ukraine-skolko-uchebnykh-zavedeniy-razrushila-rossiya/> [in Ukrainian].

15. Diuzhykova, T., Balokha A., & Chepeliuk A. (2022). Osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho protsesu u ZVO v umovakh viiny [Peculiarities of the organization of the educational process in higher education institutions in times of war]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 11 (16), 58–66 [in Ukrainian].

16. *Ministerstvo enerhetyky Ukrainy*. URL: <https://www.mev.gov.ua> [in Ukrainian].

17. Investytzii v enerhetyku i vykhid na yevropeiski rynky: zustrich kerivnytstva Minenerho z biznesom ta dyplomatomy [Investments in energy and access to European markets: a meeting of the leadership of the Ministry of Energy with business and diplomats]. (2024). *Uriadovyi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/investytzii-v-enerhetyku-i-vykhid-na-ievropeiski-rynky-zustrich-kerivnytstva-minenerho-z-biznesom-ta-dyplomatomy> [in Ukrainian].

18. 120 mln tonn vykydiv za rik. Viina rosii proty Ukrainy viddaliaie svit vid klimatychnoi neitralnosti [120 million tons of emissions per year. Russia's war against Ukraine is moving the world away from climate neutrality]. (2023). *Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy*. URL: <https://mepr.gov.ua/120-mln-tonn-vykydiv-za-rik-vijna-rosiyyi-proty-ukrayiny-viddalyaye-svit-vid-klimatychnoyi-neitralnosti/> [in Ukrainian].

19. Tsil 17. Partnerstvo zarady staloho rozvytku [Goal 17. Partnership for sustainable development]. (2021). *Natsionalnyi proiekt Diia.Biznes*. URL: <https://business.diaa.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cil-17-partnerstvo-zaradi-stalogo-rozvitku> [in Ukrainian].

УДК 330.8

Назаров Ілля Владиславович

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Nazarov Illia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-5118-8416

Філіпенко Наталія Григорівна

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу історії філософії України

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Filipenko Nataliia

Candidate of Sciences in Philosophy, Senior Research Fellow,

Senior Research Fellow of the Department of History of Philosophy of Ukraine

H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-2955-2090

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9839

ДОСЛІДЖЕННЯ І.В. ВЕРНАДСЬКИМ ДОКЛАСИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

I.V. VERNADSKYI'S STUDY OF THE PRE-CLASSICAL ECONOMIC THOUGHT

Анотація. Вступ. Дослідження історії економічної думки посідає значне місце у науковій спадщині видатного економіста І. В. Вернадського (1821–1884). Для його аналізу економічних учень ключовою була оцінка ролі держави в економічному житті суспільства. Звідси постає проблема вивчення його оригінального підходу до класифікації провідних течій світової економічної думки, що ґрунтувався на її поділі на позитивний (представники якого виступають за безпосередню участь держави в регулюванні суспільного виробництва) та негативний (теоретики якого заперечують корисність державного втручання в економіку) напрями. На особливу увагу заслуговує аналіз І. В. Вернадським ранніх докласичних стадій її генезису (поглядів античних мислителів, представників меркантилізму та протекціонізму), що не перебувають у фокусі історико-економічних розвідок.

Мета. Метою статті є дослідження аналізу І. В. Вернадським докласичного періоду розвитку світової економічної думки, оригінальність якого ґрунтувалася на висунутих ним методологічних підходах до класифікації її провідних напрямів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці І. В. Вернадського, присвячені історії економічної думки, зокрема «Критико-історичне дослідження про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття» та «Нарис історії політичної економії»; 2) праці сучасних українських науковців, фахівців з історії економіки та економічної думки, присвячені життю та творчості І. В. Вернадського.

У процесі дослідження було використано такі наукові методи: єдності логічного та історичного підходів, порівняльного аналізу, теоретичного узагальнення результатів.

Результати. У статті показано, що І. В. Вернадський ділить історію світової економічної думки на два фундаментальних напрями: позитивний (представники якого виступають за безпосередню участь держави в регулюванні суспільного виробництва) та негативний (економісти, що належать до нього, заперечують корисність державного втручання в економіку). До позитивного напрямку І. В. Вернадський відносив економічні погляди стародавніх мислителів античності, меркантилізм, протекціонізм та соціалізм, а до негативного – фізіократію та школу Адама Сміта, або промислову.

У даній статті ми зосередили увагу на внеску І. В. Вернадського в дослідження докласичного періоду генезису світової економічної думки, представленого виключно авторами, віднесеними ним до позитивного напрямку. На його думку, для античних мислителів характерним є: 1) державоцентричний підхід при ігноруванні приватних економічних інтересів;

2) погіл сфер діяльності на повноцінні (військова справа та землеробство) та неповноцінні (ремесло та торгівля). За Вернадським, сутність другої, найпотужнішої течії позитивного напрямку – меркантилізму, полягає у тому, що її представники визнавали гроші єдиним предметом народного багатства. В умовах державної відокремленості національних економік прихильники меркантилізму вважали доцільним за допомогою активного грошового або торговельного балансу вилучати з інших країн дорожчі метали. До позитивного напрямку економічної думки І. В. Вернадський відносить ще одну течію – протекціонізм, представники якого вважали, що розвиток національної промисловості потребує митного захисту від іноземної конкуренції з боку держави.

І. В. Вернадський в цілому критично оцінює здобутки позитивного напрямку. На наш погляд, така позиція вченого пояснюється тим, що він був прихильником парадигмального еталону економічної теорії, заданого А. Смітом і класичною школою політичної економії.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях варто продовжити вивчення аналізу І. В. Вернадським теоретичного внеску представників негативного напрямку – фізіократів, А. Сміта, Д. Рікардо, Ж. Б. Сая та ін., які вважали механізми ринкової саморегуляції економіки достатніми для її функціонування без суттєвої участі держави. Використовуючи запропонований ученим фундаментальний критерій класифікації провідних течій світової економічної думки (в якості якого постає роль держави в регулюванні суспільного виробництва), важливо також дослідити протистояння двох напрямів економічної думки (позитивного та негативного) у подальший період – з кінця XIX століття й досьогодні.

Ключові слова: історія економічної думки, І. В. Вернадський, позитивний напрям, негативний напрям, економічні ідеї античних філософів, меркантилізм, торговельний баланс, протекціонізм.

Summary. Introduction. The study of the history of economic thought takes a significant place in the scientific heritage of the outstanding economist I. V. Vernadskyi (1821–1884). Analyzing the development of economic thought, he emphasized the role of the state in the economic life of society. The article aims to study his original approach to the classification of the leading directions of world economic thought, dividing them into positive (representatives advocate the direct state regulation of production) and negative (representatives deny the usefulness of state intervention in the economy). I. V. Vernadskyi's analysis of the early pre-classical stages of the genesis of economic thought (views of ancient thinkers, representatives of mercantilism, and protectionism), which are not the focus of historical and economic research, deserves special attention.

Purpose. The purpose of the article is to study I. V. Vernadskyi's analysis of the pre-classical period of the development of world economic thought considering his original methodological approach to the classification of its main directions.

Materials and methods. The research resources are 1) the works of I. V. Vernadskyi in the history of economic thought, in particular, «Critical-historical study on Italian political and economic literature until the beginning of the 19th century» and «Essay on the history of political economy»; 2) scientific works of contemporary Ukrainian scholars, researchers in the economic history and economic thought dedicated to the life and work of I. V. Vernadskyi.

The following scientific methods were used in the research process: logical and historical approaches, comparative analysis, and theoretical generalization of results.

Results. The article shows that I. V. Vernadskyi divides the history of world economic thought into two fundamental directions: positive (representatives advocate the direct state regulation of production) and negative (representatives deny the effectiveness of state intervention in the economy). I. V. Vernadskyi referred economic views of the ancient thinkers, mercantilism, protectionism, and socialism to the positive direction, and physiocracy and the school of Adam Smith, or the industrial school, – to the negative.

In this article, we focused on I. V. Vernadskyi's contribution to the study of the pre-classical period of world economic thought, represented exclusively by the authors included by him to the positive direction. In his opinion, ancient thinkers were characterized by: 1) a state-centric approach while ignoring private economic interests; and 2) the division of spheres of activity into full-fledged (military affairs and agriculture) and inferior (crafts and trade). According to Vernadsky, the essence of the second, most powerful direction of economic thought of the positive direction – mercantilism, is that its representatives considered money as the only measure of national wealth. In the conditions of the existence of national economies, mercantilism supporters believed it was completely acceptable to extract precious metals from other countries using an active monetary or trade balance. Another positive direction of the pre-classical economic thought was protectionism, whose representatives believed that the development of national industry needed state protection from foreign competition.

I. V. Vernadskyi critically assesses the achievements of the positive direction of pre-classical economic thought. In our opinion, this position could be explained by the fact that he was a supporter of the paradigmatic standard of economic theory developed by A. Smith and the Classical school of political economy.

Discussion. Further research should be devoted to I. V. Vernadskyi's analysis of the theoretical contribution of representatives of the negative direction of pre-classical economic thought – physiocrats and A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say and others, who considered the mechanisms of sufficient market self-regulation without significant state intervention. Using the fundamental criteria for the classification of the main directions of world economic thought (the role of the state regulation of production), it is also important to analyze tensions between positive and negative directions of economic thought in the later period – from the end of the 19th century to the present day.

Key words: history of economic thought, I. V. Vernadskyi, positive direction, negative direction, economic ideas of ancient philosophers, mercantilism, trade balance, protectionism.

Постановка проблеми. Дослідження історії економічної думки посідає значне місце у науковій спадщині видатного вітчизняного економіста, професора Київського університету св. Володимира І.В. Вернадського (1821–1884). Стрижнем його аналізу економічних учень виступала оцінка ролі держави в економічному житті суспільства. Звідси постає проблема проаналізувати його оригінальний підхід до класифікації провідних течій світової економічної думки, що ґрунтувався на її поділі на позитивний (представники якого виступають за безпосередню участь держави в регулюванні суспільного виробництва) та негативний (теоретики якого заперечують корисність державного втручання в економіку) напрями. На особливу увагу заслуговує аналіз І.В. Вернадським ранніх, докласичних стадій її генезису (поглядів античних мислителів, представників меркантилізму та протекціонізму), що не перебувають у фокусі історико-економічних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що серед українських дослідників одним з перших до творчості І.В. Вернадського звернувся С.М. Злупко [5]. Однак системний аналіз його життя та наукової спадщини почався з фундаментальної монографії «І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні» (за ред. В.Д. Базилевича) [2] з серії «Славетні постаті», що вийшла друком у 2009 році. В ній представлені як твори І.В. Вернадського, так і статті викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в основному економічного факультету. Особливістю цього видання є те, що особистість і науковий доробок І.В. Вернадського тут вперше проаналізовано в усій їх багатомірності. В.Д. Базилевич та В.А. Короткий представили ґрунтовний нарис його життя та творчості в контексті епохи [1]; наукові розвідки Т.В. Гайдай [3], І.В. Назарова [8] та В.Л. Осецького [9] присвячені його дослідженням в царині історії економічної думки і політичної економії; у статтях А.О. Маслова [7] і Е.В. Галицької та О.К. Прімерової [4] розглянуто внесок І.В. Вернадського в аналіз аграрних проблем та теоретико-методологічних засад статистики відповідно.

Важливою подією стала Всеукраїнська науково-практична конференція «Іван Вернадський — учений-економіст, педагог, громадянин (до 200-річчя від дня народження)», проведення якої 19 травня 2021 р. ініціював відділ економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». У її роботі взяли участь дослідники Києва, Львова, Кам'янця-Подільського, Луцька та Одеси. Це надало новий імпульс дослідженню творчої спадщини видатного вітчизняного економіста: за її матеріалами було видано збірку тез [6] та низку статей у збірнику наукових праць «Історія народного господарства та еконо-

мічної думки України» (вип. 54, 2021 р.). Однак дослідження творчості І.В. Вернадського не можна вважати вичерпаним, ще залишається багато невивчених її сторінок. Зокрема, це стосується і його аналізу історії економічної думки, в тому числі її докласичного періоду, що і є предметом даної статті.

Метою статті є дослідження аналізу І.В. Вернадським докласичного періоду розвитку світової економічної думки, оригінальність якого ґрунтувалася на висунутих ним методологічних підходах до класифікації її провідних напрямів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці І.В. Вернадського, присвячені історії економічної думки, зокрема «Критико-історичне дослідження про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття» та «Нарис історії політичної економії»; 2) праці сучасних українських науковців, фахівців з історії економіки та економічної думки, присвячені життю та творчості І.В. Вернадського.

У процесі дослідження було використано такі наукові методи: єдності логічного та історичного підходів, порівняльного аналізу, теоретичного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. У теоретичній спадщині видатного вітчизняного економіста, професора Київського університету св. Володимира Івана Васильовича Вернадського (1821–1884) вагоме місце займають дві фундаментальні роботи, присвячені проблемам історії економічної думки — його докторська дисертація «Критико-історичне дослідження про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття» (1849) та «Нарис історії політичної економії» (1858). Актуальність звернення до ранніх стадій генезису світової економічної думки сам І.В. Вернадський обґрунтовує, виходячи з органічного бачення процесу розвитку наукового знання: «На науку ми звикли дивитися — і погляд наш цілком вірний — як на щось органічне, єдине ціле. Ані жодна частина її не може бути відірвана від неї без прямого збитку для її достоїнства, без порушення її цілісності; також і жоден момент її попереднього розвитку не повинен бути залишений нами без уваги, якщо ми хочемо сповна оцінити її значення й пізнати істинну її природу. Історія науки є її фізіологією. В ній повинні бути представлені всі фази її розвитку, якими б маловагомими вони не здавалися» [2, с. 367].

Учений вважав, що навіть бездоганне логічне обґрунтування окремих наукових положень не дає повного уявлення про ступінь їхньої істинності без порівняння з попередніми точками зору на той самий предмет, які нам надає історія науки. Він наголошував, що в політичній економії такий історико-порівняльний підхід набуває більшої ваги, ніж у будь-якій іншій науці, оскільки й на сучасний для нього момент в ній залишалося ще

багато прогалин, невіршених остаточно проблем, що розводили представників економічної науки по різні боки теоретичних «барикад»: «У таких питаннях, що залишаються до цього часу спірними, єдиний шлях до вирішення — власне мислення. Єдиний критерій — історія; але, щоб не припуститися старих помилок, ми повинні знати й обговорити їх, ми повинні заглянути в попередню літературу, де інколи вже торкалися деяких питань, що й зараз ще хвилюють уми мислителів. Достатньо вказати для прикладу на питання про міру участі, яку повинна брати суспільна влада в економічних відносинах індивідуумів, що живуть в державі, — на міру обмеження приватної конкуренції і тощо, не говорячи вже про безліч другорядних положень (...)» [2, с. 370].

З наведеної вище цитати видно, що вже на початку своєї наукової кар'єри, на перших сторінках дисертації, присвяченої здавалося б доволі вузькій темі — вивченню італійської політико-економічної літератури до початку XIX століття, І.В. Вернадський з багатьох дискусійних проблем економічної науки виокремлює питання про міру участі державної влади в економічних відносинах і міру економічної свободи господарюючих суб'єктів. У своїх спробах систематизації історії економічної думки він використовує це питання в якості незмінного критерію для класифікації її провідних напрямів: «Напрямів цих *два*: позитивний і негативний. Перший вимагає на практиці штучної організації господарських відносин суспільства, а внаслідок цього — безпосередньої участі уряду в економічних діях народу, другий, навпаки, прагне якомога більшої економічної самостійності осіб у суспільстві та заперечує корисність стороннього втручання в їхні приватні справи (...). В історії науки до позитивного напрямку належать *економічні погляди стародавніх, меркантилізм, протекціонізм та соціалізм*; до негативного — *фізіократія та школа Адама Сміта, або промислова*» [2, с. 507–508].

Досліджуючи погляди стародавніх мислителів, до яких він відносить грецьких філософів Ксенофонта, Платона та Аристотеля, І.В. Вернадський так оцінює внесок кожного з них у розвиток економічної думки: «Ксенофонт малює нам *картину* стародавнього економічного суспільства; Платон підносить його до *ідеалу*; Аристотель вилучає з нього *теоретичні положення*» [2, с. 372]. Однак, попри несуттєві відмінності, всі їхні твори просякнуті, на думку дослідника, спільною ідеологією, суть якої полягає в тому, що: «Інтерес держави є в них таким, що домінує над приватним інтересом особи, яка й існує, згідно з їхніми поняттями, немов би для держави» [2, с. 372].

Спираючись на вивчення першоджерел («Ойкономії» Ксенофонта, «Держави» та «Законів» Платона, «Політики» Аристотеля), І.В. Вернадський узагальнює погляди давньогрецьких мисли-

телів на господарське життя суспільства, зводячи їх до низки тез. По-перше, ремесла є негідним для громадянина видом діяльності, оскільки вони калічать тіло та забирають у нього вільний час, що робить таку особу непридатною для військової служби. Саме тому «рабство і стало тією соціально-економічною формою організації суспільного труда, в яку було «втиснуто» греками і римлянами неповноцінне і принизливе, на їхній погляд, ремесло» [8, с. 254]. По-друге, на противагу ремеслу, землеробство, яке зміцнює тіло, є достойним видом діяльності, хоча, як зазначає І.В. Вернадський, «через брак капіталів і знань земля оброблювана була майже виключно *рабами*, які складали частину сімейного багатства домогосподарства» [2, с. 509]. По-третє, військове мистецтво, яке забезпечує можливість перемоги над ворогами держави, є необхідним елементом виховання кожного громадянина. По-четверте, торгівля є неповноцінним видом господарської діяльності, оскільки вона спотворює інтереси приватних осіб і роз'єднує їх з інтересами держави. Підкреслюючи зневажливе ставлення стародавніх греків до торгівлі, І.В. Вернадський наводить приклад Фів, де торгівці могли бути обрані на громадську посаду не менше, ніж через десять років після того, як вони залишили цю ганебну професію [2, с. 511].

Оскільки два суттєвих джерела примноження суспільного багатства — ремесло і торгівля, визнавалися в суспільній свідомості стародавніх греків ганебними видами діяльності, їм було знайдено заміну, без якої повноцінний розвиток суспільства не був би можливим. «Заміну цю представило *насилля*, цей закон руху старого світу; в економічній організації суспільства воно набуло форму *рабства*, яке визнавалося Аристотелем не лише природним, але й таким, що відповідає істинній справедливості (...)» [2, с. 373].

І.В. Вернадський підкреслює однобічність економічного мислення старогрецьких філософів, вважаючи, що його розвитку найбільше перешкоджало їхнє зневажливе ставлення до занять у сфері матеріального виробництва, крім однієї галузі — землеробства. «Головним джерелом багатства, як для держави, так і для окремих осіб, вважалося *насилля*, що виражалося у *війні* та грабежі. Бездіяльний воїн — землероб для розваги, складав ідеал древньої людини, притаманний усім їхнім установам і всім їхнім науковим дослідженням» [2, с. 511].

Спотворюючи таким чином істинний стан речей (І.В. Вернадський зазначав, що «закони Лікурґа являють собою немов би протест проти сили речей» [2, с. 511]), мислителі Стародавньої Греції надавали надмірного значення свавілля людини та держави. Це знайшло прояв, зокрема, і в номіналістичному тлумаченні природи грошей, характерному і для Платона, і для Аристотеля, і для

Ксенофонта. «Так — вони заперечували безумовну цінність грошей і визнавали залежність їх від волі людини, яка, на їхню думку, надає їм значення лише тим, що погоджується приймати їх певним чином, — зазначає І.В. Вернадський. — Ця угода знаходить прояв у державних визначеннях і постановках, під владою яких і перебуває цінність грошей, і право визначати їхню ціну» [2, с. 373–374].

Що стосується римських авторів, то І.В. Вернадський не вважав їх самостійними мислителями, наголошуючи на тому, що вони лише некритично відтворювали ідеї давньогрецьких філософів: «Уся ця система поглядів грецьких письменників, що повністю перейшла згодом у переконання Римлян, свідчить про поверховність їхнього погляду на економічні явища: вони не вміли відрізнити у них дійсне від необхідного, й сучасне їм сприймали як раціональне. Ґрунтуючись таким чином на хибних началах, вони були послідовними у їхньому розвитку та впровадженні. Не будучи глибокими, вони були логічними» [2, с. 374].

І.В. Вернадський вважав, що упродовж епохи феодалізму господарська ідеологія Стародавнього світу залишається незмінною у своїй основі, хоча й зазнає певної корекції. Ранньофеодальне європейське суспільство, яке формувалося на руїнах античної цивілізації, було вимушене знову нагромаджувати продуктивні сили, тобто капіталізувати труд шляхом його примусової організації з боку держави. Але в нових умовах регламентація труда набуває нових організаційно-правових форм — кріпосного права, цехового устрою та ін. Це означає певне пом'якшення позаекономічного тиску держави на безпосереднього виробника: «Труд був обмежений не у своєму індивідуальному прояві, а у прояві *видовому і родовому*; замість рабства з'являється *adscriptio glebae*, цеховий устрій і т. ін, де піклування влади було спрямоване на виробництво, а не безпосередньо на особу виробника» [2, с. 383].

Отже, у феодальному суспільстві об'єктом державної регламентації була не виробнича діяльність конкретного індивіда, а ціла галузь виробництва, певна професія, або окремих вид чи рід труда. І.В. Вернадський вважав цю міру державного примусу цілком відповідною наявному на той час ступеню розвитку суспільного виробництва, оскільки в основі цих регламентацій лежить цілком розумне, раціональне прагнення суспільства урівноважити потреби і споживання при обмеженій кількості предметів споживання та при дефіциті засобів задоволення потреб.

Але попри ці відмінності, як наголошує І.В. Вернадський, епоха феодалізму, включаючи пізній його етап, коли відбувається формування меркантилістської доктрини, наслідують провідну рису господарської ідеології Стародавнього світу: «Але найразючіша схожість економічного бачення

обох цих епох, принаймні як воно проявляється в літературі тієї та іншої, — це дух державного утилітаризму. В перших економічних творах нового часу, як у Італійців, так і в Англійців і у Французів, ми зустрічаємо постійно ту думку, що людина існує для держави, що всі заходи повинні бути продиктованими спільною користю, спільною вигодою, що визначається певною державною метою і осмисленням її у свідомості суспільної влади: приватний інтерес, вигода окремих осіб не могла бути прийнята до уваги» [2, с. 375].

Як зазначає І.В. Вернадський, причиною виникнення меркантилістської доктрини стало формування зародків світового господарства в умовах державної відокремленості національних економік, а, отже, і розвитку досить інтенсивних і нерідко конфліктних міжнародних відносин. «Стародавнє суспільство вирізнялося єдністю і, так би мовити, компактністю: не виходячи за свої межі, воно уникало варварів; нове суспільство, що сформувалося з різних джерел, несвідомо прагнуло до подібної єдності (якої воно втім не досягло й дотепер), але напочатку являло собою тіло багатоскладове й немов би розрізнене; однакові потреби й однакові прагнення спонтанно зіштовхували між собою члени цього тіла, але зіштовхували їх іноді вороже; звідси з'явилися багатоманітні міжнародні відносини, а разом з тим і так би мовити — *міжнародне господарство*. У ньому віддзеркалилася та сама думка, що спрямовувала й усю зовнішню політику, а саме: бажання підкорити своєму впливу інші чужі народності, зробити їх своїми данниками (ідея спільна для стародавнього суспільства); замість неможливого тоді політичного поневолення — винайдено було інший засіб для цього в торговельному балансі» [2, с. 384–385].

Отже, на думку І.В. Вернадського, весь стародавній цивілізований світ був «компактним». І дійсно, еллінська цивілізація разом з деякими країнами Сходу та варварськими народами були поглинуті Римською імперією, і, таким чином, у цьому світі не існувало конфліктних міжнародних відносин. Усі економічні відносини в Римській імперії були по суті внутрішніми відносинами в межах однієї держави і контролювалися центральною владою, фінансова політика якої зводилася до того, щоб провінції несли на собі податкове ярмо імперії, в той час як Римська триба податків не платила. Період пізнього феодалізму характеризувався процесом створення централізованих європейських держав, проте жодна з них так і не стала універсальною державою для Західного світу. Конкуренція між ними загострювалася, і національні уряди намагалися віднайти у міжнародній торгівлі економічний еквівалент політичного поневолення інших державно-самостійних народів, зробити їх своїми данниками за допомогою активного торговельного балансу. Як ми вже

зазначали раніше, «І. В. Вернадський оцінював намір збагатити країну в такий спосіб як наївний і помилковий з «наукового погляду», до якого він відносив смітіанські ідеї трудової вартості та еквівалентності обміну» [8, с. 258].

Слід зазначити, що ця досить суворі оцінка І. В. Вернадським меркантилістської доктрини впливає з його оригінального тлумачення предмету політичної економії, який, як він вважає, є двоїстим і суперечливим за своїм змістом: «предмет теорії політичної економії постійно становила *цінність*, предмет практики — *народний добробут*, тоді як насправді кожен з цих предметів може й повинен мати свою окрему теорію і має свою окрему практику» [2, с. 386–387]. Вчений вважав, що наукове дослідження цінностей (а ідеалом наукового підходу для нього була трудова теорія вартості А. Сміта) потребує об'єктивного аналізу руху ціннісних категорій при максимальному абстрагуванні від суб'єктивних впливів таких, як інтереси держави та народний добробут. Теорія добробуту, що обслуговує більш практичні, утилітарні інтереси людини та держави, розглядає рух цінностей і їхній розподіл не самі по собі, а лише під кутом зору їхнього впливу на добробут народу та держави. У зв'язку з цим, на думку І. В. Вернадського, «висновки теорії цінностей *можуть* збігатися з висновками теорії добробуту, а можуть і відрізнятися від них; як і в реальності — збільшення цінностей не завжди збігається зі зростанням народного добробуту» [2, с. 387]. Цю суперечливу двоїстість предмету політичної економії І. В. Вернадський вважав причиною евристичної обмеженості багатьох економічних учень: «Це ж саме було причиною падіння меркантилізму, який являє нам такий же двоїстий характер. З одного боку, він намагався проникнути в природу цінності, з іншого — силувався розбудувати добробут державний» [2, с. 388]. Помилка меркантилістів полягала, на думку І. В. Вернадського, в тому, що, не розуміючи принципу еквівалентності, рівноцінності обміну, вони марно сподівалися збільшити національне багатство країни, використовуючи для цього зовнішню торгівлю.

Влучно характеризуючи сутність меркантилістської доктрини, І. В. Вернадський наголошує: «Фокус, у якому поєднуються всі промені меркантилістського вчення, складають *гроші*. Меркантилісти визнавали їх єдиним джерелом, або краще — єдиним предметом багатства» [2, с. 388]. Він зазначає, що грошова оцінка багатства має сенс лише з точки зору окремої особи, найкраще репрезентуючи міру її економічних можливостей у певному суспільстві. Але, на його думку, меркантилісти припустилися серйозної помилки, поширюючи цей локальний критерій оцінки багатства з мікрорівня індивідуального суб'єкта господарювання на макрорівень національного госпо-

дарства: «*Багатство народне, державне, полягає, на їхню думку, переважно в грошах*. Звісно, тут помилка їхня постає найвиразніше, оскільки держава утримує під своєю владою *вже готовими* всі ті *цінності*, які тільки можуть бути отримані за гроші, і в теорії вона потребує їх якнайменше» [2, с. 389]. Але в чому ж тоді полягали причини, які змусили майже всі держави пізнього Середньовіччя послідовно використовувати меркантилістське вчення в якості основного дороговказу своєї економічної політики? «Причина ця криється в *малій мірі безпеки і невпевненості* в тривалому *мирі*, — зазначає І. В. Вернадський. — Перша — робила неможливим існування правильного і широкого кредиту; друга — вимагала, щоб народ був завжди готовий вести війну, засоби для якої переважно полягають у грошах, бо тільки вони одні були здатні забезпечити в критичний час різноманітні цінності без насилля» [2, с. 389].

«Засіб для накопичення грошей в державі меркантилізм репрезентував у своїй *теорії балансу*. Ця теорія в обох її видах (баланс *міновий* і баланс *торговельний*) демонструє прагнення — залучити в країну якомога більше золота та срібла від інших народів, отримуючи їх шляхом обміну на місцеві вироби, на думку меркантилістів, *менш цінні*» [2, с. 389–390], — так стисло характеризує І. В. Вернадський економічну ідеологію меркантилізму, оцінюючи її як хибну з погляду приватного сучасного господарства (під яким він розумів класичне тлумачення торгівлі як обміну еквівалентними цінностями). Урядові заборони на вивіз грошей з країни епохи раннього меркантилізму він вважав насильницькою спробою протидії природним законам руху цінностей, яка могла лише тимчасово загальмувати відтік золота та срібла за її межі, проте не була здатна збільшити їхню кількість у державі, що не мала власних копалень. Теорія торговельного балансу, що витіснила з часом теорію мінового балансу, не забороняла вивіз за кордон золотих та срібних грошей, якщо це дає змогу в подальшому отримати за допомогою торговельних операцій суму більшу, ніж та, що була вивезена. Фіксуючи різницю між ціною сировини і виробу-фабрикату (під останнім І. В. Вернадський розуміє продукт промисловості з більшою часткою доданої вартості), пізній меркантилізм «підкулювався про збут останніх (фабрикатів), заохочуючи ввіз грубого матеріалу з метою сприяти збільшенню фабричного виробництва в країні» [2, с. 390]. Надмірна активність урядів у цьому напрямку призводила до викривлення народногосподарських пропорцій, гальмування розвитку потреб місцевого населення, зростання цін на сировину, зубожіння народу та появи перших зародків пролетаріату. Реагуючи на загострення подібних дисбалансів, владні прибічники практичного меркантилізму блокували їх за допомогою адміністративних

заходів і державної регламентації виробництва. І.В. Вернадський частково виправдовує суворий офіційний контроль над виробництвом, пояснюючи його необхідність низьким рівнем тогочасної технічної освіти населення. Водночас він зазначає, що цей контроль перешкоджав розвитку промисловості через те, що його використовували довше, ніж це було потрібно.

Не обмежуючись загальними характеристиками та оцінками меркантилістської доктрини, І.В. Вернадський демонструє неабияку обізнаність з дуже широким колом першоджерел — творами як широко відомих, так і майже невідомих нам авторів, що були її прибічниками. Перш за все, предметом його аналізу став теоретичний спадок італійських авторів — Гаспар Скаруффі, Бернардо Даванцаті, Антоніо Серра, Джироламо Беллоні, Антоніо Борджіа та графа Джана-Рінальдо Карлі. Зі стислого огляду їхніх теоретичних положень, що міститься у вже згадуваній нами вище докторській дисертації І.В. Вернадського, можна зробити висновок, що у фокусі дослідницьких інтересів італійців перебували питання про природу і джерела примноження суспільного багатства, про фактори, що впливають на цінність грошової одиниці, а також проблеми грошового обігу, зовнішньої торгівлі та оподаткування. І.В. Вернадський аналізує сильні та слабкі (на його погляд) теоретичні положення, сформульовані в їхніх творах. Так, надзвичайно позитивною рисою теоретичних поглядів флорентійця Бернардо Даванцаті (1529–1606) вчений вважав чітко висловлену ним думку про те, «що багатство полягає не в грошах, а в життєвих припасах і товарах, які Даванцаті називає істинними благами і вважає кориснішими за золото та срібло» [2, с. 403]. Разом з тим, аналізуючи теоретичні положення римського банкіра Джироламо Беллоні, які він вважав апогеєм меркантильного напрямку, І.В. Вернадський критикує його тезу про подвійну ціну грошей (їхню внутрішню вартість, яка залежить від кількості дорогоцінного металу в монеті, та їхню зовнішню цінність, що залежить від потреб обігу). Але особливо негативну оцінку І.В. Вернадського отримує тлумачення Беллоні поділу зовнішньої торгівлі на активну та пасивну, згідно з яким остання економічно знесилює державу. Зазначаючи, що ця помилка впливає з розуміння ним торговельного балансу, дослідник підкреслює: «помилка меркантилістів ґрунтується на припущенні про нерівність обміну між двома державами (...). Меркантилізм не сприймав — як ми бачили — рівність цінності в речах навіть з однаковою ціною, але ніде не висловив він ясно й чітко свою думку» [2, с. 404–405]. З цієї оцінки стає зрозумілою позиція самого І.В. Вернадського: будучи безкомпромісним прибічником смітіанського вчення про ціннісну еквівалентність обміну, він ніяк не міг погодитися з подібним висновком меркантилістів.

Що стосується розвитку меркантилізму в інших країнах, то в своїй роботі «Нарис історії політичної економії» І.В. Вернадський згадує праці німецьких учених Г.Обрехта та Я.Борніца, зазначаючи, що основними предметами їхніх досліджень були фінанси та податкова система держави. «У той час, як німецькі вчені звертали, таким чином, виключно увагу на фінанси держави та засоби до їх отримання, не чіпаючи питань внутрішньої економічної політики, англійські письменники, на протипагу цьому, почали приймати іншу вихідну точку, якій їхні економісти залишилися вірними й дотепер. Вони основну увагу звертали на торгівлю та установи, що її стосувалися» [2, с. 534].

На підтвердження цієї думки І.В. Вернадський, аналізуючи доктрину торговельного балансу пізнього меркантилізму, звертає увагу на творчість одного з найвизначніших його фундаторів — англійця Томаса Мана (1571–1641). Вітчизняний учений широко цитує найвідомішу роботу Т.Мана «Багатство Англії від зовнішньої торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі є правилом нашої скарбниці», роблячи наголос на наступній тезі: «кількість вивезених і ввезених дорогоцінних металів математично співмірна з тим, що необхідне для обміну цінностей: з чаші терезів знімають лише те, що необхідне для відновлення рівноваги. Цій кількості ніщо не може перешкодити рухатись всередину і назовні; і будь-яке законодавство, яке б заважало цим непереможним прагненням торгівлі, було б більше, ніж недовірливим, — воно було б шкідливим» [2, с. 538]. І.В. Вернадський знаходить у цих словах невизначене усвідомлення англійським автором універсальності та невідворотності об'єктивних економічних законів, яке й є, на його думку, першою ознакою істинної науки, еталоном якої була для нього класична політична економія, що прийняла фізіократичний постулат «природного порядку речей». У цілому І.В. Вернадський оцінює перехід до доктрини торговельного балансу як досить позитивне зрушення: «торговельний баланс знищив, як непотрібні, привілейовані торгові місця, звільнив торгівлю від королівських мініал і т.п. осіб, надав більшої свободи її оборотам, допустивши в більшості випадків законний рух грошових капіталів, і привернув увагу урядів замість дорогоцінних металів до самих предметів торгівлі та до важливості статистичних даних, і, насамкінець, підніс у суспільній свідомості матеріальний труд, що до того майже всіма зневажався» [2, с. 537].

Розглядаючи твори інших авторів XVII–XVIII століть, зокрема Томаса Гоббса, Джошуа Чайлда та Роджера Кока, І.В. Вернадський зазначає, що завдяки їхнім працям теоретичні вади меркантилізму слабшали, поступаючись місцем раціональним економічним міркуванням. Так, поступово дістає визнання теза про те, що істинними дже-

релами багатства є земля та труд, яка отримає подальший розвиток у творах В.Петті, П.Буагільбера та фізіократів. Однак разом з тим меркантилістська доктрина торговельного балансу ще довго була дороговказом для економічної політики національних урядів, досягнувши свого апогею за часів правління першого міністра та генерального контролера фінансів Франції Жана-Батиста Кольбера, який, як зазначає І.В. Вернадський, «перший ввів однотипну основу податків, знизив ввізне та вивізні мито на товари (1664), заборонив конфіскацію селянського майна за недоїмки, зменшив кількість внутрішніх митниць і відкупників; але в той же час обернув тариф на сприятливий для вітчизняної промисловості, запровадив суворий нагляд в промисловості, призначив наглядачів мануфактур; для підтримки та піднесення морської торгівлі запровадив премії у балтійському судноплавстві та віддаленому риболовстві й намагався надати труду штучний напрям, що швидко призвело до підвищення тарифу та обмеження торгівлі, особливо хлібної, та й сировиною загалом» [2, с. 544].

Послідовний прибічник класичної політичної економії, І.В. Вернадський в цілому оцінює ці заходи Кольбера як помилкові, вважаючи, що головна його заслуга полягає в значному поліпшенні шляхів сполучення та пошти, а також у розумному вдосконаленні юридичної бази французького королівства. Він зазначає, що видима успішність більшості результатів правління Кольбера призвела до загальної віри в непогрішимість його новацій, «але подібні заходи, запроваджені в тому самому дусі в інших торгових державах, Англії та Голландії, швидко показали неспроможність багатьох з них і хибність теорії» [2, с. 544–545]. Так, на думку І.В. Вернадського, саме запровадження голландським урядом державного регулювання зовнішньої торгівлі стало основною причиною втрати цією країною економічного лідерства в Європі. Ця його позиція видається нам досить упередженою, оскільки в сучасній історико-економічній літературі домінує якраз протилежна думка про те, що саме відсутність протекціоністського захисту голландської мануфактурної промисловості стала вагомою причиною уповільнення розвитку голландської промисловості. Аналізуючи далі Навігаційний акт Кромвеля (1651), який забезпечував монополію на сполучення та перевезення вантажів англійськими суднами, що значно послабив позиції Голландії як основного міжнародного перевізника і дав поштовх розвитку англійського суднобудування, І.В. Вернадський також уникає його позитивної оцінки [2, с. 545].

Подібні, не завжди об'єктивні, оцінки І.В. Вернадським теоретичних і практичних здобутків прихильників позитивного напрямку економічної думки впливають з його світоглядних переконань.

Як наголошує Т.В. Гайдай: «Ідейно І.Вернадський був переконаним і послідовним прихильником економічного лібералізму класичної школи. Він дотримувався принципу невтручання держави в економічне життя, відмежування уряду від приватної власності та ініціативи, виступав прихильником вільного підприємництва та вільної конкуренції» [3, с. 288]. Зі свого боку, ми також зазначали, що ««догмати» англійського економічного лібералізму не підлягають у його дисертації критичному осмисленню і беруться за аксіоми без будь-якого сумніву (...). Цей, сучасний І.В. Вернадському, «еталон» ліберальної економічної моделі накладається на погляди попередніх представників історії економічної думки, що допомагає виявити певні відхилення останніх від обраного «взірця», які здебільшого тлумачаться І.В. Вернадським як незрілість або теоретичні похибки» [8, с. 251–252].

На завершення нашої розвідки слід згадати про виокремлення І.В. Вернадським ще однієї групи авторів, яких він також відносив до позитивного напрямку економічної думки. Він вважав, що ці економісти не сформували певної теоретичної системи, й єдине, що їх об'єднує між собою, — кінцевий практичний висновок з їхніх розмислів, суть якого полягає в тому, що розвиток національної промисловості потребує захисту від іноземної конкуренції з боку уряду. Влучно назвавши протекціонізм «тіною втікаючого меркантилізму», І.В. Вернадський наголошував, що ці дві течії відрізняються метою та засобами. Меркантилізм мав на меті максимальне збагачення держави дорогоцінними металами, розглядаючи процвітання промисловості лише як засіб для її реалізації, тоді як для протекціоністів процвітання промисловості, яке вони вважали основою піднесення народного добробуту, було самоціллю. Якщо меркантилісти були прибічниками сильної координуючої ролі держави як запоруки успішного розвитку орієнтованих на експорт промислових підприємств, то протекціоністи відкидали внутрішню регламентацію промисловості, вимагаючи лише її митного захисту від іноземних конкурентів. І.В. Вернадський вважав протекціонізм спробою примирити установки позитивного та негативного напрямів, через що називав його прибічників еклектиками: «Як і меркантилізм, він надає особливо важливого значення зовнішній торгівлі, вважаючи її ознакою народного багатства, і вбачає шкоду для внутрішнього виробництва в зовнішній конкуренції. Можливе обмеження її в тих галузях виробництва, в яких країна ще не досягла повної досконалості, складає його правило. У внутрішній державній практиці протекціонізм навпаки зазвичай визнає справедливість положень ліберальної школи і, таким чином, поєднує частково теорію промислової школи з практикою меркантильною стосовно зовнішньої торгівлі» [2, с. 668].

Дослідження спадщини представників протекціонізму розпадається у І. В. Вернадського на дві частини. У дисертації «Критико-історичне дослідження про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття» він розглядає погляди італійських авторів, чия творчість припадає на докласичний період розвитку економічної думки — абата Антоніо Дженовезі (XVII ст.) та П'єтро Веррі (1728–1797). Детальний виклад цього розгляду був поданий нами в роботі «І. В. Вернадський — дослідник генезису політичної економії (на прикладі аналізу італійських шкіл меркантилізму та фізіократії)» [8, с. 267–271]. Тому в даній розвідці ми лише зазначимо, що абат Дженовезі, який у своїх поглядах на зовнішню торгівлю в основному притримувався доктрини торговельного балансу пізніх меркантилістів, вже не вважав гроші єдиною формою існування національного багатства, і, більш того, їхнє перенакопичення в державі навіть видавалося йому шкідливим, бо сприяло поширенню лихварства. Він також випередив фізіократів, висунувши тезу про непродуктивність обробляючих ремесел, хоча й не заперечував їхньої корисності, а освіту (яку теж відносив до непродуктивних занять) вважав головною умовою зростання народного добробуту. Крім того, як зазначає І. В. Вернадський, цей автор висунув оригінальну п'ятистадійну концепцію періодизації економічної історії.

Що стосується поглядів П. Веррі, то І. В. Вернадський «вказує на вражаючий збіг його положень з основами вчення Адама Сміта: особистий інтерес він визнавав найкращою запорукою суспільного добробуту; причину економічних явищ він бачив у «мудрій природі речей»» [8, с. 270]. Особливо високої оцінки І. В. Вернадського дістала теза П. Веррі про продуктивність мануфактур, яку останній обстоював всупереч домінуючим на той час поглядам фізіократів про безплідність несільськогосподарських галузей народного господарства. В цілому цей автор був прибічником свободи економічних дій підприємців, хоч і виступав за захист національного ринку шляхом встановлення помірних мит.

Вдруге І. В. Вернадський звертається до аналізу теоретичної спадщини представників протекціоністської течії майже через 10 років після написання дисертації в роботі «Нарис історії політичної економії» (1858). Але цього разу об'єктом його дослідження стають погляди в основному хронологічно близьких до нього німецьких авторів — Й. Г. Фіхте, Людена, Ф. фон Кельна і особливо Ф. Ліста. Оскільки їхня творчість припадає на першу половину XIX ст., їхні твори не можна віднести до докласичного періоду розвитку економічної думки, радше вони є критичною реакцією на деякі постулати класичної політекономії. Будучи прихильником манчестерської школи економічного лібералізму, І. В. Вернадський не міг

позитивно оцінити подібну позицію. Він відразу ж звинувачує пізніх протекціоністів у ідеологічній упередженості, зазначаючи, що останні «рідко дотримуються справжньої точки зору на предмет: вони мають зазвичай на увазі не стільки народне багатство і добробут, скільки політичну незалежність і самостійність держави» [2, с. 668].

Розглядаючи основну працю Ф. Ліста «Національна система політичної економії», І. В. Вернадський слушно вказує на її провідну ідею, а саме — слідування принципам вільної торгівлі при наявній нерівномірності економічного розвитку окремих народів може бути згубним для суверенітету та добробуту тих з них, які відстали від провідних у економічному відношенні націй. Переконаність Ф. Ліста у тому, що лише захисні мита можуть примножити продуктивні сили нації, І. В. Вернадський вважає абсолютно хибною [2, с. 675]. Звинувачуючи Ф. Ліста в політичній упередженості, І. В. Вернадський зазначає, що той, «як і попередні протекціоністи, мав на увазі більше інтерес політичний — самостійність народу, його силу, ніж суто економічний інтерес і особисту самостійність. Це ті самі начала державного інтересу, які від стародавніх перейшли до нових народів, панували у меркантилістів, і ще й зараз вважаються беззаперечними у багатьох» [2, с. 675–676]. Так суворо оцінює ідеї Ф. Ліста І. В. Вернадський, сам виявляючи при цьому певну упередженість. Як показав історичний досвід США та Німеччини, ці країни, використавши запропоновану Ф. Лістом ідею «виховного протекціонізму», досягли в останній третині XIX — на початку XX ст. високих темпів індустріального розвитку, чим підтвердили її конструктивність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз праць І. В. Вернадського, присвячених дослідженню історії економічної думки, показав, що в якості критеріальної проблеми, яка ділить її на два фундаментальних напрями, постає питання про роль держави в економічному житті суспільства. Вчений визначив їх як позитивний (представники якого виступають за безпосередню участь держави в регулюванні суспільного виробництва) та негативний (економісти, що належать до нього, заперечують корисність державного втручання в економіку). До позитивного напрямку І. В. Вернадський відносив економічні погляди стародавніх мислителів античності, меркантилізм, протекціонізм та соціалізм, а до негативного — фізіократію та школу Адама Сміта, або промислову. В даній статті ми зосередили увагу на внеску І. В. Вернадського в дослідження докласичного періоду генезису світової економічної думки, представленого виключно авторами, віднесеними ним до позитивного напрямку.

Аналізуючи погляди старогрецьких філософів Ксенофонта, Платона та Аристотеля, І. В. Вернадський наголошує на їхній державоцентричності:

приватний економічний інтерес ці мислителі не вважали легітимним, а особу розглядали як таку, що існує «немов би для держави». За І.В. Вернадським, античні мислителі оцінювали сфери людської діяльності таким чином: ремесло, що є негідним громадянина, — справа рабів; торгівля є неповноцінним видом діяльності, оскільки сприяє протиставленню інтересів приватних осіб інтересам держави; землеробство визнавалося достойним видом діяльності (хоча фактично земля оброблювалася рабами, а не її власниками); найпочеснішою професією вважалася військова справа. Він робить висновок, що старогрецькі філософи надавали надмірного значення волюнтаризму та насиллю з боку держави та людини, розглядаючи їх в якості норми економічного життя тогочасного суспільства.

Характеризуючи другу, найпотужнішу течію позитивного напрямку економічної думки — меркантилізм, І.В. Вернадський вбачає її сутність у тому, що її представники визнавали гроші єдиним предметом народного багатства. На його думку, причиною виникнення цієї течії стало формування зародків міжнародних економічних відносин в умовах державної відокремленості національних економік, що підштовхнуло національні уряди до ідеї зробити інші народи своїми данниками, викачуючи з них дорогоцінні метали за допомогою активного торговельного балансу. І.В. Вернадський, який був послідовним прибічником класичних ідей трудової вартості та еквівалентності обміну, оцінював намір збагатити країну таким чином як наївний і помилковий.

До позитивного напрямку економічної думки І.В. Вернадський відносить ще одну течію —

протекціонізм, представники якого вважали, що розвиток національної промисловості потребує митного захисту від іноземної конкуренції з боку держави. І.В. Вернадський вважає його еклектичною спробою примирити між собою положення позитивного та негативного напрямів. Він зазначає, що, як і меркантилісти, протекціоністи бачили в зовнішній конкуренції перешкоду для розвитку вітчизняного виробництва та вимагали від уряду митного захисту слаборозвинених галузей, одночасно визнаючи справедливність положень класичного економічного лібералізму у внутрішній державній практиці. І.В. Вернадський в цілому критично оцінює здобутки цієї течії, особливо її німецьких представників, зокрема Ф. Ліста. На наш погляд, така позиція вченого пояснюється його рівнянням на певний парадигмальний еталон економічної теорії, заданий А. Смітом і класичною школою політичної економії.

У подальших наукових дослідженнях варто продовжити вивчення аналізу І.В. Вернадським теоретичного доробку представників негативно-го напрямку — фізіократів, А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.Б. Сея та ін., які вважали механізми ринкової саморегуляції економіки достатніми для її функціонування без суттєвої участі держави. Використовуючи запропонований ученим фундаментальний критерій класифікації провідних течій світової економічної думки (в якості якого постає роль держави в регулюванні суспільного виробництва), важливо також дослідити протистояння двох напрямів економічної думки (позитивного та негативного) у подальший період — з кінця XIX століття й досьогодні.

Література

1. Базилевич В.Д., Короткий В.А. Економіст Іван Васильович Вернадський. *І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні* / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 9–249.
2. Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. 862 с. (Славетні постаті).
3. Гайдай Т.В. Розробка І.В. Вернадським теорії та історії політичної економії. *І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні* / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 277–298.
4. Галицька Е.В., Прімерова О.К. Внесок І.В. Вернадського у розробку теоретико-методологічних засад статистики. *І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні* / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 316–341.
5. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів : Євровіт, 2002. 528 с.
6. Іван Вернадський — учений-економіст, педагог, громадянин: (до 200-річчя від дня народження) [Електронний ресурс]: тези наук.-практ. конф., Київ, 19 трав. 2021 р. Київ : КНЕУ, 2021. 49 с.
7. Маслов А.О. Дослідження аграрних проблем у творчості І.В. Вернадського. *І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні* / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 342–360.
8. Назаров І.В. І.В. Вернадський — дослідник генезису політичної економії (на прикладі аналізу італійських шкіл меркантилізму і фізіократії. *І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні* / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 250–276.

9. Осецький В.Л. Економіко-політичні погляди І.В. Вернадського і західноєвропейський лібералізм. *І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина в контексті історії економічної думки в Україні*. За ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2009. С. 299–315.

References

1. Bazylevych V.D., Korotkyi V.A. Ekonomist Ivan Vasylovych Vernadskyi. *I.Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 9–249.
2. Vernadskyi I. Vytoky. Tvorchа spadshchyna u konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. 862 s. (Slavetni postati).
3. Haidai T.V. Rozrobka I.V. Vernadskym teorii ta istorii politychnoi ekonomii. *I.Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 277–298.
4. Halytska E.V., Primierova O.K. Vnesok I.V. Vernadskoho u rozrobku teoretyko-metodolohichnykh zasad statystyky. *I. Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 316–341.
5. Zlupko S.M. Personalii i teorii ukrainskoi ekonomichnoi dumky. Lviv: Yevrosvit, 2002. 528 s.
6. Ivan Vernadskyi — uchenyi-ekonomist, pedahoh, hromadianyn: (do 200-richchia vid dnia narodzhennia) [Elektronnyi resurs]: tezy nauk.-prakt. konf., Kyiv, 19 trav. 2021 r. Kyiv: KNEU, 2021. 49 s.
7. Maslov A.O. Doslidzhennia ahrarnykh problem u tvorchosti I.V. Vernadskoho. *I.Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 342–360.
8. Nazarov I.V. I.V. Vernadskyi — doslidnyk henezysu politychnoi ekonomii (na prykladi analizu italiiskykh shkil merkantylizmu i fiziokratii. *I.Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 250–276.
9. Osetskyi V.L. Ekonomiko-politychni pohliady I.V. Vernadskoho i zakhidnoievropeiskyi liberalizm. *I.Vernadskyi. Vytoky. Tvorchа spadshchyna v konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* / za red. V.D. Bazylevycha. Kyiv: Znannia, 2009. S. 299–315.

Романовська Анна Володимирівна

аспірант

Харківського національного університету

міського господарства імені О.М. Бекетова

Romanovska Anna

Postgraduate of the

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: 0000-0002-3196-721X

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9855

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА

CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFICIENCY OF SOCIALLY ORIENTED ENTERPRISE

Анотація. Вступ. Розвиток сучасного бізнесу відзначається все більшим зосередженням на соціальних аспектах діяльності підприємств. Досягнення певного рівня показників економічної ефективності є однією з головних цілей діяльності підприємства, як аспект його конкурентоспроможності та стабільності. Оцінювання критеріїв соціально орієнтованих підприємств також є актуальним, для підтвердження досягнення мети діяльності компанії. В оцінці ефективності соціально орієнтованого підприємства важливим завданням є визначення критеріїв, які відображають його соціальну відповідальність і внесок у благо суспільства.

Постає питання визначення ключових параметрів, що дозволяють виміряти соціальний вплив та стійкість таких підприємств у суспільстві.

Мета. Метою статті є аналіз та систематизація методів та принципів оцінки ефективності діяльності соціально орієнтованих підприємств та їх подальше вдосконалення і оновлення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують аспекти оцінювання ефективності діяльності соціальних підприємств; 2) міжнародні стандарти та рекомендації щодо діяльності соціально орієнтованого бізнесу.

Теоретичну базу та методичну основу забезпечують загальнонаукові методи: порівняння, узагальнення, системний аналіз, а також використання методики економіко-математичного аналізу, структурно-логічного аналізу, а також теоретичного обґрунтування.

Результати. У статті здійснено аналіз та систематизацію існуючих кількісних та якісних показників вимірювання ефективності діяльності соціального підприємства.

Надано пропозиції щодо покращення процесу вимірювання цих показників. Запропоновано шляхи удосконалення існуючого підходу та запропоновані нові показники для вимірювання ефективності діяльності соціального підприємства.

Результати дослідження допоможуть підприємствам, інвесторам та громадським організаціям краще розуміти вплив соціально орієнтованих підприємств на суспільство та сприятимуть подальшому розвитку сталого підприємництва.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується приділити увагу подальшому розвитку та оновленню запропонованих показників, а також побудові економіко-математичної моделі для графічного відображення.

Ключові слова: соціально орієнтоване підприємство, корпоративна соціальна відповідальність, кількісний метод, якісний метод, індексний метод, оцінка ефективності діяльності.

Summary. Introduction. The development of modern business is characterized by an increasing focus on the social aspects of enterprise activity. Achieving a certain level of economic efficiency indicators is one of the main goals of the enterprise, as an aspect of its competitiveness and stability. Evaluating the criteria of socially oriented enterprises is also relevant to confirm the achievement of the company's goal. In assessing the effectiveness of a socially oriented enterprise, an important task is to determine the criteria that reflect its social responsibility and contribution to the good of society.

The question arises of defining key parameters that allow measuring the social impact and sustainability of such enterprises in society.

Purpose. The purpose of the article is to analyze and systematize the methods and principles of assessing the effectiveness of socially oriented enterprises and their further improvement and updating.

Materials and methods. The research materials are: 1) scientific works of domestic and foreign authors, which investigate aspects of evaluating the effectiveness of social enterprises; 2) international standards and recommendations regarding socially oriented business activities.

The theoretical base and methodical basis are provided by general scientific methods: comparison, generalization, system analysis, as well as the use of economic-mathematical analysis, structural-logical analysis, and theoretical justification.

Results. The article analyzes and systematizes the existing quantitative and qualitative indicators for measuring the effectiveness of the social enterprise.

Suggestions for improving the process of measuring these indicators are provided. Ways to improve the existing approach and new indicators for measuring the effectiveness of the social enterprise are proposed.

The results of the research will help enterprises, investors and public organizations to better understand the impact of socially oriented enterprises on society and contribute to the further development of sustainable entrepreneurship.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to pay attention to the further development and updating of the proposed indicators, as well as to the construction of an economic-mathematical model for graphic display.

Key words: socially oriented enterprise, corporate social responsibility, quantitative method, qualitative method, index method, evaluation of efficiency of activity.

Постановка проблеми. Досягнення певного рівня показників економічної ефективності є однією з головних цілей діяльності підприємства, як аспект його конкурентоспроможності та стабільності. Оцінювання критеріїв соціально орієнтованих підприємств також є актуальним, для підтвердження досягнення мети діяльності компанії.

Проте наразі відсутні показники, які б вимірювали ефект саме соціального підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання економічної ефективності порушували у своїх працях такі іноземні вчені як Спреклі Ф. [1], Ель-Масрі А., Камаль Н. [16]. В їх працях розглядаються питання індексного оцінювання.

Щодо вітчизняної науки, то найбільше поняття економічної ефективності висвітлено у працях Буян О.А. [11], Євтушенко В.А. [12]. Ці автори наводять теоретичний огляд критеріїв. Затеїщикова О.О. [8] та Палійчук М.В [10] наводять методи для кількісного та якісного оцінювання.

Проте у наведених працях відсутня спільна думка та комплексний підхід для оцінювання. Тому критерії оцінки і її формування потребують аналізу та подальших досліджень.

Метою статті є аналіз та систематизація методів та принципів оцінки ефективності діяльності соціально орієнтованих підприємств та їх подальше вдосконалення і оновлення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують аспекти оцінювання ефективності діяльності соціальних підприємств; 2) міжнародні стандарти та рекомендації щодо діяльності соціально орієнтованого бізнесу.

Теоретичну базу та методичну основу забезпечують загальнонаукові методи: порівняння, узагальнення, системний аналіз, а також використан-

ня методики економіко-математичного аналізу, структурно-логічного аналізу, а також теоретичного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Перш за все для визначення релевантних критеріїв оцінки необхідно визначитися з поняттям та особливостями соціально орієнтованого підприємства.

Соціально орієнтований бізнес це загальний термін, під яким розуміють наступні визначення:

- Соціальне підприємництво. Соціальне підприємство — юридично зареєстрована організація, яка перебуває у спільній власності та контролюється членами цієї організації на принципах рівності у власності. Підприємство здійснює комерційну діяльність, створює соціальну цінність, зменшує вплив від власної діяльності для екології. Соціальна цінність та екологічна безпека є невід’ємною частиною діяльності соціального підприємства, або ж на їхнє досягнення підприємство скеровує частину прибутку [1].
- Стійке або соціально відповідальне інвестування. Метою інвестування є збільшення прибутку, позитивний вплив на соціальне середовище шляхом розподілу капіталу і включення своїх цінностей у процес інвестування [2].
- Корпоративна соціальна відповідальність — це концепція залучення соціальних і екологічних напрямків у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між усіма зацікавленими сторонами (групами впливу) [3].

Отже ці напрями соціальних відносин потребують впровадження методик їх аналізу та оцінювання рівня ефективності чи результативності [4].

Соціальне підприємництво у своїй діяльності може вирішувати відразу декілька питань та проблем:

- Соціальні;

- Екологічні;
- Економічні.

Для оцінювання ефективності діяльності соціально орієнтованого підприємства використовують якісні, кількісні та індексні критерії оцінки.

Також для ефективної оцінки якісних та кількісних показників соціальної діяльності підприємства часто використовують методіку складену за підтримки ООН. Вона базується на комбінації декількох індексів. Ця методика може бути застосована для підприємства будь-якого типу незалежно від сектора економіки. Також ці показники можуть бути використані задля визначення подальшої діяльності компанії, формування оцінки її конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

Кількісні показники:

1. Індекс питомих соціальних інвестицій (*IL*) (в грошових одиницях). Показує величину соціальних інвестицій обстежених компаній, що припадає на одного працівника.

$$IL = CI / LI, \quad (1)$$

де *CI* — обсяг соціального інвестування;

LI — середньоспискова чисельність працівників.

2. Частка соціальних інвестицій у сумарному обсязі продажів (*IS*), що вимірюється в відсотках.

$$IS = CI / S, \quad (2)$$

де *S* — обсяг продажу.

3. Частка соціальних інвестицій обстежених компаній у сумарному обсязі їхніх прибутків до оподаткування (*IP*), що вимірюється в відсотках:

$$IP = CI / PR, \quad (3)$$

де *PR* — обсяг прибутків до оподаткування. [8]

Якісні показники

Якісний індекс соціальних інвестицій для *i*-ї компанії *IK(i)* (у %), який вказує на рівень комплексності соціальної діяльності компанії і розраховується в такий спосіб:

$$IK(i) = \left(\frac{1}{m} \sum \lambda_{ij} * X_{ij} \right) * 100\% \quad (4)$$

де: *X_{ij}* — булева змінна, що набуває значення 1, якщо *j*-а ознака присутня в *i*-ї компанії, і дорівнює 0, якщо ця ознака відсутня;

λ_{ij} — ваговий коефіцієнт, який вказує на значення *j*-ї ознаки для *i*-ї компанії;

m — кількість ознак, за якими оцінюється соціальна діяльність компаній. [9]

1. Якісний індекс соціальних інвестицій для *j*-ої ознаки (*IKJ*) показує ступінь присутності цієї якісної ознаки в статистичній вибірці підприємства, %:

$$IK(j) = \left(\frac{1}{n} \sum \lambda_{ij} * X_{ij} \right) * 100\% \quad (5)$$

де *n* — кількість компаній, що беруть участь в обстеженні.

2. Загальний якісний індекс соціальних інвестицій (*IK.*) показує рівень комплексності соціальної діяльності підприємства, %: [10]

$$IK = \left(\frac{1}{n * m} \sum \lambda_{ij} * X_{ij} \right) * 100\%. \quad (6)$$

Таким чином, за допомогою вищенаведених індексів відбувається оцінка ефективності та визначення рейтингу соціальної діяльності підприємства. Наведені якісні та кількісні показники не є вичерпними при оцінюванні, та можуть бути доповнені.

Також у міжнародній практиці для оцінювання часто використовують індексний метод.

Індекси дозволяють сформувати рейтингову оцінку діяльності суб'єктів підприємництва та враховують бізнес-процеси, пов'язані з формуванням та реалізацією соціальної політики.

Отже, для оцінки соціально-економічної діяльності компанії можна використовувати декілька індексів. На практиці, найчастіше використовується Індекс стійкості Доу Джонса (Dow Jones Sustainability Index), Індекс Domini Social Investment (DSI 400) та Індекс FTSE4Good.

Проте наразі відсутні показники, які б вимірювали ефект саме соціального підприємства.

Пропонується запровадити окремі індекси, які б враховували економічні, соціальні та екологічні аспекти діяльності. Наприклад: зменшення рівня бідності, зменшення викидів CO₂, зростання доходів, надання доступних медичних послуг, покращення управління відходами, зменшення витрат, надання психологічної підтримки, впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій, створення нових бізнес-ідей та ініціатив, скорочення нерівності, створення робочих місць для людей з обмеженими можливостями, забезпечення доступу до чистої води, поживавлення економічного розвитку регіонів, скорочення соціальної ізоляції, переробка та повторне використання. Ці показники можуть бути виміряні та представлені у відсотковому значенні.

У такому випадку стає можливим вимірювання ефекту від діяльності соціального підприємства як різницю, яка відображає зміни у стані навколишнього середовища.

Соціальний ефект — соціальна різниця, тобто зміна у соціальному середовищі або добробуті цільової групи, яку можна виміряти через показники як зменшення рівня бідності, покращення освіти, здоров'я тощо.

$$SD = SI_n - SI_{n+1} / 100\%, \quad (7)$$

де *SI* — соціальний індекс, що вимірюється;

n — показники базисного періоду;

n + 1 — показники звітного періоду.

Екологічний ефект — екологічна різниця, яка відображає зміни у стані навколишнього середовища або екологічні наслідки діяльності підприємства, наприклад, зменшення викидів CO₂, краще управління відходами, підтримка біорізноманіття.

$$ED = EnI_n - EnI_{n+1} / 100\%, \quad (8)$$

де *EnI* — екологічний індекс, що вимірюється;

Таблиця 1

Індексні методики оцінки соціальної відповідальності бізнесу

Назва індексу	Показники, що оцінюються	Особливості
Індекс Domini Social Investment (DSI 400)	Соціальні, екологічні й управлінські показники компанії	Застосовується для підприємств з найбільшою капіталізацією, фактори поділяються на слабкі та сильні позиції
Індекс стійкості Доу Джонса (Dow Jones Sustainability Index)	Корпоративне управління, управління ризиками, брендинг, пом'якшення наслідків зміни клімату, стандарти ланцюга поставок та практика праці.	За основу беруться найбільші 2500 компанії загального індексу фондового ринку
Індекс FTSE4 Good	Фінансові, соціальні, екологічні показники, відносини із стейкхолдерами, дотримання прав людини, протидія корупції	Індекс виключає компанію через їхню участь у виробництві тютюну, ядерної зброї, систем озброєння чи вугільної енергетики
Індекс Large Cap Social Index (LCSI)	Соціальні та екологічні показники	Застосовуються для великих підприємств, не враховує взаємодію із стейкхолдерами
Corporate Philanthropy Index (CPI)	Сприйняття клієнтами та співробітниками	Оцінка благодійної та доброчинної діяльності компаній з боку зацікавлених осіб (клієнти та співробітники)
Метод Лондонської групи порівняльного аналізу (London Benchmarking Group)	Добродійність, соціальні інвестиції, комерційні ініціативи, основна діяльність	Допомагає оцінити повну вартість витрат компанії, зокрема фінансові, ресурсні тощо, а також користь для громади
Індекс екологічної стійкості Environmental Sustainability Index (ESI)	Екологічні показники та вплив на навколишнє середовище	Індекс являє собою складний профіль національного управління навколишнього середовища на основі компіляції 21 показника, отриманого з 76 базових наборів даних.
Accountability Rating	Нефінансова діяльність підприємства	Методологія використовується для підготовки соціальних звітів AA1000 та GRI
Corporate Responsibility Index	Управління ризиками, прозорість систем та корпоративна етика	CRI використовує стандартизований метод та набір питань, за допомогою яких корпорації можуть звітувати про свої етичні та екологічні показники.

Джерело: складено автором на основі [11; 12; 13; 14; 15; 16]

n — показники базисного періоду;
 $n + 1$ — показники звітного періоду.

Економічний ефект — прибуткова різниця, яка вимірює економічний ефект і може включати зростання доходів, створення робочих місць тощо.

$$PD = EcI_n - EcI_{n+1} / 100\%, \quad (9)$$

де EcI — економічний індекс, що вимірюється;

n — показники базисного періоду;
 $n + 1$ — показники звітного періоду.

За допомогою даних показників стає можливим оцінити масштаб та ефект від діяльності соціального підприємства.

Ці показники та їх комбінація можуть стати цінним інструментом для підприємств, що бажають оцінити та збільшити свій соціальний вплив. Вона також може бути корисною для інвесторів, громадських організацій та інших зацікавлених сторін, щоб зрозуміти значущість та ефективність соціальних підприємств у суспільстві. Цей інструмент дозволить краще вимірювати та оцінювати вплив соціального підприємства. Він допоможе підприємствам, інвесторам та державним органам краще розуміти, як дії підприємства впливають на

суспільство та навколишнє середовище, сприяючи розвитку сталого підприємництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Після проведення аналізу критеріїв оцінки ефективності соціально відповідальної діяльності підприємств можна зробити висновок, що для їх ефективного використання необхідно визначити мету оцінки, на якій буде базуватись вибір методу.

Слід також розуміти, що даний перелік не є вичерпним та потребує подальших досліджень.

Для досягнення показників соціально-економічної діяльності оцінку потрібно проводити на постійній основі. Це дозволить відслідковувати динаміку розвитку, проводити оцінку діяльності у прогресі, використовуючи статистичні показники динаміки.

Такий підхід забезпечить своєчасне визначення сильних та слабких сторін підприємства для подальшого удосконалення та покращення. Також на основі постійного оцінювання доцільно буде сформулювати план соціально-відповідальної діяльності, що дозволить своєчасно реагувати на зміну середовища та приймати необхідні кроки.

Для найбільш повної та всебічної оцінки підприємства необхідно комбінувати використання усіх трьох методів. Для оцінки причинно-наслідкових зв'язків доцільно використовувати кількісні методи оцінки, а для оцінки задоволення соціальних груп та стейкхолдерів застосовувати якісні методи. Індексні методи допомагають зрозуміти економічний, політичний, соціальний контекст процесу КСВ.

Також запропоновано нові показники, які будуть вимірювати соціальний, економічний та екологічний ефект від діяльності соціального підприємства за допомогою оцінки кількісної зміни метрик.

У подальших наукових дослідженнях пропонується приділити увагу подальшому розвитку та оновленню запропонованих показників, а також побудові економіко-математичної моделі для графічного відображення.

Література

1. Спреклі Ф. Посібник з планування соціального підприємства : пер. з англ. Київ : Британська Рада, 2011. 68 с.
2. Соціальне підприємництво : посібник для викладачів курсу / за наук. ред.к.е.н. А.О. Корнецького. К. : Фамільна друкарня Huss, 2019. 160 с.
3. Посібник із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / кол. автор.: Лазоренко О., Колишко Р., та ін. К. : Видавництво «Енергія», 2008. 96 с.
4. «ISO 26000: 2010 — Керівництво з соціальної відповідальності». URL: www.iso.org (дата звернення: 28.04.2024).
5. Submit your Communication on Progress. *United Nations Global Compact*. URL: <https://www.unglobalcompact.org/participation/report/cor> (дата звернення: 28.04.2024).
6. Reporting support. *Global Reporting Initiative*. URL: <https://www.globalreporting.org/reporting-support/> (дата звернення: 27.04.2024).
7. AA1000 AccountAbility Principle. *AccountAbility*. URL: <https://www.accountability.org/standards/aa1000-accountability-principles/> (дата звернення: 28.04.2024).
8. Затейщикова О.О. Аналіз підходів до оцінки соціальної відповідальності бізнесу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2. С. 189–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_31 (дата звернення: 26.04.2024).
9. Водницька Н.В. Управління трудовою сферою промислового підприємства з урахуванням соціальної відповідальності бізнесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Харків, 2008. 19 с.
10. Палійчук М.В., Шкварилук В.В., Попович В.В., Мацьків Р.Т. Трансрегіональні корпоративні структури і регіональна економіка: умови ефективної взаємодії та співпраці. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*. 2009. № 2(20). С. 5–11.
11. Буян О.А. Підходи до оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності підприємств в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2012. Вип. 6 (2). С. 159–165.
12. Євтушенко В.А. Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники. *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія: *Технічний прогрес і ефективність виробництва*. 2013. № 46(1019) С. 53–63.
13. Pinney Ch. Increasing Impact, Enhancing Value A Practitioner's Guide to Leading Corporate Philanthropy. URL: <https://www.cof.org/program-initiative/leading-corporate-philanthropy> (дата звернення: 29.04.2024).
14. Yale Center for Environmental Law and Policy — YCELP — Yale University, Center for International Earth Science Information Network — CIESIN — Columbia University, World Economic Forum — WEF, and Joint Research Centre — JRC — European Commission. 2005. 2005 Environmental Sustainability Index (ESI). Palisades, New York: NASA Socioeconomic Data and Applications Center (SEDAC). doi: <https://doi.org/10.7927/H40V89R6>.
15. Індекс Прозорості Компаній України 2019. К. : 2020. 64 с. URL: https://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/11/Transp_index_2019_ua_full_web-2.pdf (дата звернення: 30.04.2024).
16. El-Masry A., Kamal N. (2013) Corporate Responsibility Index. In: Idowu S.O., Capaldi N., Zu L., Gupta A.D. (eds). *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_262.

References

1. Spreckley F. Guide to social enterprise planning: trans. from English. Kyiv: British Council, 2011. 68 p.
2. Social entrepreneurship: a guide for teachers of the course / for science. by the editors of the Faculty of Economics A.O. Kornetsky. K.: Huss family printing house, 2019. 160 p.
3. Handbook on CSR. Basic information on corporate social responsibility / Col. author: O.Lazorenko, R.Kolyshko, and others. K.: Energy Publishing House, 2008. 96 p.
4. “ISO 26000: 2010 — Guidelines for social responsibility”. URL: www.iso.org (access date: 28.04.2024).

5. Submit your Communication on Progress. *United Nations Global Compact*. URL: <https://www.unglobalcompact.org/participation/report/cop> (access date: 28.04.2024).
6. GRI. Reporting support. *Global Reporting Initiative*. URL: <https://www.globalreporting.org/reporting-support/> (access date: 27.04.2024)
7. AA1000 AccountAbility Principle. *AccountAbility*. URL: <https://www.accountability.org/standards/aa1000-accountability-principles/> (access date: 28.04.2024).
8. Zateyshchikova O.O. Analysis of approaches to assessing social responsibility of business. *Bulletin of social and economic research*. 2014. Issue 2. P. 189–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_31 (access date: 26.04.2024).
9. Vodnytska N.V. Management of the labor sphere of an industrial enterprise taking into account the social responsibility of business: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree economy Sciences: specialist 08.00.04 “Economics and enterprise management (by types of economic activity)”. Kharkiv, 2008. 19 p.
10. Paliychuk M.V., Shkvarylyuk V.V., Popovych V.V., Matskiv R.T. Transregional corporate structures and regional economy: conditions of effective interaction and cooperation. *Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*. 2009. No. 2(20). P. 5–11.
11. Buyan O.A. Approaches to assessing the effectiveness of corporate social responsibility of enterprises in Ukraine. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. “Economy” series*. 2012. Issue 6 (2). P. 159–165.
12. Yevtushenko V.A. Assessment of corporate social responsibility: methods, objects, indicators. *Bulletin of NTU “KhPI”. Series: Technical progress and production efficiency*. 2013. No. 46(1019) P. 53–63.
13. Pinney Ch. Increasing Impact, Enhancing Value A Practitioner’s Guide to Leading Corporate Philanthropy URL: <https://www.cof.org/program-initiative/leading-corporate-philanthropy> (access date: 29.04.2024).
14. Yale Center for Environmental Law and Policy — YCELP — Yale University, Center for International Earth Science Information Network — CIESIN — Columbia University, World Economic Forum — WEF, and Joint Research Center — JRC — European Commission. 2005. 2005 Environmental Sustainability Index (ESI). Palisades, New York: NASA Socioeconomic Data and Applications Center (SEDAC). doi: <https://doi.org/10.7927/H40V89R6>.
15. Transparency Index of Companies of Ukraine 2019. K.: 2020. 64 p. URL: https://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/11/Transp_index_2019_ua_full_web-2.pdf (access date: 30.04.2024).
16. El-Masry A., Kamal N. (2013) Corporate Responsibility Index. In: Idowu S.O., Capaldi N., Zu L., Gupta A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_262.

УДК 338.1

Скоробогатова Наталя Євгенівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Skorobogatova Natalia

PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0002-2741-7629

Іванова Тетяна Валеріївна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ivanova Tetiana

PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-9659-8681

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9811

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL BASIS FOR CRISIS MANAGEMENT IN UKRAINE

Анотація. У статті досліджується якісне наповнення вітчизняної нормативно-правової бази з питань антикризового управління на державному та місцевому рівнях. Для ґлибинного аналізу нормативної бази авторами було використано програмний продукт MAXQDA. Для опрацювання нормативних актів з питань антикризового менеджменту було використано систему кодування, яка включає наступні елементи: 1) стадії кризи: виникнення (шок або потенційна загроза), розвиток (пік), зникнення (ліквідація); 2) стадії антикризового управління: передкризовий стан, криза, посткризовий стан; 3) ієрархію прийняття рішень: міжнародний рівень, національний рівень, рівень міністерств та відомств, регіональний рівень, місцевий рівень, об'єктовий рівень; 4) елементи управління: особа, що приймає рішення, виконавець, ресурси, інформаційна політика, співпраця зі стейкхолдерами, навчання персоналу, навчання жителів. За результатами дослідження визначено, що у законодавчій базі України більшою мірою окреслені правові рамки діяльності осіб, що приймають рішення під час кризових ситуацій. На другому місці знаходяться питання ресурсного забезпечення антикризових заходів, на третьому – діяльність безпосередніх виконавців. За ареалом розповсюдження криз більшою мірою у законодавстві України визначено кризи національного масштабу. Виявлені функціональні взаємозв'язки між окремими елементами законодавчої бази України з питань антикризового менеджменту сприяють спрощенню та прозорості прийняття рішень під час криз. У цілому результати дослідження дозволили сформулювати напрями удосконалення нормативно-правового регулювання системи антикризового управління в Україні. Визначено, що найменшим чином законодавчо врегульовані питання співпраці зі стейкхолдерами, місцевим населенням під час кризи, а також питання комунікації у кризових ситуаціях. З метою підвищення ефективності дій антикризового менеджменту запропоновано удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази.

Ключові слова: криза, антикризовий менеджмент, нормативні документи, законодавча база, ефективність.

Summary. The article examines the qualitative content of the domestic legal framework on anti-crisis management at the state and local levels. For an in-depth analysis of the regulatory framework, the authors used the MAXQDA software product. A coding system was used to develop normative acts on anti-crisis management, which includes the following elements: 1) crisis stages: emergence (shock or potential threat), development (peak), disappearance (liquidation); 2) stages of anti-crisis management: pre-crisis state, crisis, post-crisis state; 3) decision-making hierarchy: international level, national level, level of ministries and agencies, regional level, local level, facility level; 4) management elements: decision-maker, executor, resources, information policy, cooperation with stakeholders, staff training, resident training. According to the results of the research, it was determined that the legal framework of the activity of decision-makers during crisis situations is largely outlined in the legislative framework of Ukraine. In second place are issues of resource provision of anti-crisis measures, and in third place are the activities of direct executors. According to the distribution area of crises, national scale crises are defined to a greater extent in the legislation of Ukraine. The identified functional interrelationships between individual elements of the legislative framework of Ukraine on anti-crisis management contribute to the simplification and transparency of decision-making during crises. In general, the results of the study made it possible to formulate directions for improving the regulatory and legal regulation of the anti-crisis management system in Ukraine. It was determined that issues of cooperation with stakeholders, the local population during a crisis, as well as issues of communication in crisis situations are the least legally regulated. In order to improve the effectiveness of anti-crisis management actions, it is proposed to improve the domestic regulatory and legal framework.

Key words: crisis, anti-crisis management, regulatory documents, legislative framework, efficiency.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення питання управління кризовими ситуаціями є доволі актуальними як на місцевому, так і на національному та міжнародному рівнях. Зокрема, пандемія COVID-19 проявила значний рівень проблем антикризового менеджменту у різних країнах світу, які були не готові до своєчасного вжиття відповідних заходів та подолання наслідків даної кризи. Аналіз літературних джерел дозволяє дійти висновку, що рівень добробуту та розвитку країн, їх належність до тих чи інших об'єднань та інші класифікаційні ознаки суттєво не впливають на ступінь готовності до вирішення непередбачуваних кризових ситуацій та ефективність антикризового менеджменту на державному та місцевому рівнях. Проблеми даного типу являються новими для сучасного суспільства та потребують пошуку відповідних шляхів їх вирішення. Тому завданням дослідження постає питання аналізу ступеня готовності країни до попередження кризових явищ та їх подолання на різних рівнях управління з точки зору готовності відповідної нормативно-правової бази та пошук шляхів удосконалення питань антикризового менеджменту на різних рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням антикризового менеджменту присвячено багато досліджень як вітчизняних, так і закордонних науковців. Значна частина наукових доробок припадає на питання антикризового менеджменту на рівні підприємств різних сфер та галузей діяльності. Зокрема, Мартинов Д. В. [1] досліджує питання антикризового менеджменту в банківському секторі. Особливості антикризового менеджменту у туристичному секторі розглядає Бригілевич Г. [2]. Вплив цифрових технологій на розвиток теорії та практики антикризового менеджменту розглянуто у роботі Буряк В. Г., Тюхтенко Н. А. [3]. Суттєвий вплив на інструменти та механізми антикризового менеджменту внесли пандемія COVID-19 та війна

в Україні, що доводять численні дослідження науковців [4; 5]. Аналізуючи досвід подолання кризи під час пандемії COVID-19, Вайєнберг Е. та інші [6] визначають ключову роль центральних органів влади на першому етапі під час протидії кризовим ситуаціям національного рівня. Натомість зміна акценту на місцеві органи влади на наступних етапах кризового управління є необхідною, як зазначають автори. Важливим фактором є довіра суспільства до рішень, що пропонують органами влади. Чжан Ц. та інші [7] аналізують вплив громадської думки на ефективність реалізації антикризових заходів, впроваджуваних державними органами. Зокрема, різні способи донесення інформації до суспільства, використання різних каналів комунікації та інструментів дозволяє суттєво змінити отримуваний результат. Науковці зазначають, що довіра суспільства до держави зростала через те, що вона частково делегувала можливість прийняття рішень та відповідальність місцевим органам влади. Проблеми комунікації та ефективного управління на регіональному рівні в процесі кризового менеджменту відзначає Пребілік В. [8]. Аналізуючи досвід антикризового менеджменту під час COVID-19, він зазначає, що багато недоліків стали очевидними в реалізації завдань на рівні місцевих громад. Вони по-різному реагували на загрозу та розраховували на високий рівень власної ініціативи, що пов'язано з обмеженим функціонуванням системи захисту та порятунку на регіональному рівні. Проте своєчасний аналіз ситуації та виявлення вузьких місць дозволили оперативно вжити необхідні корективи задля скоординованої та ефективної взаємодії органів влади, приділяючи більшу увагу регіональному рівню.

Важливим є врахування природи кризової ситуації, що вимагає врахування специфічних заходів у кризовому менеджменті. Сальвадор М. та Санчо Д. [9] зазначають, що кризове середовище, яке набуває системного характеру, створює значні

виклики для органів місцевого самоврядування. Дослідження цих науковців було спрямоване ретельне вивчення інституційних можливостей органів місцевого самоврядування в ефективному реагуванні на структурну природу криз, що виникають у сучасних реаліях. Дослідження було зосереджено на формуванні концепції надійного врядування, зокрема визначено сукупність факторів, які сприяють кваліфікованому державному управлінню: спроможність до планування на випадок надзвичайних ситуацій, аналітична спроможність, спроможність організаційного управління та здатність до співпраці. Проте важливим фактором залишається потреба у розробці нормативно-правової бази, що дозволяє реалізувати ефективну систему антикризового управління на рівні держави та місцевих громад.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення питань антикризового менеджменту на державному та місцевому рівнях, виявлення найбільш проблемних питань та визначення подальших шляхів удосконалення методичних інструментів та вітчизняної законодавчої бази задля підвищення ефективності системи публічного антикризового менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Дослідження нормативно-правової бази з антикризового управління в Україні є важливим витанням, оскільки необхідною є розробки ефективних стратегій для управління кризовими ситуаціями, що виникають на сьогодні. Дане питання має велике значення для забезпечення стійкості та безпеки держави як на національному, так і на місцевому рівнях, а також необхідності дотримання вимог міжнародних стандартів управління кризами. Аналіз нормативно-правової бази з антикризового менеджменту має сприяти виявленню недоліків у діючому законодавстві, а також окреслити напрями вдосконалення механізмів реагування на кризові ситуації та їх попередження на національному, регіональному та місцевому рівнях. Це особливо важливо для даного етапу розвитку суспільства задля забезпечення стабільності та безпеки. Необхідність оптимізації механізмів реагування на кризові ситуації має включати в себе не лише реагування на різні негативні явища, але й вживати відповідні превентивні заходи. Вважаємо, що дієва нормативно-правова база в даному контексті є ключовим елементом ефективного управління кризами та всіх рівнях антикризового менеджменту в Україні.

Для глибинного аналізу законодавства України з питань управління кризами на різних рівнях управління було здійснено кодування документів з використанням програми MAXQDA. З цією метою було використано систему кодів:

- загрози (за джерелами: натуральні, технічні, суспільні, цивілізаційні, екологічні, військові; за наслідками: випадки (незначні), катастрофи (се-

- редні, значні, дуже значні); за часом ліквідації: короткострокові, середньострокові, довгострокові, безстрокові; за причиною: випадкові, невідповідні, змішані; за ареалом розповсюдження: об'єктові, локальні, регіональні, національні, міжнародні, глобальні; за можливістю управління: контрольовані, прогнозовані, непрогнозовані);
- стадії кризи: виникнення (шок або потенційна загроза), розвиток (пік), зникнення (ліквідація);
- стадії антикризового управління: передкризовий стан, криза, посткризовий стан;
- ієрархія прийняття рішень: міжнародний рівень, національний рівень, рівень міністерств та відомств, регіональний рівень, місцевий рівень, об'єктовий рівень;
- елементи управління: особа, що приймає рішення, виконавець, ресурси, інформаційна політика, співпраця зі стейкхолдерами, навчання персоналу, навчання жителів.

У ході дослідження нормативні документи України, що стосуються антикризового управління, було розподілено на 2 рівні: державний та місцевий. Серед нормативних документів державного рівня було опрацьовано 19 законів та інших нормативно-правових актів, виданих відповідними міністерствами та відомствами. З нормативних документів з питань антикризового управління на місцевому рівні було проаналізовано Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», постанову КМУ «Про затвердження типових положень про функціональну і територіальну підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту», постанову КМУ «Про затвердження Типового положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій» та інші. За допомогою програми MAXQDA було проаналізовано усі документи. Результати кодування документів державного та місцевого рівня, а також частота певних елементів у кожному документі систематизовано на рис. 1–4.

Як видно з рис. 1, у нормативних актах більшою мірою окреслені питання діяльності осіб, що приймають рішення під час кризової ситуації, ресурсного забезпечення та виконавців, тобто тих, хто приймає безпосередню участь у реалізації заходів, визначених керуючими органами. За ареалом розповсюдження криз більшим чином визначеними є питання антикризового управління для криз державного рівня (рис. 2), що пов'язано з їх масштабністю. Також достатньо визначеними на законодавчому рівні є питання щодо управління кризовими ситуаціями на об'єктовому рівні, тобто на найнижчому рівні управління (підприємства, організації, тощо). Детальна координація дій для таких суб'єктів визначається розпорядчими документами, що затверджуються їх керівництвом.

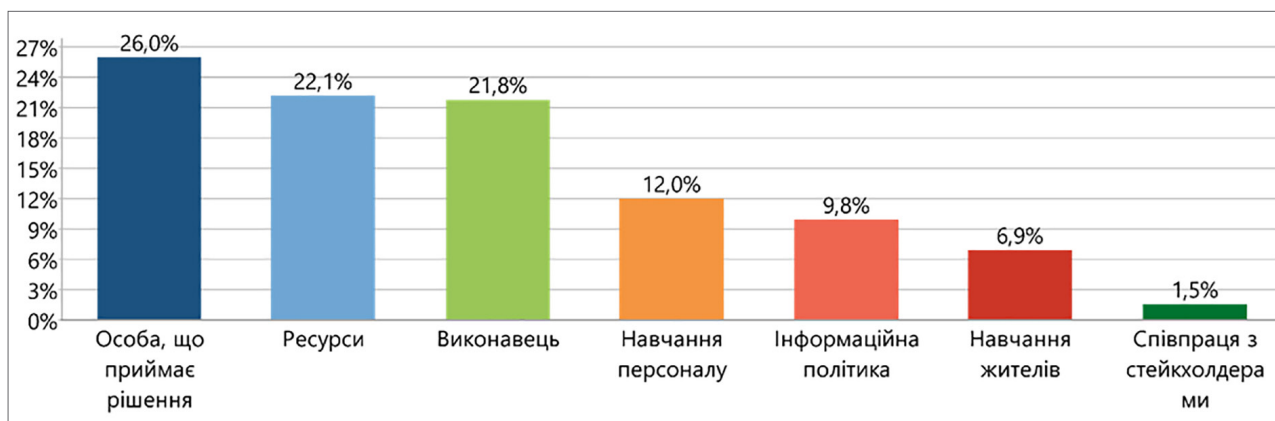

Рис. 1. Елементи антикризового управління у нормативних документах

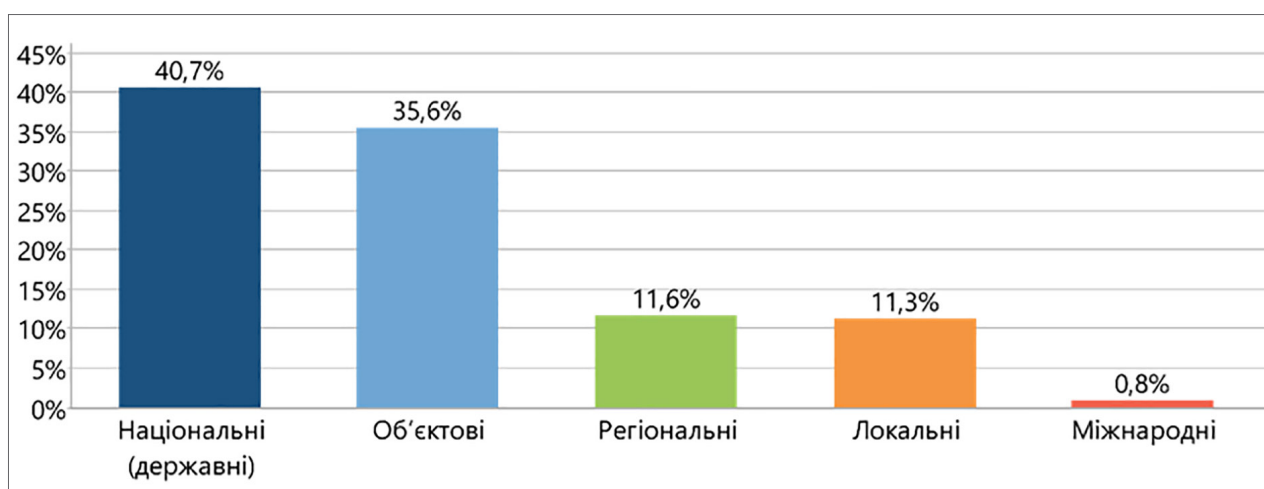
Джерело: побудовано авторами за допомогою MAXQDA

Рис. 2. Ареал розповсюдження

Джерело: побудовано авторами за допомогою MAXQDA

Аналіз нормативних документів дозволив виявити функціональні взаємозв'язки між ними. Зокрема, на рис. 3 наведено приклад виявлених залежностей для двох документів. Опис дій та їх виконавців за фазами та рівнями криз визначається у двох аналізованих документах одночасно. Виявлена взаємозв'язок дозволяє приймати та узгоджувати відповідні рішення з врахуванням вимог, визначених у даних документах.

Аналіз хмари слів (рис. 4) свідчить про те, що визначальними документами не лише за рівнем їх значимості, але й за частотою застосування для узгодження питань антикризового менеджменту є закони України, а орган, що призначає та приймає рішення — відповідні ради, як на національному рівні (Верховна Рада), такі на місцевих — місцеві ради.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз нормативно-правової бази з антикризового управління в Україні дозволяє дійти висновку, що найбільш врегульованими на законодавчому рівні є питання, що стосуються

діяльності осіб, що приймають рішення, виконавців та ресурсного забезпечення. Найменшим чином законодавчо врегульовані питання співпраці зі стейкхолдерами, місцевим населенням під час кризи, а також питання комунікації. Враховуючи масштаби загроз та наслідків, у нормативній базі визначено порядок дій під час криз національного рівня. Виявлення функціональних взаємозв'язків між нормативними документами дозволяє узгодити та скоординувати розподіл обов'язків та взаємодію всіх суб'єктів антикризового менеджменту та різних рівнях управління.

Подальших наукових досліджень потребують питання розробки ефективних механізмів комунікації між особами, що приймають рішення, виконавцями, населенням, стейкхолдерами з врахуванням необхідного ресурсного забезпечення та інструментів інформаційної політики. Це надасть змогу підвищити рівень стійкості громад та держави до кризових явищ та підвищити результативність заходів на передкризовому етапі.

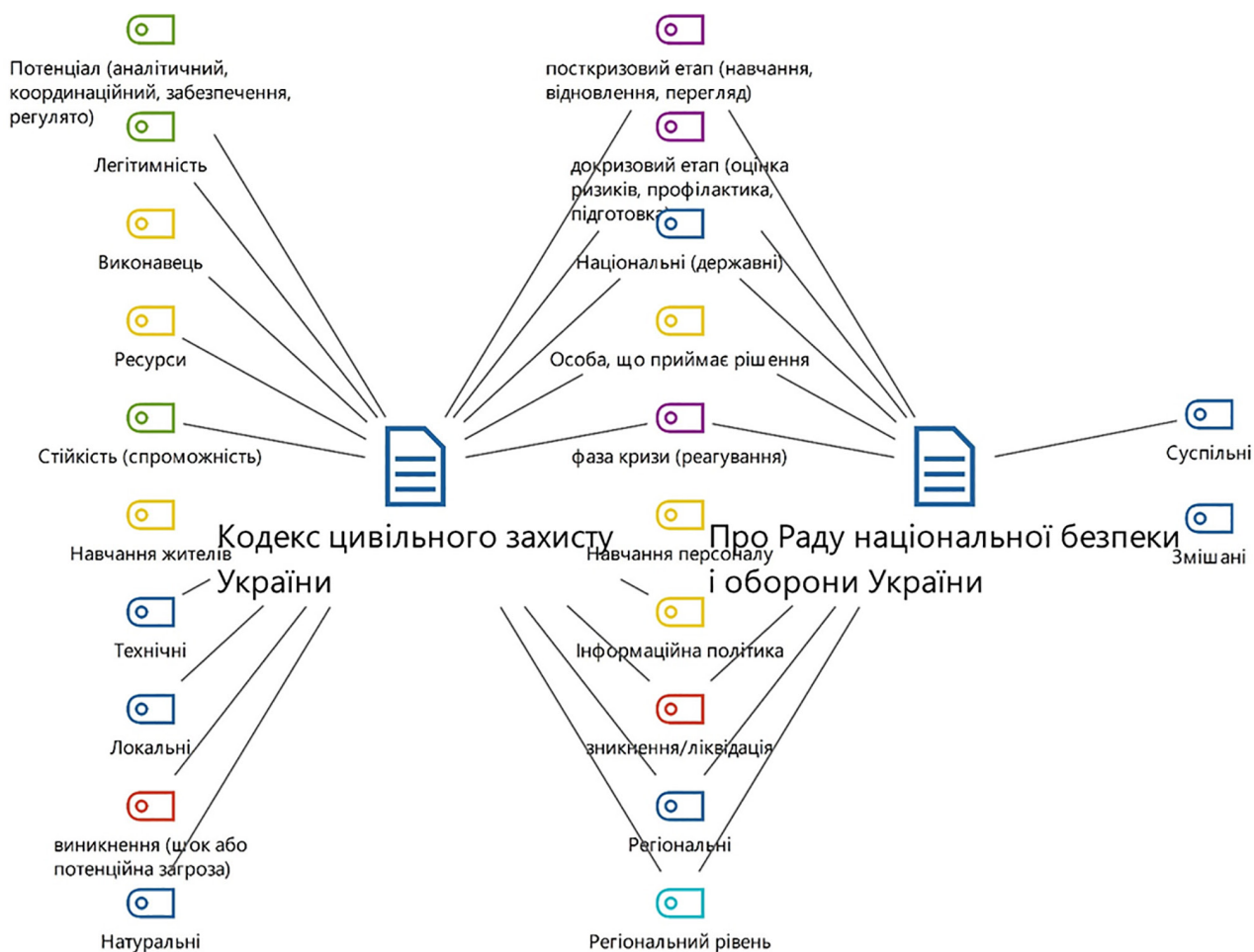

Рис. 3. Порівняння кодів у нормативних документах
Джерело: побудовано авторами за допомогою MAXQDA

Рис. 4. Хмара слів для нормативної документації з антикризового управління
Джерело: побудовано авторами за допомогою MAXQDA

Література

1. Мартинов Д. В. Антикризисный менеджмент в банках України в умовах невизначеності. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. № 11. doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-08-02>.
2. Бригілевич Г. Стратегія як інструмент антикризового управління туристичним підприємством. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 11 (25). doi: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-57-64](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-57-64).
3. Бурак В. Г., Тютенко Н. А. Цифровізаційні аспекти антикризового управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу. *Economic synergy*. 2023. № 1. С. 32–47. doi: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-3>.
4. Шарапов В. С. Формування концепції антикризового менеджменту в умовах воєнного часу. *Humanities Studies*. 2023. № 14 (91). С. 196–207.
5. Иванова Т. В., Петренко К. В., Скоробогатова Н. Є. The role of hromadas in the socio-economic development of regions (on the example of Odesa oblast). *Економіка і регіон*. 2024. № 1(92). С. 33–42.
6. Wayenberg E., Resodihardjo S. L., Voets J., Van Genugten M., Van Haelter B., Torfs I. The Belgian and Dutch response to COVID-19: change and stability in the mayors' position. *Local Government Studies*. 2022. № 48(2). С. 271–290.
7. Zhang C., Zhu R., Mo S. Using unity and victory to bid farewell: China's management of the public opinion incident of Dr Li Wenliang through crisis nationalism. *Media International Australia*. 2022. № 185(1). P. 41–56.
8. Prebilič V. Crisis management in municipality: The role of civil protection during covid-19 crisis. *Journal of Comparative Politics*. 2022. № 15(1). P. 56–72.
9. Salvador M., Sancho D. The Role of Local Government in the Drive for Sustainable Development Public Policies. An Analytical Framework Based on Institutional Capacities. *Sustainability*. 2021. № 13(11). P. 5978.

References

1. Martynov D. V. Anti-crisis Management in Ukrainian Banks in Terms of Uncertainty. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*. 2024. № 11. doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-08-02>.
2. Bryhilevych H. Strategy as an tool for anti-crisis management of tourism enterprises. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2023. № 11 (25). doi: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-57-64](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-57-64).
3. Burak V., Tyukhtenko N. Digitalization aspects of anti-crisis management of hotel and restaurant business enterprises. *Economic Synergy*, 2023. № (1). P. 32–47. doi: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-3>.
4. Sharapov V. Formation of the crisis management concept in wartime conditions. *Humanities Studies*. 2023. № 14 (91). P. 196–207.
5. Ivanova T., Petrenko K., Skorobogatova N. The role of hromadas in the socio-economic development of regions (on the example of Odesa oblast). *Economics and Region*. 2024. № 1(92). P. 33–42.
6. Wayenberg E., Resodihardjo S. L., Voets J., Van Genugten M., Van Haelter B., Torfs I. The Belgian and Dutch response to COVID-19: change and stability in the mayors' position. *Local Government Studies*. 2022. № 48(2). P. 271–290.
7. Zhang C., Zhu R., Mo S. Using unity and victory to bid farewell: China's management of the public opinion incident of Dr Li Wenliang through crisis nationalism. *Media International Australia*. 2022. № 185(1). P. 41–56.
8. Prebilič V. Crisis management in municipality: The role of civil protection during covid-19 crisis. *Journal of Comparative Politics*. 2022. № 15(1). P. 56–72.
9. Salvador M., Sancho D. The Role of Local Government in the Drive for Sustainable Development Public Policies. An Analytical Framework Based on Institutional Capacities. *Sustainability*. 2021. № 13(11). P. 5978.

Табачук Андрій Ярославович
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та публічного управління
Львівський національний університет імені Івана Франка*
Tabachuk Andrii
*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of Economics and Public Administration
Ivan Franko National University of Lviv*
ORCID: 0000-0003-0120-2336

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9902

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ В МИРНИЙ ЧАС ТА В УМОВАХ ВІЙНИ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY: PRIORITIES IN PEACETIME AND WAR

Анотація. Вступ. Ключовим вектором розвитку національної економіки в умовах сучасних викликів, з якими зіткнулась Україна повинен базуватись на збалансуванні трьох сфер: економічної, екологічної та соціальної. Такого роду підхід зумовлений потребою зменшення тиску антропогенного чинника на навколишнє природне середовище, дія якого особливо загострилась в епоху індустріалізму. Існує об'єктивна потреба перегляду взаємовідносин у тріаді людина-господарство-природа з метою зменшення ресурсопоживання, забруднення та поступової деградації довкілля. Ця потреба є актуальною як для України, так і в світовому масштабі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є вітчизняні нормативні документи та доповіді ООН, а також праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері сталого розвитку.

У процесі здійснення дослідження використано методи аналізу, синтезу, порівняння та прогнозування.

Мета статті. Дослідити пріоритети сталого розвитку економіки України в умовах мирного часу та під час війни, визначити ключові аспекти державної політики в даному напрямку. Мета статті передбачає наступні завдання: розглянути цілі сталого розвитку; проаналізувати основні компоненти сталого розвитку України; визначити вплив війни на сталий розвиток України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У розв'язання проблеми сталого розвитку економіки України вагомий внесок зробили такі науковці: Костючик О. [1], Буряк Є. [3], Редько К. [3], Латишева О. [4], Капінос Г. [11], Ларіонова К. [11] та інші.

Результати. Сучасні умови функціонування економічних систем вимагають перегляду методологічних основ індустріальної парадигми. «Новою філософією» сьогодення, котра пояснює основи збалансованої взаємодії людини та природи виступає концепція сталого розвитку. Запропоновано розглядати сталий розвиток як єдність економічної, екологічної та соціальної складової, котрі у процесі своєї взаємодії створюють нову якість. З'ясовано специфіку економічного, екологічного та соціального підходу до трактування суті сталого розвитку.

З огляду на сучасні виклики, з якими стикнулась Україна, підсумовано, що у повоєнний період питання подолання бідності, економічного зростання та забезпечення екологічної сталості будуть першочерговими проблемами, з якими стикнеться Україна. Пріоритетними стануть такі цілі сталого розвитку як подолання бідності та гідна оплата праці, економічне зростання, чиста вода та належні санітарні умови, а також, як запорука економічного зростання – промисловість, інновації та інфраструктура.

Перспективним напрямком подальших досліджень за даною тематикою є дослідження цілей сталого розвитку крізь призму сучасних викликів.

Ключові слова: сталий розвиток, економіка, цілі сталого розвитку, економічне зростання.

Summary. Introduction. The key vector of the development of the national economy in the conditions of modern challenges that Ukraine has faced should be based on the balancing of three spheres: economic, ecological and social. This kind of approach is due to the need to reduce the pressure of the anthropogenic factor on the surrounding natural environment, the effect of which became particularly acute in the era of industrialism. There is an objective need to review the relationship in the triad

of man-economy-nature in order to reduce resource consumption, pollution and gradual environmental degradation. This need is relevant both for Ukraine and on a global scale.

Materials and methods. The research materials are domestic regulatory documents and UN reports, as well as the works of domestic authors conducting their scientific and practical research in the field of sustainable development.

The methods of analysis, synthesis, comparison and forecasting were used in the process of conducting the research.

The purpose of the article. To investigate the priorities of the sustainable development of the economy of Ukraine in peacetime and during war, to determine the key aspects of state policy in this direction. The purpose of the article involves the following tasks: consider the goals of sustainable development; to analyze the main components of sustainable development of Ukraine; determine the impact of the war on the sustainable development of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The following scientists made a significant contribution to solving the problem of sustainable development of the Ukrainian economy: O. Kostyuchyk [1], E. Buryak [3], K. Redko [3], O. Latysheva [4], G. Kapinos [11], Larionova K. [11] and others.

The results. Modern conditions of the functioning of economic systems require a revision of the methodological foundations of the industrial paradigm. The concept of sustainable development is the "new philosophy" of today, which explains the basics of balanced interaction between man and nature. It is proposed to consider sustainable development as a unity of economic, ecological and social components, which in the process of their interaction create a new quality. The specificity of the economic, ecological and social approach to the interpretation of the essence of sustainable development has been clarified.

In view of the modern challenges faced by Ukraine, it was concluded that in the post-war period, the issues of overcoming poverty, economic growth and ensuring environmental sustainability will be the primary problems that Ukraine will face. Priority will be given to sustainable development goals such as poverty alleviation and decent wages, economic growth, clean water and proper sanitation, as well as industry, innovation and infrastructure as a key to economic growth.

A promising direction of further research on this topic is the study of the goals of sustainable development through the prism of modern challenges.

Key words: sustainable development, economy, goals of sustainable development, economic growth.

Постановка проблеми. Сучасна політика розвитку держави, котра б була здатною забезпечити національні інтереси, пов'язана з євроінтеграційними процесами та внутрішніми змінами, що зумовлені прагненням України вступити у Європейський Союз.

Ключовим вектором розвитку національної економіки в умовах сучасних викликів, з якими зіткнулась Україна, на наше переконання, повинен базуватись на збалансуванні трьох сфер: економічної, екологічної та соціальної. Такого роду підхід зумовлений потребою зменшення тиску антропогенного чинника на навколишнє природне середовище, дія якого особливо загострилась в епоху індустріалізму. Існує об'єктивна потреба перегляду взаємовідносин у тріаді людина-господарство-природа з метою зменшення ресурсоспоживання, забруднення та поступової деградації довкілля. Ця потреба є актуальною як для України, так і в світовому масштабі.

Мета статті. Дослідити пріоритети сталого розвитку економіки України в умовах мирного часу та під час війни, визначити ключові аспекти державної політики в даному напрямку. Мета статті передбачає наступні завдання: розглянути цілі сталого розвитку; проаналізувати основні компоненти сталого розвитку України; визначити вплив війни на сталий розвиток України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У розв'язанні проблеми сталого розвитку економіки України вагомий внесок зробили такі науковці: Костючик О. [1], Буряк Є. [3], Редько К.

[3], Латишева О. [4], Капінос Г. [11], Ларіонова К. [11] та інші.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є вітчизняні нормативні документи та доповіді ООН, а також праці вітчизняних та авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері сталого розвитку.

У процесі здійснення дослідження використано методи аналізу, синтезу, порівняння та прогнозування.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування економічних систем вимагають перегляду методологічних основ індустріальної парадигми, котра, як зазначає О. Костючик, «... займалась дослідженням економічної системи масового виробництва та суспільства, зайнятого в першу чергу задоволенням матеріальних потреб...» [1, с. 216]. Виходячи з такого переконання, теоретичне дослідження сучасних економічних систем в умовах їх екологізації та глобалізації з урахуванням переходу людини економічної до людини творчої, на наше переконання, має опиратись на постіндустріальну парадигму, базисом якої виступає «...нова філософія поглядів на сутність і характер змін, що відбуваються у суспільстві та його економічній системі» [1, с. 216].

«Новою філософією» сьогодення, котра пояснює основи збалансованої взаємодії людини та природи виступає концепція сталого розвитку.

Першим кроком у процесі становлення даної концепції стала Конференція ООН з проблем навколишнього середовища, що відбулась у червні

1972 року в Стокгольмі. На цій конференції вперше в історії до міжнародного порядку денного було внесено питання про вплив економічного розвитку на погіршення стану навколишнього середовища. Підсумком конференції стало прийняття Декларації Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, котра налічувала 26 принципів і план дій з 109 пунктів. У принципах вперше було відображено перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівнях. Таким чином Стокгольмська конференція стала початком розвитку природоохоронної політики на державному рівні, а також природоохоронного руху в світовому масштабі [2].

Поняття «сталий розвиток» вперше запропоновано Світовою комісією з навколишнього середовища та розвитку, котру створено 1983 р., а саму концепцію сталого соціально-економічного розвитку було сформульовано у 1987 р., у звіті цієї комісії. Концепція об'єктивного відображала подолання нагальної проблеми задоволення справжніх потреб людини без створення загрози задоволенню потреб майбутніх поколінь [3, с. 137].

На даний час у науковій літературі висвітлено велику кількість варіантів визначень поняття «сталий розвиток». У «левої частці» цих визначень науковці акцентують увагу на гармонізації і поступальному розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер за допомогою, як слушно зазначає О.Латишева, «...ефективного управління та регулювання на різних рівнях ієрархії» [4, с. 218].

Поділяємо думку А.Даценка, що необхідність комплексного аналізу концепції сталого розвитку обумовлюється низкою причин, зокрема [5]:

- темпи споживання ресурсів перевищують темпи їх відновлення;
- темпи споживання оновлених ресурсів перевищують темпи їх своєчасного відновлення;
- масштаби викидів забруднювальних речовин перевищують можливості довкілля їх поглинати і нейтралізувати.

Проте, вагома кількість наукових напрацювань у сфері сталого розвитку у більшій мірі зорієнтована на екологічну складову цієї концепції. У даному контексті, вважаємо за доцільне розглядати сталий розвиток саме як єдність економічної, екологічної та соціальної складової, котрі у процесі своєї взаємодії створюють нову якість.

Поділяємо думку, що сталий розвиток — це «...розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь» [6].

Економічний підхід включає оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування

технологій, що зберігають природу, енергію та матеріали, з метою створення потоку сукупного доходу, котрий забезпечуватиме принаймні збереження поточного обсягу сукупного капіталу, що використовується для створення цього доходу. З екологічної точки зору, сталий розвиток повинен забезпечувати цілісність біологічних та фізичних природних систем, їхню життєздатність, від якої залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливо важливою є здатність цих систем до самовідновлення та адаптації до різноманітних змін, замість збереження у певному статичному стані або деградації та втрати біорізноманіття. Соціальна складова зосереджена на людському розвитку, на збереженні стабільності суспільних та культурних систем, на зменшенні кількості конфліктів у суспільстві. Людина повинна стати активним учасником розвитку, брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийняті та реалізації рішень, а також контролю за їх виконанням. Для забезпечення цих умов важливе значення має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу та його розмаїття, особливо спадщини не домінуючих культур [7].

У вересні 2015 року всі 193 члени Організації Об'єднаних Націй ухвалили план досягнення спільного кращого майбутнього. Цей план передбачає наступні 15 років спрямовувати спільні зусилля на подолання крайньої бідності, боротьбу з нерівністю і несправедливістю та на захист нашої планети. У центрі «Порядку денного 2030» є 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) (рис. 1), що чітко характеризують світ згідно концепції сталого розвитку [8].

З метою контролю досягнення цілей сталого розвитку, прийняття управлінських рішень та оцінювання ефективності реалізованих заходів, світовою спільнотою розроблено низку індикаторів сталого розвитку.

Ключовими системами оцінки рівня сталого розвитку, що використовуються світовою спільнотою є [9, с. 30–31]:

1. Система еколого-економічного обліку (A System for Integrated Environmental and Economic Accounting), котра показує взаємозв'язок між станом навколишнього середовища та економікою держави;

2. Запропонований Світовим банком інтегральний індикатор стійкого розвитку — показник «істинних заощаджень» (genuine savings), котрий є результатом корекції валових внутрішніх збережень і включає в себе детальний облік природних ресурсів;

3. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який виступає комплексним показником за ключовими напрямками в галузі розвитку людини: довголіття на основі здорового способу життя; знання, котрі вимірюються рівнем грамотності

Рис. 1. 17 Цілей сталого розвитку [8]

дорослого населення і сукупним валовим коефіцієнтом, що надійшли в початкові, середні та вищі навчальні заклади; гідний рівень життя, що оцінюється шляхом аналізу величини ВВП на душу населення відповідно до паритету купівельної спроможності;

4. Інтегральні агреговані індекси, фундаментом яких є екологічні параметри, зокрема індекс «живої планети» (ІЖП) (Living Planet Index), який використовується для оцінювання стану природних екосистем планети;

5. Показник «екологічний слід» (ЕС, тиск на природу) (The Ecological Footprint) котрий слугує вимірником споживання населенням продовольства і матеріалів;

6. Індекс екологічної сталості дозволяє порівнювати країни за рівнем екологічної стійкості, оцінювати ефективність природоохоронної політики, ідентифікувати країни, яким загрожує екологічна криза, а також зіставляти економічне зростання з охороною природи;

7. Індикатор «здоров'я населення» відображає розповсюдження екологічно обумовлених захворювань, іншими словами, репрезентує залежність між якістю навколишнього середовища і респіраторними захворюваннями та кишковими інфекціями.

Україна приєдналася до глобального процесу досягнення Цілей сталого розвитку, і з 2015 року було започатковано інклюзивний процес їх досягнення в Україні. Згадані цілі було розглянуто крізь призму вітчизняного розвитку та сформовано національну систему, котра налічує 86 завдань. Ці завдання національного розвитку, індикатори для моніторингу їх виконання та цільові орієнтири для

досягнення до 2030 року відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», котра, де-факто, стала фундаментом для подальшого комплексного моніторингу країни [10].

Повномасштабна війна в Україні спровокувала переосмислення глобальних цілей сталого розвитку світовою громадськістю. Якщо до війни в Україні розвинуті країни фокусувалися більшою мірою на екологічній складовій сталого розвитку та довкіллі, то після вторгнення Росії в Україну світ сконцентрував свою увагу на проблемах миру, сталого розвитку економіки, справедливості, цінування життя та прав людини. Пріоритетом сталого розвитку в умовах війни стали –соціально-економічні цілі розвитку держави [11, с. 97].

Дану позицію поділяють Буряк Є., Редько К., Чорновол А., Орленко О., звертаючи увагу на те, що задоволення потреб людини є основною метою економічного розвитку, котра разом з екологічною безпекою суспільства створює передумови для сталого розвитку. Соціалізація економіки включає певні економічні трансформації, які базуються на поєднанні особистих і суспільних інтересів. Вона пов'язана із соціальною орієнтацією виробництва, гуманізацією праці та життя людей, зменшенням соціальної нерівності та наданням пріоритету соціальній сфері в суспільних процесах та явищах [3, с. 139].

Війна внесла свою негативну лепту у діяльність практично всіх компаній в Україні. Особливо вона зачепила тих, котрі знаходились чи знаходяться на окупованих територіях та у прифронтовій зоні. Наслідок трансформувалася у перегляд умов праці, зокрема заробітної плати, яка безпосередньо стала залежною від стану діяльності компаній,

стабільності у регіоні, підтримки з боку держави та інфляції.

До початку війни Україна стабільно просуvalася у досягненні 15 із 17 Цілей сталого розвитку. Вагомі успіхи, зокрема, було досягнуто у скороченні бідності. Добровільний національний огляд України за 2021 рік показав зниження рівня бідності з 58,3% у 2015 році до 43,2% у 2018 році. Однак ці позитивні тенденції швидко змінюються: попередні прогнози ПРООН свідчать про те, що до 90% населення України може зіткнутися з бідністю чи бути вразливими до бідності, якщо ця війна продовжуватиметься [11].

Вважаємо, що в умовах сьогодення для України доцільно переглянути порядковість досягнення цілей сталого розвитку (рис. 2).

Сьогодні першочерговим завданням для України, на наше переконання, виступає досягнення миру та справедливості. В умовах післявоєнної відбудови першочерговими завданнями мають стати: подолання бідності, гідна праця, економічне зростання, забезпечення екологічної безпеки, розвиток промисловості та інфраструктури, а також розширення кола міжнародних партнерів, як запорука підтримки миру і досягнення наступних цілей сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на сучасні виклики, вважаємо, що у повоєнний період питання подолання бідності, економічного зростання та забезпечення екологічної сталості будуть першочерговими проблемами, з якими стикнеться Україна. На наше переконання, пріоритетними стануть такі цілі сталого

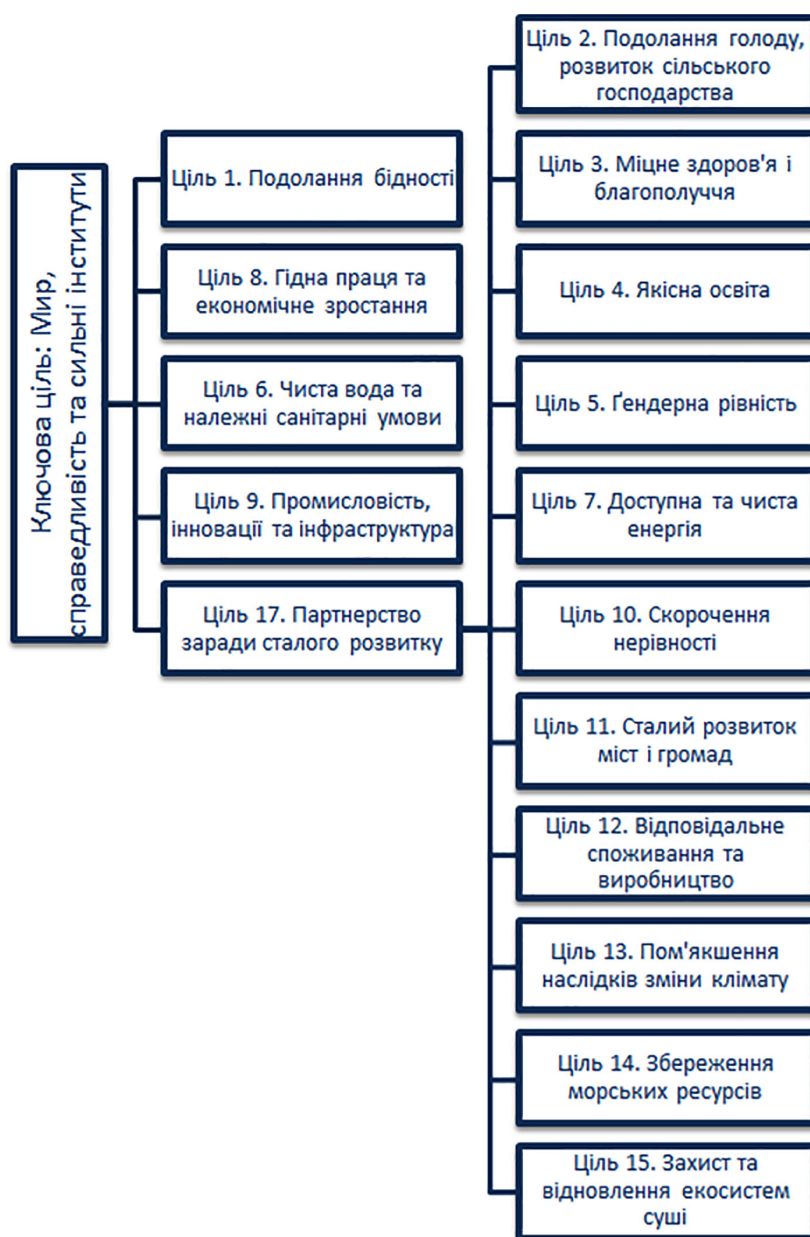

Рис. 2. Пріоритет цілей сталого розвитку України в умовах сьогодення
Джерело: побудовано автором на основі [8]

розвитку як подолання бідності та гідна оплата праці, економічне зростання, чиста вода та належні санітарні умови, а також, як запорука економічного зростання — промисловість, інновації

та інфраструктура. Перспективним напрямком подальших досліджень за даною тематикою, на наше переконання, є дослідження цілей сталого розвитку крізь призму сучасних викликів.

Література

1. Костючик О.В. Постіндустріальна парадигма як методологічна основа досліджень сучасної економічної теорії. *Формування ринкової економіки*. 2014. Вип. 31. С. 214–218.
2. Цілі сталого розвитку та їх адаптація для України. *Сталий розвиток для України*. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya/> (дата звернення: 21.04.2024).
3. Буряк Є.В., Редько К.Ю., Чорновол А.О., Орленко О.В. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку України в умовах війни (євроінтеграційні аспекти). Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. *Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34. С. 135–143.
4. Латишева О.В. Етапи управління екологічною складовою потенціалу сталого розвитку машинобудівних підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3 (45). С. 218–224.
5. Даценко А.М. Концептуальні засади проблеми сталого розвитку національної економіки України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3119/3042> (дата звернення: 21.04.2024).
6. Сталий розвиток для України. *Організація Об'єднаних Націй Україна*. URL: <https://ukraine.un.org/uk> (дата звернення: 21.04.2024).
7. Сталий розвиток. *Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку*. URL: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development> (дата звернення: 21.04.2024).
8. 17 цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 15.04.2024).
9. Ільченко В.М., Гулейко Ю.О. Аналіз застосування індексів та індикаторів сталого розвитку. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 30–34.
10. Цілі сталого розвитку та Україна. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvytku-ta-ukrayina> (дата звернення: 15.04.2024).
11. Капінос Г., Ларіонова К. Проблеми управління сталим розвитком України. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 1. С. 93–103. doi: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-13>.

References

1. Kostyuchuk O.V. Postindustrialna paradyhma yak metodolohichna osnova doslidzhen suchasnoi ekonomichnoi teorii. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*. 2014. Vyp. 31. S. 214–218.
2. Tsili staloho rozvytku ta yikh adaptatsiia dlia Ukrainy. *Stalyi rozvytok dlia Ukrainy*. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya/> (date of access: 21.04.2024).
3. Buriak Ye.V., Redko K.Yu., Chornovol A.O., Orlenko O.V. Sotsialno-ekonomichni aspekty staloho rozvytku Ukrainy v umovakh viiny (ievrointehratsiini aspekty). *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 2022. Vyp. 34. S. 135–143.
4. Latysheva O.V. Etapy upravlinnia ekolohichnoiu skladovoiu potentsialu staloho rozvytku mashynobudivnykh pidpriemstv. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*. 2016. № 3 (45). S. 218–224.
5. Datsenko A.M. Kontseptualni zasady problemy staloho rozvytku natsionalnoi ekonomiky Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2023. № 57. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3119/3042> (date of access: 21.04.2024).
6. Stalyi rozvytok dlia Ukrainy. *Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii Ukraina*. URL: <https://ukraine.un.org/uk> (date of access: 21.04.2024).
7. Stalyi rozvytok. *Svitovyi tsentr danykh z heoinformatyky ta staloho rozvytku*. URL: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development> (date of access: 21.04.2024).
8. 17 tsilei staloho rozvytku. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (date of access: 15.04.2024).
9. Ilchenko V.M., Huleiko Yu.O. Analiz zastosuvannia indeksiv ta indykatoriv staloho rozvytku. *Ekonomika i rehion*. 2012. № 6 (37). S. 30–34.
10. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina. *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvytku-ta-ukrayina> (date of access: 15.04.2024).
11. Kapinos H., Larionova K. Problemy upravlinnia stalym rozvytkom Ukrainy. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 1. S. 93–103. doi: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-13>.

УДК 338.439

Фурдига Микола Миколайович

*кандидат сільсько-господарських наук,
старший науковий співробітник, директор
Інститут картоплярства НААН*

Furdyha Mykola

*Candidate of Agricultural Sciences (PhD),
Senior Research Associate, Director
Institute of Potato Research of the National Academy of Agrarian Sciences
ORCID: 0000-0002-9398-0487*

Пономаренко Микола Дмитрович

*віце-президент
Українська асоціація виробників картоплі*

Ponomarenko Mykola

*Vice President
Ukrainian Association of Potato Producers
ORCID: 0009-0003-7699-7329*

Таращенко Володимир Анатолійович

*кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу науково-економічних досліджень та правового забезпечення
Інститут картоплярства НААН*

Tarashchenko Volodymyr

*Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor,
Senior Research Associate of the Department of
Scientific and Economic Research and Legal Support
Institute of Potato Research of the National Academy of Agrarian Sciences
ORCID: 0000-0002-4873-982X*

Предко Володимир Іванович

*старший науковий співробітник
відділу інструментальної діагностики
Інститут картоплярства НААН*

Predko Volodymyr

*Senior Research Associate of the Department of Instrumental Diagnostics
Institute of Potato Research of the National Academy of Agrarian Sciences
ORCID: 0009-0005-2938-8621*

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9807

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ КАРТОПЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ТА ВОЄННИХ ОБМЕЖЕНЬ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE POTATO MARKET IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF QUARANTINE AND WAR RESTRICTIONS

Анотація. Вступ. У статті викладено результати аналізу ринку картоплі в Україні в умовах карантинних та воєнних обмежень. Встановлено основні проблеми розвитку ринку картоплі, зумовлені запровадженням заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та широкомасштабного російського вторгнення. За отриманими результатами запропоновано основні шляхи підвищення ефективності виробництва картоплі та поживлення ринку картоплі в Україні.

Мета дослідження. Проаналізувати ринок картоплі в Україні в умовах карантинних та воєнних обмежень, визначити його основні проблеми та перспективи розвитку.

Матеріали та методи. В дослідженнях використано наукові методи: абстрактно-логічний, статистичних групувань, аналіз та синтез, маркетинговий, табличний. В основу використання вказаних методів покладено діалектичний підхід.

Результати досліджень. Проаналізовано частку посівних площ під картоплю в структурі рослинництва в Україні, обсяги та динаміку валового збору та урожайності картоплі, в тому числі за категоріями господарств. Встановлено негативний вплив на ринок картоплі несприятливих природно-кліматичних умов та обмежень, викликаних пандемією коронавірусу та широкомасштабною війною. Прийомами детермінованого факторного аналізу оцінено та обґрунтовано домінуючий вплив господарств населення на ринок картоплі.

З метою підвищення ефективності виробництва картоплі та поживлення ринку картоплі в Україні запропоновано:

- стимулювання державою інвестиційних процесів в галузь картоплярства інструментами грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики;
- розбудова інфраструктури ринку картоплі (правова підтримка суб'єктів ринку; страхування від ризиків бізнесу; забезпечення рівності умов, прозорості і паритетності взаємовідносин у реалізації категорій картоплі та перероблених з неї продуктів відповідно до запитів населення; регулювання на ринку праці, особливо в частині бронювання, тощо);
- підвищення родючості ґрунтів і раціональне використання сільськогосподарських угідь;
- забезпечення господарств усіх категорій сертифікованим насіннєвим матеріалом сортів картоплі нового покоління;
- освоєння нових ресурсозберігаючих і наукомістких технологій виробництва та переробки картоплі.

Перспективи. Вищевказане встановлює орієнтири для подальших досліджень перспектив розвитку ринку картоплі в Україні та дозволить підвищити конкурентоздатність продукції картоплярства в умовах дії воєнних обмежень з метою виходу вітчизняних виробників, переробників та інших учасників ринку картоплі на ринок ЄС.

Ключові слова: ринок картоплі, посівні площі під картоплю, валовий збір картоплі, урожайність, категорії господарств, обмеження ринку картоплі, карантин, війна.

Summary. Introduction. The article presents the results of the analysis of the potato market in Ukraine under quarantine and war restrictions. The main problems of the development of the potato market, caused by the introduction of measures aimed at preventing the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus and the large-scale Russian invasion on the territory of Ukraine, have been identified. According to the obtained results, the main ways of increasing the efficiency of potato production and revitalizing the potato market in Ukraine are proposed.

The aim of the study. To analyze the potato market in Ukraine under the conditions of quarantine and war restrictions, to determine its main problems and prospects for development.

Materials and methods. The research used scientific methods: abstract-logical, statistical grouping, analysis and synthesis, marketing, tabular. The use of these methods is based on a dialectical approach.

Research results. The share of potato acreage in the structure of crop production in Ukraine, the volume and dynamics of the gross harvest and yield of potatoes, including by farm category, was analyzed. The negative impact on the potato market of unfavorable natural and climatic conditions and restrictions caused by the coronavirus pandemic and a large-scale war has been established. Using deterministic factor analysis techniques, the dominant influence of households on the potato market was assessed and substantiated.

In order to improve the efficiency of potato production and revive the potato market in Ukraine, the following is proposed:

- stimulation by the state of investment processes in the potato industry with monetary and fiscal policy instruments;
- development of the infrastructure of the potato market (legal support of market subjects; insurance against business risks; ensuring equality of conditions, transparency and parity of relations in the sale of categories of potatoes and processed products from it in accordance with the requests of the population; regulation of the labor market, especially in terms of reservations, etc.);
- increasing soil fertility and rational use of agricultural land;
- providing farms of all categories with certified seed material of new generation potato varieties;
- development of new resource-saving and knowledge-intensive technologies of potato production and processing.

Prospects. The above establishes benchmarks for further studies of the prospects for the development of the potato market in Ukraine and will allow to increase the competitiveness of potato products in the conditions of military restrictions with the aim of the entry of domestic producers, processors and other participants of the potato market to the EU market.

Key words: potato market, potato acreage, gross potato harvest, potato yield, farm categories, potato market restrictions, quarantine, war.

Постановка проблеми. Як для українців, так і для світу загалом, картопля була і залишається стратегічною продовольчою культурою. В 2021 році Україна займала 4-ту позицію в переліку топ-виробників картоплі в світі та другу позицію за споживанням продукту на одну людину. Річне споживання картоплі в Україні становило 139 кг/люд., в світі — 33 кг/люд [1]. В 2022 році Україна в переліку топ-виробників картоплі піднялася на 3-тю позицію з показниками: виробництво картоплі — 20,9 млн. тон, зібрана площа — 1204 тис.га, урожайність — 17,4 т/га [2]. Проте обмеження, зумовлені як встановленням в 2020 році карантину та запровадженням обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [3], так і введенням в лютому 2024 року воєнного стану [4], не могли не позначитися на функціонуванні ринку картоплі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ринку картоплі та перспективи його розвитку вивчається та аналізується в працях багатьох науковців та практиків. Серед них варто виокремити наступні дослідження. Артюх Т., Безсмертна О. та Мельник Д. вивчають проблеми та перспективи розвитку ринку картоплі в Україні з врахуванням зональної спеціалізації галузі [1]. Жибаєк М. та Федуняк І. досліджують організаційно-економічні основи виробництва картоплі в умовах ринкових відносин [5]. Колектив науковців у складі Собкевич О.В., Шевченка А.В., Русан В.М., Белашова Є.В., Жураковської Л.А., досліджуючи потенціал і сучасні умови функціонування реального сектору економіки України, описали стан і тенденції розвитку реального сектору економіки у розрізі його складових — промисловості, аграрного сектору та транспортної галузі — під впливом прояву коронакризи та агресії РФ проти України. Зважаючи на значні наукові здобутки у вивченні ринку картоплі, відносно тривалий період дії обмежень, запроваджених в умовах карантину та війни, варто все ж таки вказати на недостатній рівень досліджень в цій сфері.

Мета дослідження. Проаналізувати ринок картоплі в Україні в умовах карантинних та воєнних обмежень, визначити його основні проблеми та перспективи розвитку.

Матеріали та методи. В процесі проведення досліджень застосовували різноманітні наукові методи: абстрактно-логічний, статистичних групувань, аналіз (у тому числі детермінований факторний) та синтез, маркетинговий, табличний. В основу використання вказаних методів було покладено діалектичний підхід.

Результати та обговорення. В Україні, яка знаменита в усьому світі родючими ґрунтами, сфера рослинництва є однією з ключових в галузі сільського господарства. За окремими оцінками, на рослинництво припадає в середньому 70% продукції сільськогосподарського виробництва і значні валютні надходження в Україну [5]. В структурі посівних площ рослинництва чільне місце займає картопля (табл. 1).

Під культуру картоплі в Україні в 2018–2022 рр. було відведено від 4,49% до 5,16% посівних площ. Враховуючи різноманітність видів сільськогосподарських культур, які вирощують в Україні, даний показник є доволі високим. Фактично, майже з усіх посівних площ було зібрано врожай картоплі: як в 2018–2019 рр., коли не існувало обмежень, зумовлених карантинном та війною, так і в 2020–2021 рр. в умовах карантину збір врожаю відбувся на 100% посівних площ. Лише в 2022 році не було зібрано врожаю на 0,3% посівних площ, на що могли вплинути обмеження, викликані проведенням бойових дій на території України. Таким чином, можемо зробити висновок, що карантинні та воєнні обмеження майже не вплинули на збирання картоплі у розрізі їх посівних площ. Що ж стосується безпосередньо величини посівних площ картоплі в динаміці, то спостерігається певна тенденція їх зменшення в 2021–2022 рр. Суттєво зменшилися посівні площі в 2022 році, на що вплинула широкомасштабна війна (активні бойові дії на частині території України, небезпека обробітку посівних площ

Таблиця 1

Частка посівних площ під картоплю в структурі рослинництва в Україні

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Посівна площа сільськогосподарських культур, тис.га.	27699	28001	28147	28581	23405
Посівна площа культур картоплі, тис.га.	1319	1309	1325	1283	1208
Площа, з якої зібрано врожай картоплі, тис.га.	1319	1309	1325	1283	1204
Частка посівних площ картоплі у рослинництві, %	4,76	4,67	4,71	4,49	5,16
Частка площ, з якої зібрано врожай картоплі, %	100,0	100,0	100,0	100,0	99,7

Джерело: складено автором на основі [6, с. 225, 227]

у близькості до лінії фронту, залишки замінувань на звільнених територіях, тощо).

Виробництво картоплі в аналізованому періоді зменшилося попри зростання її урожайності (табл. 2).

Не зважаючи на те, що до 2021 року по відношенню до попереднього року виробництво картоплі та її урожайність зростали (за винятком 2019 року, коли показники виробництва і урожайності знизилися майже на 10%), в 2022 році виробництво картоплі було меншим від значення 2018 року на 7,13% та склало 20899 тис. тон. На дану тенденцію вплинув ряд факторів:

1. Несприятливі природно-кліматичні умови, за яких мали місце як значні періоди надмірної спеки, так і надмірної вологи, температурні «гойдалки», внаслідок розвитку та поширення хвороб. Усі ці фактори спричинили погіршення якості врожаю та зменшення його обсягів.

2. Обмеження, причиною яких стала пандемія коронавірусу. Запровадження заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, призвело спочатку до зменшення можливостей торгівлі на ринках, а потім (з квітня 2020 року) до її повної заборони. Враховуючи, що, за експертними оцінками, саме на продовольчих ринках зазвичай реалізується до 85% ранніх овочів і ягід, це в подальшому викликало проблеми зі збутом вирощеної картоплі, позбавило споживачів джерел постачання і поставило у скрутне фінансове становище дрібних фермерів та селян [8, с. 12]. Окрім закриття ринків, додатковими обмеженнями вирощування та збору картоплі виступили:

- закриття закладів громадського та швидкого харчування;
- неможливість залучення сільгоспвиробниками додаткового сезонного персоналу для проведення посадкових робіт і робіт зі збору врожаю картоплі.

3. Широкомасштабна війна РФ проти України. Найбільш істотними викликами та загрозами для галузі картоплярства, зумовленими війною, стали

скорочення площ сільськогосподарських угідь під картоплею, втрата ринків збуту, проблеми з логістикою, дефіцит кваліфікованих кадрів.

Станом на кінець осені 2023 року у зв'язку з веденням бойових дій на території України та окупацією РФ частини українських територій було втрачено сільськогосподарські угіддя АР Крим та 5 областей: Луганська (98% території), Запорізька (73%), Херсонська (72%), Донецька (57%), Харківська (2%). Крім цього, частина підконтрольних Україні територій, особливо ті, на яких велися бойові дії або зазнали авіаційних/артилерійських обстрілів, потребує виділення суттєвих коштів на їх рекультивацію (у т.ч. розмінування) з метою повернення до активного сільськогосподарського обробітку. На багатьох сільськогосподарських угіддях як на окупованих територіях, так і територіях, підконтрольних Україні, здійснюється зведення фортифікаційних споруд.

Втрата як зовнішніх, так і внутрішніх ринків збуту картоплі розпочалася ще в 2014 році з початком гібридної війни, яку розпочала РФ проти України. Заборона експорту української сільськогосподарської та продовольчої продукції до РФ, неможливість реалізовувати картоплю мешканцям окупованих територій (АР Крим, частина Донецької та Луганської областей) виявилися одними з ключових факторів змін ринку збуту в Україні. Широкомасштабна війна, розпочата в 2022 році, призвела до додаткових втрат ринків збуту у вигляді розширення окупованих територій за рахунок Запорізької, Херсонської та Харківської областей. Свого відбитку на вирощування та ринок збуту картоплі наклали чисельна міграція громадян України за кордон та побоювання щодо збору врожаю картоплі навіть на підконтрольних Україні територіях. Господарства населення в умовах воєнного стану зменшили до мінімуму площі під картоплею.

Інша проблема, котра набуває все більшого значення — гостра нестача кадрів. Багато працівників сільгосппідприємств з виробництва картоплі мігрували за кордон, були мобілізовані або ж добровільно пішли захищати Україну. Тих, хто залишився, на підприємствах намагаються заброню-

Таблиця 2

Виробництво картоплі в Україні

Рік	Зібрано врожай			Урожайність		
	тис. тон	ланцюговий темп росту, %	базовий темп росту, %	т/га	ланцюговий темп росту, %	базовий темп росту, %
2018	22504	-	-	17,1	-	-
2019	20269	90,07	90,07	15,5	90,64	90,64
2020	20838	102,81	92,6	15,7	101,29	91,81
2021	21356	102,49	94,9	16,6	105,73	97,08
2022	20899	97,86	92,87	17,4	104,82	101,75

Примітка: темп росту — ланцюговий (по відношенню до попереднього року)

Джерело: складено автором на основі [6, с. 229, 239]

Таблиця 3

Виробництво картоплі за категоріями господарств

Рік	Підприємства		Господарства населення	
	тис. тон	питома вага, %	тис. тон	питома вага, %
2018	416	1,9	22088	98,1
2019	373	1,8	19896	98,2
2020	398	1,9	20440	98,1
2021	495	2,3	20861	97,7
2022	433	2,1	20466	97,9

Джерело: складено автором на основі [6, с. 230]

вати, однак порядок бронювання постійно зазнає змін, що ускладнює процедуру, є тривалим у часі (інколи розгляд відбувається до 4 місяців), для бронювання співробітника сільгосппідприємство має довести свою критичність державі. Особливо гострим питання дефіциту кадрів постає перед малими господарствами, котрі в умовах України є основними виробниками картоплі (табл. 3).

Питома вага господарств населення у 2018–2022 рр. складала від 97,7 до 98,2% всього виробництва картоплі. Завдяки домінуючій частці у виробництві картоплі ефективність вирощування картоплі населенням є вирішальною для урожайності картоплі в Україні. Прослідкувати це можна, здійснивши детермінований факторний аналіз урожайності картоплі за категоріями господарств одним із прийомів елімінування. В якості детермінованої факторної системи буде використано формулу визначення урожайності як відношення валового збору картоплі до зібраної площі з урахуванням розподілу вказаних показників за категоріями господарств:

$$Y = \frac{B3n + B3гн}{П}, \quad (1)$$

де Y — урожайність;

$B3п$ — валовий збір підприємств;

$B3гн$ — валовий збір господарств населення;

$П$ — зібрана площа.

Оскільки побудована факторна система відноситься до змішаного типу (досліджуваний показ-

ник подано як алгебраїчну суму та частка кількох факторів, що визначають його величину), прийнятним для аналізу є прийом ланцюгових підстановок. Суть останнього полягає у поступовому відхиленні дії всіх факторів на величину результативного фактору, крім одного. Сформуємо таблицю вихідних даних (табл. 4), взявши для аналізу дані 2018 р. та 2022 р.

За результатами аналізу впливу факторів на урожайність картоплі встановлено наступне:

- збільшення валового збору картоплі підприємствами з 416,35 тис. т. до 433,46 тис.т. (на 17,11 тис.т.) призвело до збільшення урожайності картоплі на 0,013 т/га;
- зменшення валового збору картоплі господарствами населення з 22087,62 тис.т. до 20465,75 тис.т. (–1621,87 тис.т.) призвело до зменшення урожайності на 1,229 т/га;
- завдяки збільшенню площі, на якій підприємствами було зібрано врожай, на 0,4 тис. га урожайність картоплі зменшилася на 0,005 т/га;
- зменшення зібраної площі господарствами населення на 116 тис. га збільшило урожайність картоплі на 1,521 т/га.

Сумарний вплив факторів призвів до зростання в 2022 році по відношенню до 2018 року середньої урожайності господарств усіх категорій на 0,3 т/га.

Таким чином, попри перевищення урожайності картоплі, вирощеної підприємствами, над середньогалузевим значенням в 1,5 рази, вирішальну

Таблиця 4

Урожайність картоплі за категоріями господарств в 2018 р. та 2022 р.

Показник	Господарства усіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.
Валовий збір картоплі, тис.т.	22503,97	20899,21	416,35	433,46	22087,62	20465,75
Зібрана площа, тис.га	1319,9	1204,3	16,2	16,6	1303,7	1187,7
Урожайність, т/га	17,05	17,35	25,20	26,11	16,94	17,23
Розрахований вплив, всього:	х	0,3	х	х	х	х
у т.ч. за рахунок зміни:						
валового збору картоплі	х	х	х	+0,013	х	–1,229
зібраної площі	х	х	х	–0,005	х	+1,521

Джерело: складено автором на основі [9; 10]

роль на ринку картоплі відіграють господарства населення, які, в той же час, є найбільш вразливою і нестійкою категорією. Передусім це зумовлено спрямованістю державної підтримки великого агровиробника, в т.ч. картоплі. У цьому контексті не можемо не згадати законопроект № 3131 [11], яким у 2020 році було запропоновано запровадити мінімальне податкове навантаження (зобов'язання) на кожен гектар сільськогосподарських земель. Задекларованою метою законопроекту стала протидія тіньовому ринку сільськогосподарської продукції та земель. В ЗМІ та професійних колах виникло масове занепокоєння щодо негативного впливу законопроекту (у разі прийняття) на подальший розвиток господарств населення. Адже підвищення податкових зобов'язань для власників земельних паїв та сплата податку незалежно від фінансового результату, отриманого з поля, спричинило б перетік земельного фонду від малих виробників до середнього та великого агробізнесу або навіть її продажу після запуску ринку земель. Врешті-решт, у вересні 2022 року даний законопроект було знято з розгляду.

Інший фактор вразливості господарств населення — обмежений доступ до фінансових ресурсів на фоні того, що кошторисна вартість польових робіт та послідовне зберігання отриманої продукції суттєво зросли. Не так вже й багато господарств населення мають можливість забезпечити себе:

- матеріально-технічними ресурсами для дотримання технологічного процесу вирощування і збирання картоплі. Це перешкоджає впровадженню новітніх прогресивних технологій вирощування картоплі, внесенню науково-обґрунтованих норм органічних та мінеральних добрив, засобів захисту, використанню сертифікованого насіннєвого матеріалу;

- сучасними картоплесховищами для зберігання продукції до моменту формування найвищої ціни на картоплю або висаджування в поле під новий врожай.

Висновки. В Україні вирощування картоплі є однією з найважливіших галузей рослинництва та основою самозабезпеченості в умовах війни продуктами харчування. Основними шляхами підвищення ефективності виробництва картоплі та пожвавлення ринку картоплі в Україні вбачаємо:

- стимулювання державою інвестиційних процесів в галузь картоплярства інструментами грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики;
- розбудова інфраструктури ринку картоплі (правова підтримка суб'єктів ринку; страхування від ризиків бізнесу; забезпечення рівності умов, прозорості і паритетності взаємовідносин у реалізації категорій картоплі та картоплепродуктів відповідно до запитів населення; регулювання на ринку праці, особливо в частині бронювання, тощо);
- підвищення родючості ґрунтів і раціональне використання сільськогосподарських угідь;
- забезпечення господарств усіх категорій сертифікованим насіннєвим матеріалом нових сортів картоплі;
- освоєння нових ресурсозберігаючих і наукомістких технологій виробництва та переробки картоплі.

Вищевказане встановлює орієнтири для подальших досліджень перспектив розвитку ринку картоплі в Україні та дозволить підвищити конкурентоздатність продукції картоплярства в умовах дії воєнних обмежень з метою виходу вітчизняних виробників, переробників та інших учасників ринку картоплі на ринок ЄС.

Література

1. Артюх Т., Безсмертна О., Мельник Д. Проблеми та перспективи розвитку ринку картоплі в Україні з врахуванням зональної спеціалізації галузі. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-54>.
2. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (дата звернення: 11.03.2024).
3. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Каб. Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236: станом на 24 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-п#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022: станом на 13 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
5. Жибак М.М., Федуняк І.О. Організаційно-економічні основи виробництва картоплі в умовах ринкових відносин. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. doi: 10.32702/2307-2105-2019.3.5; URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6940> (дата звернення: 13.03.2024).
6. Статистичний щорічник України за 2022 рік / За ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 383 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf (дата звернення: 13.03.2024).
7. Державна програма стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спри-

чиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 р. № 534. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.03.2024)

8. Собкевич О. В., Шевченко А. В., Русан В. М., Белашов Є. В., Жураковська Л. А. Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів. *Нац. ін-т стратег. дослідж.* 2021. doi: <https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.11>.

9. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах у 2022 році (остаточні дані). *Державна служба статистики України*. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/sg/pvzu/pvzu_2022.xlsx.zip (дата звернення: 18.03.2024).

10. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах у 2018 році (остаточні дані). *Державна служба статистики України*. 2018. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/pvzu/pvzu2018_xl.rar (дата звернення: 18.03.2024).

11. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо детінізації виробництва сільськогосподарської продукції. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68259 (дата звернення: 18.03.2024).

References

1. Artiukh, T., Bezsmertna, O., & Melnyk, D. (2022). Problemy ta perspektyvy rozvytku rynku kartopli v Ukraini z vrakhuvanniam zonalnoi spetsializatsii haluzi [Problems and prospects of the development of the potato market in Ukraine, taking into account the zonal specialization of the industry]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 39. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-54> [in Ukrainian].

2. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Available at: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>.

3. Pro vstanovlennia karantynu ta zaprovadzhennia obmezhuvalnykh protyepidemichnykh zakhodiv z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2 [About the establishment of quarantine and the introduction of restrictive anti-epidemic measures for planning the prevention of the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 disease on the territory of Ukraine]: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 09.12.2020 r. № 1236: stanom na 24 zhovt. 2023 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-p#Text> [in Ukrainian].

4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of the military state in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022: stanom na 13 liut. 2024 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

5. Zhybak, M., & Feduniak, I. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy vyrobnytstva kartopli v umovakh rynkovykh vidnosyn [Organizational and economic bases of potato farming under market conditions]. *Efektivna ekonomika*. № 3. doi: 10.32702/2307-2105-2019.3.5; Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6940> [in Ukrainian].

6. Verner, Ye. (Ed.) (2023). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.05.2020 r. № 534 «Derzhavna prohrama stymuliuvannia ekonomiky dlia podolannia nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh obmezhuvalnymy zakhodamy shchodo zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020–2022 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 534 dated 27.05.2020 «State program to stimulate the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the emergence and spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus for 2020–2022»]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Sobkevych, O. V., Shevchenko, A. V., Rusan, V. M., Bielashov, Ye. V., & Zhurakovska, L. A. (2021). Realnyi sektor ekonomiky Ukrainy v umovakh systemnykh vyklykiv [The real sector of the economy of Ukraine in conditions of systemic challenges]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. doi: <https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.11> [in Ukrainian].

9. Ploshchi, valovi zbory ta urozhainist silskohospodarskykh kultur za yikh vydamy ta po rehionakh u 2022 rotsi (ostatochni dani) [Areas, gross harvests and yields of agricultural crops by their types and by regions in 2022 (final data)]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/sg/pvzu/pvzu_2022.xlsx.zip [in Ukrainian].

10. Ploshchi, valovi zbory ta urozhainist silskohospodarskykh kultur za yikh vydamy ta po rehionakh u 2018 rotsi (ostatochni dani) [Areas, gross harvests and yields of agricultural crops by their types and by regions in 2018 (final data)]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/pvzu/pvzu2018_xl.rar [in Ukrainian].

11. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo detinizatsii vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on the detinization of agricultural production]. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68259 [in Ukrainian].

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

№ 4 (84)

1 том

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.04.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 14,42. Тираж 100. Заказ № 217.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.